

Etnicita v historické perspektivě

**Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně
etnické kolektivní identity**

František Bahenský

**Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
Praha 2010**

Publikace vznikla v rámci grantového projektu GA ČR reg. číslo 404/08/1723 Národnostní politika v SSSR v letech 1922–1953.

Recenzovali: PhDr. Tomáš Boukal, Ph.D.

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Jazyková korektura: PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.

© František Bahenský, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2010

ISBN 978-80-87112-44-1 (ON-LINE)

ISBN 978-80-87112-47-2 (CD-ROM)

Obsah

Úvod	5
1. Základní teoretické přístupy ke studiu etnické identity, národa a nacionalismu (primordialismus versus konstruktivismus, Ernest Gellner a pojetí národa a nacionalismu)	6
1.1. Primordialismus versus konstruktivismus	6
1.2. Ernest Gellner a pojetí národa a nacionalismu	8
1.2.1. Terminologie	9
1.2.2. Počátky nacionalismu	12
1.2.3. Nacionalismus a stadia proměny	14
2. Formování soudobé Evropy – klíčové události dějin, které se odrazily v etnickém obraze současné Evropy	21
2.1. Francouzská revoluce, Vídeňský kongres, národní hnutí, sjednocení Itálie a Německa, balkánské války	21
2.2. První světová válka a versailleský systém – vznik národních států	23
2.3. Druhá světová válka a ideologické rozdělení Evropy	26
2.4. Svaz sovětských socialistických republik a národnostní otázka	27
2.5. Rozpad SSSR a národnostní politika Ruské federace	30
3. Jazyk jako základní etnický atribut	36
3.1. Sociolingvistika a lingvistická antropologie	42
3.2. Rozdělení jazyků podle příbuznosti do jazykových rodin: přehled autochtonních jazyků současné Evropy	44
4. Základní pojmy etnické teorie (migrace, integrace, asimilacionismus, multikulturalismus, transnacionalismus, eticita, etnická skupina, etnografická skupina, etnikum, identita,	

akulturace, národní stát, národnost, národnostní menšina)	47
5. Etnická skladba zemí Evropy	63
5.1. Etnická skladba Španělska a Portugalska	63
5.2. Etnická skladba Francie, Nizozemí, Belgie a Lucemburska	66
5.3. Etnická skladba Spojeného království Velké Británie a Severního Irska a Irska	70
5.4. Etnická skladba severní Evropy	73
5.5. Etnická skladba Německa, Švýcarska, Itálie	76
5.6. Etnická skladba Polska, České republiky a Slovenska	82
5.7. Etnická skladba Rakouska a Maďarska	86
5.8. Etnická skladba Rumunska a Bulharska	89
5.9. Etnická skladba teritoria bývalé Svazové republiky Jugoslávie	92
5.10. Etnická skladba Řecka a Albánie	96
5.11. Etnická skladba Pobaltí – Estonsko, Lotyšsko, Litva	99
5.12. Etnická skladba Ruské federace, Ukrajiny, Běloruska a Moldávie	103
5.13. Novodobá politická, ekonomická a náboženská migrace do Evropy	107
Závěr	111
Doplňující literatura	112
Summary	117

Úvod

Pojem etnicita patří v posledních letech k hojně užívaným termínům. K jeho „popularitě“ a rozšíření bezpochyby přispěla hlavně média, která s ním ovšem nakládají značně svévolně a neurčitě. Etnický Albánec, etnický Srb či etnický Rus jsou klasickým příkladem hojně rozšířených, ale ve své podstatě nic neříkajících žurnalismů. Posluchače či čtenáře musí nutně napadnout, že tedy existují i „neetniční“ Albánci, Srbové a Rusové. V čem ale tkví podstata tohoto označení a jaký je v něm rozdíl? Co je podstatné pro to, být vnímán a označován jako příslušník určité populace? Jazyk, původ, víra? Publikace se snaží hledat nejen odpovědi na tyto otázky, ale především v historické perspektivě analyzuje problematiku vzniku etnicity, etnické identity, národních hnutí, nacionalismu a moderních národů. Pozornost je zaměřena na etnickou skladbu jednotlivých evropských regionů s patřičným důrazem na v minulosti opomíjenou oblast evropské části bývalého SSSR. Vedle teritoriální dislokace se kniha zabývá hlavními problémy etnických, jazykových a náboženských skupin (úloha a funkce regionálních jazyků, jazyková revitalizace, vztah majoritní a minoritní populace) v příslušných evropských státních celcích (kulturní, politická a ekonomická charakteristika). Důraz je položen rovněž na velmi aktuální problematiku novodobé migrace do Evropy (výchozí země, důvody migrace, cíle migrantů, postavení v nových zemích), ale i na migraci v rámci kontinentu (např. migrace v rámci Evropské unie). S tím úzce souvisí i terminologické otázky a definice základních pojmů (např. národnost, národ, národní stát, nacionalismus, kolektivní identita, etnikum, etnická skupina, etnografická skupina, akulturace, integrace, asimilace, multikulturalismus, transnacionalismus) a přehled stěžejních teoretických přístupů ke studiu etnické problematiky (primordialismus, konstruktivismus).

1. Základní teoretické přístupy při studiu etnické identity, národa a nacionalismu (primordialismus versus konstruktivismus, Ernest Gellner a pojetí národa a nacionalismu)

Otázka národa, nacionalismu a s tím spojené široké problematiky patří již dlouhou dobu k vyhledávaným tématům. Tomu odpovídá i obrovské množství literatury, které se k dané problematice váže. Autoři nejrůznějších oborů od politologů, historiků, sociologů, etnologů, lingvistů, přes filozofy a psychology až po zapálené laiky se snaží snést argumenty, které by přispěly k vědeckému a „objektivnímu“ pohledu na téma, které má zejména s ohledem na události ve 20. století značně pošramocenou pověst. Přestože bývá nacionalismus považován za všemocný lék na veškeré bolístky „národního“ charakteru, málokdo z těch, kteří se nechají jeho působením obluzovat, tuší, co je jeho obsahem a jaké jsou vedlejší účinky. Ty bývají většinou dalekosáhlé a nevratné. Proto bývá se stejnou vervou oslavován, ale i hanoben. Nejčastěji ovšem bývá demonizován.

1.1. Primordialismus versus konstruktivismus

Při studiu národů a nacionalismu lze v příslušné odborné literatuře rozlišit dvě základní konceptuální linie, které se označují jako primordialistické a konstruktivistické (modernistické) pojetí.

Termín primordiální poprvé použil na konci 50. let 20. století ve svých pracích americký sociolog Edward Shils, který takto označoval vazby ve vybraných skupinách společnosti (založené na pokrevním příbuzenství).¹ Záhy se toto označení stalo jednotícím pro teze, názory a přesvědčení považující příslušnost k národu za naprosto přirozenou (vrozenou) součást lidské existence. Primordialismus není chápán jako žádná ucelená teorie, ale výhradně jako přístup, který s národy zachází jako s neproblematickou

¹ Özkirimli, U.: Theories of Nationalism: A Critical Introduction, New York 2000, s. 65.

daností (nikoli jako s ideovým principem, který by bylo třeba podrobit kritickému zkoumání). Většina prací věnovaných národu v 19. století vychází z přesvědčení, že tato entita existuje odpradáвна, zažívá slavnější a poněkud méně velkolepé časy, po kterých je národ nutné probudit ze spánku. Národy jsou představovány jako cosi věčného a univerzálního, mající navíc své charakteristické rysy, mezi nimiž byly obvykle na prvním místě zmiňovány jazyk a kultura. Objektivní existence národa „za všech okolností a ve všech dobách“ se jeví samozřejmostí. Krátce řečeno: národ je odvěkou kategorií, jejíž objektivní existenci je možno a nutno oživovat, obrozovat, poněvadž je specifickou hodnotou lidského rodu. Přesvědčení autorů bylo navíc mnohdy umocňováno vlastní angažovaností v jednotlivých národních hnutích, popřípadě dobovým veřejným míněním. Ani 20. století ovšem neubralo primordialismu na atraktivitě, i když v současnosti představuje menšinový názorový proud. K nejvlivnějším autorům-primordialistům patří zmíněný E. Shils či americký antropolog Clifford Geertz.²

Protichůdný konceptuální názor reprezentuje konstruktivismus, jehož zastánci vycházejí z přesvědčení, že národy jsou produktem specifických společenských a historických podmínek, které nastaly až v souvislosti s příchodem modernity. Jeho počátky lze hledat na přelomu 19. a 20. století, kdy se objevuje v západoevropských společenských vědách určitá skepse nad existencí univerzálně objektivních znaků národů, která byla vyjádřena rezignací na jejich hledání (například Max Weber). Do popředí zájmu se dostávají otázky, které národ definují subjektivně. Zjednodušeně řečeno, zda si jedinci vůbec uvědomují svou příslušnost k národu, zda si přejí k němu patřit, či nikoli. Pozvolný odklon od objektivních k subjektivním okolnostem vzniku národů probíhal po celou meziválečnou éru. Nebývalý impulz k zájmu o tuto otázku přinesly tragické zkušenosti s 2. světovou válkou. Řada autorů se pak ve 2. polovině 20. století přes řadu dílčích odlišností odkláněla od primordialistického pojetí (zejména důrazu na pokrevní příbuzenství) a převážil směr, který národy potažmo nacionalismus

² Geertz, C.: Interpretace kultur, Praha 2000.

považuje za konstrukci moderní doby (mezi „klasiky“ jistě patří Ernest Gellner, Benedict Anderson či Eric Hobsbawm³). Zjednodušeně řečeno, národy neexistují univerzálně, jejich vznik v současné podobě je vázán na období průmyslové revoluce. Nebývalého rozšíření doznalo přesvědčení, že národ není možné definovat pouze na základě etnicity, tj. především jazyka a kultury. Konstruktivistické pojetí pak ve svých umírněných, ale i velmi radikálních odstínech⁴ představuje dodnes hlavní proud v bádání o národě a nacionalismu.

1.2. Ernest Gellner a pojetí národa a nacionalismu

K hlavním teoretikům „národa a nacionalismu“ ve světovém měřítku patří jednoznačně i Ernest (Arnošt) Gellner, který prožil své dětství v Praze. V málokterém jiném společenskovědním oboru bychom našli podobnou osobu s českými kořeny, jejíž teorie tak zásadním způsobem ovlivnila především západoevropské uvažování nad celým komplexem otázek souvisejících s nacionalismem. Následující odstavce se proto pokusí analyzovat Gellnerovo pojetí národa a nacionalismu na základě jeho dvou stěžejních prací věnovaných nacionalismu, které odrážely myšlenkové pochody autora v posledních dvaceti letech jeho života.

Ernest Gellner, britský filozof a sociální antropolog, se problematice národa, vlasti, nacionalismu, jeho vzniku a vymezení věnoval od 60. let 20. století. Jeho nejslavnější a zároveň nejčastěji překládané a citované dílo *Národy a nacionalismus* vyšlo poprvé v Londýně v roce 1988. V našem prostředí se objevilo v roce 1993.⁵ Práce vznikla v době, kdy se slovy autora zdálo, že „nacionalismus je v Evropě na ústupu“. Druhá práce s prostým titulem

³ Hobsbawm, E.: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*, Brno 2000.

⁴ Radikální konstruktivismus se nejčastěji ztotožňuje s termínem „imagined communities“, který do problematiky národa a nacionalismu vnesl vlivný britsko-americký historik Benedict Anderson (*Imagined Communities*, London 1983). Podle jeho přesvědčení je národ možno vcelku libovolně „vynalézt“ za předpokladu, že si to bude přát dostatečně vlivná skupina, která bude mít k dispozici náležitě výchovné a informační kapacity.

⁵ Gellner, A.: *Národy a nacionalismus* (dále Gellner, *Národy*), Praha 1993.

Nacionalismus je autorovou poslední knihou k tomuto tématu.⁶ Kniha vychází již z jeho bezprostřední zkušenosti s událostmi po roce 1990, kdy pobýval v Praze na Středoevropské univerzitě. Nová kniha některé autorovy pohledy modifikuje s ohledem na „neočekávané“ vzepětí vlny nacionalismu především ve východní Evropě po roce 1989–1991.

Základní výchozí rovinou veškerých Gellnerových úvah nad problematikou národa a nacionalismu je premisa, že evropské národy a nacionalismus jsou fenomény moderní doby, tj. především 19. a 20. století. Před modernizací evropských společností byly národy a nacionalismus v dnešní podobě neznámé. Objevují se jako produkt hospodářského a politického vývoje a Gellner soudil, že jsou součástí určité fáze vývoje evropské společnosti. Rovněž byl přesvědčen o tom, že národy nejsou dány, ale jsou vytvářeny státy a nacionalismy. Tato východiska ho řadí jednoznačně do skupiny konstruktivistů (modernistů).

1.2.1. Terminologie

Studium problematiky národa a nacionalismu rozhodně neulehčuje ani doslova pojmoslovné zmatení. Většina badatelů ve svých výkladech pracuje s vlastní definicí klíčových pojmů, takže do současnosti nepanuje shoda ani nad vymezením základních pojmů.

Jako příklad může posloužit termín národ. V angličtině 18. století zahrnoval pojem nation veškeré obyvatelstvo, žijící pod stejnou vládou a řídicí se stejnými zákony. Naprosto stejně chápalo la nation první vydání francouzské Encyklopedie. Další vydání tuto charakteristiku rozšířila ještě o společný jazyk. Oproti tomu v německé tradici byla Nation spojena především s kulturou a jazykem. Poněkud jinou genezi má druhý základní termín, nacionalismus. Jedná se o novotvar, který vznikl na politickém kolbišti, což ho s ohledem na pozdější vývoj (bohužel pro vědu) zatížilo hodnotícím hlediskem. Nacionalismem se označoval především určitý politický postoj. Pojem nacionalismus je odvozen a „logicky“ či automaticky vztahován k

⁶ Gellner, E.: Nacionalismus (dále Gellner, Nacionalismus), Brno 2003.

termínu národ, ačkoli mají oba různé historické pozadí a obsah. Nacionalismus je přesto často definován skrze termín národ, to znamená tak, jak je národ chápán v jazykové tradici jednotlivých autorů (v angličtině se tedy nationalism spojuje se zápasem o státnost). Termínem vědecké analýzy se nacionalismus stává zejména po 2. světové válce.

Jak ve své koncepci vnímá Gellner základní termíny stát, národ a nacionalismus? Při své definici státu autor vychází z pojetí Maxe Webera, když konstatuje, že „stát je instituce uvnitř společnosti, která má monopol na zákonné násilí. Stát je instituce nebo soubor institucí, které se specificky zabývají vynucováním pořádku. Existuje tam, kde instituce specializované na vynucování pořádku, jako jsou policejní sbory a soudy, se oddělily od zbytku společenského života. Ony jsou stát.“⁷

Druhým pojmem, pro Gellnera definičně o poznání složitějším, je národ. V jedné ze svých kapitol stroze nazvané Co je národ uvádí: „Původně byli dva zvlášť slibní kandidáti pro konstrukci teorie národnosti: vůle a kultura... Vůle nebo souhlas představuje bezpochyby důležitý faktor při vytváření většiny skupin, velkých i malých... i kdyby vůle byla základem národa, je také základem tak mnohého jiného, že vskutku nemůžeme definovat národ tímto způsobem... Každá definice národů v pojmech společné kultury je také sítí, která přináší příliš bohatou kořist... Kulturní hranice jsou někdy ostré a někdy mlhavé, jejich jevy jsou někdy jasné a jednoduché, a někdy zakřivené a složité. Prosazování vysokých kultur pronikajících celou společnostmi... vzbudilo... dojem, že národnost lze definovat v pojmech společné kultury. V dnešní době lidé mohou žít pouze v jednotkách definovaných společnou kulturou a vyznačujících se vnitřní mobilitou a komunikačním tokem. Pravý kulturní pluralismus přestává být životaschopný za dnešních podmínek... Je to nacionalismus, který plodí národy, a nikoli obráceně.... Kultury, o kterých tvrdí, že je brání a oživuje, jsou často jeho vlastní vynálezy, nebo jsou až k nerozeznání přetvářeny... Nacionalismus je v podstatě obecné prosazování vysoké kultury ve

⁷ Gellner, *Národy*, s. 15.

společnosti, kde dříve nízké kultury vyplňovaly životy většiny a v některých případech všeho obyvatelstva.“⁸ Gellner dále považuje národy stejně jako státy za nahodilost a nikoli všeobecnou nutnost. Národy ani státy neexistují ve všech dobách a za všech okolností. Jde v podstatě o historickou náhodu, ne žádnou nutnost, poněvadž na světě je velký počet dalších potencionálních národů, avšak nemohou být uspokojeny všechny nacionalismy, alespoň ne současně.

Definice nacionalismu jako třetího základního pojmu podle autora parazituje na obou předešlých. Nacionalismus je především politický princip, který z kulturní podobnosti činí fundamentální sociální pouto.⁹

Pro Gellnerovu teorii je klíčovou otázkou, nejenom co je nacionalismus, ale především kdy vzniká a jak působí. Autor na počátku svých úvah vychází z prosté skutečnosti. Každá lidská komunita na této zemi se vyznačuje především svou kulturou a sociální organizací. Obě mohou být nejrůznějšího typu, ale přinejmenším jedno mají společné, svou univerzálnost. Jaká vlastnost či prvek v povaze kultury a organizace způsobuje, že někdy, ne vždy vzniká nacionalismus? Jedním ze základních předpokladů nacionalistického vnímání světa je existence centralizovaného státu. Ovšem ani stát se nevyskytuje univerzálně. Gellner to dokládá existencí „kmenových“ společností bez státu, jejichž řád udržuje mocenská rovnováha mezi jednotlivými složkami „kmene“, nikoli nějaká centrální instituce. Státy prostě univerzální nejsou, tzv. bezhlavé společnosti dokáží udržovat řád. Problém nacionalismu se většinou objevuje pouze v prostředí, které vnímá státy jako samozřejmost a nutnost, což se ovšem netýká celého lidstva. Gellner si rovněž kladl otázku, zda je nacionalismus nutný nebo nahodilý fenomén. V jeho pojetí není nacionalismus ani univerzální, ani nahodilý a je přitom nutným důsledkem určitých společenských poměrů: „Nacionalismus byl vskutku naším údělem a ne nějakým nahodilým onemocněním, do něhož nás uvrhli pozdně osvícenští pisálkové (někteří teoretici nacionalismu,

⁸ Tamtéž, s. 64–68.

⁹ Tamtéž, s. 17.

například Elie Kedourie, o jeho nevyhnutelnosti zásadně pochybovali).¹⁰ Na druhou stranu ovšem platí, že kořeny, ze kterých nacionalismus vyrůstá, se nevyskytují univerzálně, a proto není údělem všech lidí.¹¹ Krátce řečeno, národy a nacionalistické postoje se rozhodně univerzálně nevyskytují, kdežto kultury a sociální organizace ano. Otázka nacionalismu podle Gellnera nevzniká, když neexistuje stát. Z toho ale nevyplývá, že otázka nacionalismu vzniká pro každý stát.¹²

1.2.2. Počátky nacionalismu

Ideové kořeny nacionalismu viděl Gellner jednoznačně vyrůstat na jedné straně z osvícenské filozofie a na druhé z romantismu. Rozpor mezi těmito světonázorovými koncepcemi podle Gellnera přímo zakládá nejen podmínky pro objevení se nacionalismu v jeho charakteristické podobě, ale obecně určuje povahu soudobého uvažování o člověku, světě a společnosti. Osvícenská vize světa je u Gellnera spjata s atomismem, individualismem, univerzalismem, racionalitou, v politice s liberalismem. Oproti tomu romantická s kolektivismem, partikularismem, emocionalitou, v politice s komunitarismem.

Gellner se nutně musel ve své interpretaci dějinného vývoje vymezit vůči některým filozofům-klasikům. Nacionalismus považoval za nutný projev vývoje určité společnosti, to znamená za jev, kterému se nelze vyhnout. Gellner sám označoval svoji myšlenkovou orientaci za poosvícenský racionalismus. Z této pozice s oblibou kritizoval zejména Johanna Gottfrieda Herdera a jeho žáky, kteří v období romanticky laděného historicismu připisovali národům řadu specifických vlastností, které promítali do hluboké minulosti.

Gellner tvrdil, že nacionalismus vznikl jen proto, aby v industrializujících se společnostech uspokojil potřebu snadnější jazykové komunikace a

¹⁰ Gellner, Nacionalismus, s. 24–25.

¹¹ Tamtéž, s. 26.

¹² Gellner, Národy, s. 16.

uniformity. V jeho očích není nacionalismus ničím jiným než nástrojem k zabezpečení kulturní uniformity prostřednictvím státní moci.

Nacionalismus v gellnerovském pojetí představuje především mechanismus kulturní změny, při níž dochází k asimilaci nízkých (lidových) kultur uměle vytvořenou homogenní národní kulturou. Nacionalismus se explicitně obrací proti diferencím založeným ve stavovském systému či náboženském vyznání a v souladu s osvícenskými ideály proklamuje rovnost lidských subjektů, ovšem pouze jako členů určitých národů. Nacionalismus je systém, který zvláštním způsobem spojuje jak úzce kulturně vymezenou komunitu, tak i určitou otevřenost, anonymitu, mobilitu a homogenitu.¹³

Gellner ve své teorii konceptualizuje období počátků nacionalismu přelomu 18. a 19. století jako přechod od společnosti agrární ke společnosti průmyslové. Průvodním jevem je migrace z venkova do nově se rodících průmyslových center. Lidé opouštějí vedle jiného i lokální kulturní kontexty, ve kterých byli socializováni, aby se ocitli v nesrozumitelném a anonymním městském prostoru. V souvislosti s touto situací lze podle Gellnera identifikovat dvě základní potřeby. Za první potřebu sdíleného komunikačního kódu, který by usnadnil domluvu lidí pocházejících z různých lokálních kontextů, a za druhé potřebu nového společného životního rámce, který by poskytoval pocit bezpečí a sounáležitosti lidem v době prudkých společenských pohybů. Nacionalismus nabízí romantickou představu národních pospolitostí s prastarými kořeny, ve kterých jsou lidé přirozeně sdružení na základě jednotného pokrevního či historického původu. Objevuje se tak nový typ kolektivní identity, která nahrazovala dosavadní, již nevyhovující společenské uspořádání spočívající v lokálních či příbuzenských poutech. V rámci každého z nich je vytvářena jednotná nadlokální národní kultura traktovaná jako „odedávna společná všem členům vznikajícího národa“. Dochází ke kodifikaci národního jazyka a posléze je formulován požadavek na vytvoření národního státu. Vzniká tak

¹³ Gellner, E.: Jazyk a samota: Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema, Brno 2005, s. 45.

nová komplexní ideologie, která zakládá jednak psychologickou a emocionální identifikaci jednotlivce se skupinou, ale i politický projekt, který usiluje o sebeurčení své skupiny v rámci svých hranic.¹⁴ Zejména v důsledku soupeření konkurenčních nacionalismů není tento proces vnímán jako počátek existence nové národní jednotky, ale je vykládán jako národní zmrtvýchvstání, což Gellner považuje za jeden z hlavních mýtů používaných nacionalisty. Nacionalismus má v podstatě jednu základní ideu, spočívající na etnické a jazykové kontinuitě té dané populace „od počátku věků“.

1.2.3. Nacionalismus a stadia proměny

Vznik nacionalismu dává Gellner jednoznačně do souvislosti s industrialismem v Evropě a rozlišuje několik základních stadií proměny.

1. stadium – vídeňské uspořádání po roce 1815. Při kreslení nových hranic Evropy byla zcela ignorována etnicita. Tehdy bylo potřeba mít na paměti zcela jiné důležité věci: dynastické zájmy, náboženství, mocenskou rovnováhu, tradiční místní instituce, práva a výsady, územní kontinuitu a celistvost. Ale brát jazyk sedláků za prubířský kámen politické legitimacy nebo hranic říše? Tak to rozhodně ne! Politický systém vytvořený ve Vídni zůstával ve svých principech naprosto a nekompromisně nenacionalistický. „Had nacionalismu zatím mohl unikat pozornosti, v onu chvíli však byl v zahradě.“¹⁵

2. stadium – věk iredentismu. Prvním nacionalistickým povstáním byla podle Gellnera rebelie Řeků ve 20. letech 19. století a autor nepopírá, že některé z rysů povstání představují pro jeho teorii problém. Gellner klade nacionalismus do souvislosti s industrialismem, ale tady se jednalo o velmi zaostalé zemědělské oblasti. Chová tudíž důvodné podezření, že původní řecké národní hnutí neusilovalo vůbec o homogenní národní stát moderního typu, ale spíše o obrat v dosavadním vývoji a změnu v postavení dvou horních vrstev tehdejší Osmanské říše. Řekové zkrátka chtěli vrátit čas

¹⁴ Gellner, Nacionalismus, s. 91–93.

¹⁵ Tamtéž, s. 56.

zpátky a nahradit Osmanskou říší novou Byzancí.¹⁶ V 19. století i přes úspěchy některých nacionalismů více než politicky nacionalismus zvítězil v oblasti ideologie a literatury.

3. stadium – doba versailleská a wilsonovská. V roce 1914 většina Evropy přijímala nacionalismus jako samozřejmost. Iluzi elementární, přirozené a samozřejmé role národnosti v politice se podařilo velmi dobře zakotvit. „Když přišel rok 1918, klíčové postavení nacionalismu jako principu politické legitimacy bylo tak samozřejmé, jako bylo v roce 1815 irelevantní.“¹⁷ Dnes tak samozřejmý princip založený na etnicitě byl uplatněn teprve po 1. světové válce, ale rozhodně ne rovnoměrně. Neexistoval způsob, jak tento princip uplatnit nestranně. Systém ustavený ve Versailles byl nesmírně křehký. Budova postavená na jeho základech měla pramalou stabilitu a slabou výdrž.

S národem bývá v souvislosti s Versailles často dáván do souvislosti termín, který vzniklé sousloví staví zdánlivě do logické roviny. Sebeurčení národů jako politický princip našlo dalekosáhlé uplatnění z historického hlediska teprve nedávno. Právě události 1. světové války a následné uzavírání mírů vítězů s poraženými otevřely dveře tomuto „politickému programu“, aby vešel na scénu a změnil tvář Evropy. Ani na počátku 21. století tento princip neztratil na své přitažlivosti, i když se zdá, že jeho zlaté časy jsou nenávratně pryč. Ale odkud se právo na sebeurčení národů vzalo? Mimochodem národ tu vystupuje jako živoucí bytost, která se ve svých projevech plně ztotožňuje s lidskou bytostí. V mezinárodní politice byl tento termín spojen především s působením Woodrowa Wilsona. Idea sebeurčení ovšem v politice rozhodně nevznikla. Původně se jednalo o filozofický termín, který John Locke použil ve vztahu k akci a v německé tradici ho Immanuel Kant použil ve vztahu k morálce (člověk se morálně sebeurčoval).

4. stadium – etnické čistky. Nacionalismus vyžaduje, aby se politické a etnické jednotky navzájem kryly. Etnicita je tudíž definována jako společná

¹⁶ Tamtéž, s. 57.

¹⁷ Tamtéž, s. 60.

kultura, proto každý jedinec uvnitř určité politické jednotky musí patřit k téže kultuře. Existují různé způsoby dosažení tohoto stavu. První představuje postupný, pomalý a organický růst, kdy příslušníci jednoho národa zapomněli na různorodost svého kulturního původu. V tomto případě nám mohou za příklad posloužit Francouzi. Typický obyvatel této země neví, zda on sám je nebo spíše zda jeho předkové byli Galové, Bretonci, Frankové, Burgund'ané, Římané, Normané nebo ještě někdo jiný. Je to národní závoj nevědění, tato požehnaná ztráta paměti, která dělá Francii Francií. Gellner souhlasil s jiným vlivným francouzským filozofem a historikem Ernestem Renanem, že je to anonymita členství, účast na celém „národě“, nezprostředkovaná jinými význačnými podskupinami, co vytváří charakteristickou tvář moderního národa.¹⁸ Francouzi měli tisíc let, aby takového stavu dosáhli. Ovšem co mají dělat mladé spěchající národy, které chtějí mít homogenní celek okamžitě a nejsou ochotné čekat na dlouhý a pomalý proces rozpouštění a zapomínání kulturních diferencí? Druhým o poznání rychlejším způsobem dosažení kýženého stavu stejnorodosti jsou jediné etnické čistky, které Gellner spojuje především s východní a jihovýchodní Evropou.

5. stadium – oslabení národního cítění. Podle Gellnera rozvoj vyspělé průmyslové společnosti uvádí do pohybu některé procesy, které zjednodušeně řečeno oslabují význam etnicity v politickém životě. „Jednotlivé vyspělé průmyslové kultury se mohou od sebe lišit takřikajíc foneticky, aniž by se lišily sémanticky: různá slova zastupují stejné pojmy. Lidé, kteří mluví stejnou řečí, aniž by přitom mluvili doslova stejným jazykem, mohou být schopni soužití a komunikace i v mobilní společnosti orientované na sémantickou práci. Fonetická různost bez sémantické různosti může vést k nižšímu napětí.“¹⁹ Tyto autorovy úvahy ovšem neplatí, když se jedná o vztah mezi hostitelskou komunitou a přistěhovalci.

¹⁸ Tamtéž, s. 63.

¹⁹ Tamtéž, s. 64.

Vedle základních stadií proměny rozlišuje Gellner v Evropě ještě čtyři „časová pásma“, která ukazují rozdíly mezi jednotlivými zeměmi při „sňatku státu a kultury“ jako nezbytného předpokladu vzniku nacionalismu. Nejstarší manželství jsou v západní Evropě, v centrální části kontinentu podle Gellnera dlouho chyběl ženich alias stát (státně roztržštěné německé a italské teritorium), ve východní Evropě chyběly oba, tedy národní státy i národní kultury.²⁰

Shrnutí

Gellnerovo vnímání národa a nacionalismu se řadí do kategorie tzv. konstruktivistického (modernistického) pojetí. Podle něho jsou v Evropě národy a nacionalismus, jak je známe dnes, vázány na určitou dobu. Jsou to fenomény moderní doby, tj. především 19. a 20. století. Před modernizací evropských společností byly národy a nacionalismus v dnešní podobě neznámé. Vnímají se jako produkt hospodářského a politického vývoje a Gellner soudil, že jsou součástí určité fáze vývoje evropské společnosti.

Gellnerovy práce jsou postaveny především na znalosti anglosaské a středoevropské tradice. Východní a jihovýchodní Evropa není v jeho dílech příliš reflektována. Přesto v knize Nacionalismus, která vyšla již po zkušenostech z přelomu 80. a 90. let 20. století, zapracovává do své teorie i tuto oblast. Je ovšem nesporné, že především východoevropské „živné pole“ nacionalismu bylo pro autora nepřehledné. Potvrzuje to poněkud strohé, obecné a vlastně nic neříkající konstatování, že komunistické režimy nacionalismus utlumily (ovšem jak toho dosáhly, Gellner nijak nespécifikuje). Problematické se pro Gellnerovu teorii ukázalo i náhlé vzednutí nacionalistického „šílenství“ v bývalé Jugoslávii, které korigovalo jeho pohled na celou problematiku. Zásadně byl nucen přehodnotit své dosavadní přesvědčení, že nejnásilnějším obdobím nacionalismu bylo to,

²⁰ Tamtéž, s. 67–75.

kteřé doprovází ranou industrializaci a její šíření.²¹ Po rozpadu východního bloku doprovázeném ještě rozpadem bývalých komunistických federací (SSSR, Jugoslávie, Československo) připustil, že nacionalismus se může projevit ve své nejzřůdnější podobě i ve společnostech zdánlivě hospodářsky, kulturně a politicky stabilních.

Východní Evropa navíc poskytla nejen dostatek materiálu k neočekávanému vzepětí nacionalismu, ale i k národnímu inženýrství, které dlouhá desetiletí unikalo pozornosti teoretiků zabývajících se národem a nacionalismem. Zejména radikálnímu konstruktivismu vycházejícímu z B. Andersona sovětská národnostní politika 20. a 30. let 20. století ukázala, že nic není nemožné. Po 1. světové válce se totiž ve východní Evropě téměř mimo zraky demokratického světa uskutečnilo obdobné masové uplatnění etnicity v politice jako v její západní části. Nebyl to ovšem nacionalismus, který by plodil národy (alespoň ne většinově), ale spíše „zásah shůry“. Do role s/Stvořitele se pasovala bolševická moc, která proklamativně vyzvedla etnicitu ve svém politickém žebříčku na jedno z předních míst. Obrovské teritorium bývalého carského Ruska, na kterém žily desítky etnických skupin různé socio-ekonomické, kulturní a politické úrovně, bylo rozděleno podle etnického klíče na národní jednotky. Zejména v západních oblastech (např. Pobaltí, Ukrajina) byla etnicita „žhavým“ tématem. Drtivá většina etnických skupin ale přišla k národnímu teritoriu bez toho, aniž by o nějaké vůbec usilovala. Nebyl totiž nikdo, kdo by žádal! Vznikly desítky nových národů, které by byly v Gellnerově interpretaci označeny za „národy bez pupku“, to znamená, že se nemohly z minulosti opřít o nic, co by posilovalo jejich současné postavení.²² Jednalo se o národy, jimž byla ohraničena louka, která se ovšem měla pod rukou zkušeného zahradníka (Rusů) teprve zazelenat.

Ernest Gellner si byl při psaní svých prací vědom toho, že zvolené téma, způsob výkladu a argumentace vyvolá řadu polemických reakcí. Některé

²¹ Tamtéž, s. 122.

²² Tamtéž, s. 118–120.

jeho výše popsané závěry se s oblibou citují v klasických publikacích věnovaných problematice národa a nacionalismu. Pravděpodobně nejslavnější teze o nacionalismu, který plodí národy, a nikoli obráceně, je považována za „charakteristicky“ gellnerovskou. Další autorovy pohledy, názory či závěry bývají předmětem a zároveň podnětem živých disputací. Nejčastěji je mu vytýkána rezignace na zachycení podstaty nacionalismu. Například podle Erica Hobsbawma nebere Gellner v úvahu pohled zdola, to, jak na nacionalistický projekt reagují obyčejní lidé a jak ho sami utvářejí. Pravděpodobně vysoké procento nepředvídatelnosti nacionalismu (což demonstroval sám Gellner) bylo hybnou silou, která autora „nutila“ k dalšímu propracovávání jeho teorie. Velice dobře si uvědomoval, že vzepětí nacionalismu a nacionalistických projevů nelze (pro jedny bohužel, pro jiné bohudíky) „vědecky zkrotit“, takže i další generace badatelů bude moci přispět svojí troškou do mlýna.

Slovníček pojmů

Primordialismus – souhrnné označení pro teorie, které považují národ za odvěkou kategorii, národy jsou představovány jako cosi věčného a univerzálního, mají své charakteristické rysy, mezi nimiž byly na prvním místě zmiňovány jazyk a kultura. Objektivní existence národa „za všech okolností a ve všech dobách“ se jeví samozřejmostí.

Konstruktivismus – souhrnné označení teorií, které vycházejí z přesvědčení, že národy nejsou odvěkou kategorií, ale jsou dílem moderní doby (průmyslová revoluce). V konstruktivistickém pojetí není národ žádnou odvěkou kategorií, v popředí zájmu stojí otázky definující národ subjektivně (zda si jedinci vůbec uvědomují svou příslušnost k národu, zda si přejí k němu patřit, či nikoli).

Nacionalismus – mnohohrstevný termín, jehož definice lehce podléhá účelovosti. Podle Gellnera jde především o politický princip, který z kulturní podobnosti činí fundamentální sociální pouto. V anglosaském světě termín vztahující se k zápasu o státnost.

Odkazy

<http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/>

<http://www.nuigalway.ie/ssrc/programmes/conferences.html>

<http://web.ceu.hu/nation/>

Literatura

Eriksen, T. H.: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London 1993.

Gellner, E.: *Encounters with Nationalism*, Oxford 1994.

Hroch, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha 2003.

Hroch, M.: *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999.

Řezník, M.: *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Praha 2003.

2. Formování soudobé Evropy – klíčové události dějin, které se odrazily v etnickém obraze současné Evropy

2.1. Francouzská revoluce, Vídeňský kongres, národní hnutí, sjednocení Itálie a Německa, balkánské války

Francouzská revoluce představovala zásadní mezník v chápání významu práv a povinností lidského jedince. Deklarace práv člověka a občana přijatá Národním shromážděním v srpnu 1789 představovala jeden ze základních ideových dokumentů celé revoluce. Podle deklarace se lidé rodí svobodní a jsou si rovni ve svých právech (vedle osobní svobody je to především právo na majetek, na odpor proti útisku, svobodu slova, tisku a shromažďování, v neposlední řadě na svobodu náboženského vyznání). Ve stejném duchu byl koncipován i Napoleonův občanský zákoník, přijatý ve Francii v roce 1804. Občanské principy se rychle rozšířily po velké části Evropy, k čemuž mnohde napomohla i dočasná francouzská správa (například jihoněmecké státy).²³

Po porážce napoleonské Francie se vítězové roku 1815 sešli ve Vídni, kde proběhly mírové rozhovory. Mapa Evropy doznala zásadních změn (zejména centrální část), ale principy vítězných mocností (Ruska, Velké Británie, Rakouska a Pruska) – legitimita, restaurace, solidarita – ani v nejmenším nebraly v potaz principy zrozené revolucí. Jedním z nejdůležitějších byl počátek pomalé proměny širokých skupin obyvatelstva v uvědomělou masu dožadující se svých práv jak občanských, tak politických. Stěžejní roli v sebeidentifikaci celých skupin obyvatelstva začal hrát jazyk.²⁴ Následující vývoj ukázal, že kolektivní identita založená na jazyku (zjednodušeně ji můžeme označit slovem etnicita) nabývala s postupujícími dekádami 19.

²³ Srovnej: Lauren, P. G.: *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*, Philadelphia 2003; Ishay M. R.: *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, Berkeley 2004; Schelleová, I. – Schelle, K.: *Civilní kodexy 1811–1950–1964*, Brno 1993.

²⁴ Anderson, B.: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, s. 81-96.

století stále na síle.²⁵ Naopak další kolektivní identity, které dosud spoluurčovaly životy jedinců (například náboženská kolektivní identita), ustupovaly do pozadí. Vývoj po Vídeňském kongresu ukázal, že u politických reprezentací tolik obávaná revoluce se takřka stala všední realitou.

Počátky národních hnutí a bojů za svobodu jsou v Evropě tradičně spojovány s povstáním Řeků. V žádném případě se ale na počátku konfliktu mezi úzkou skupinou řecky hovořící obchodní elity Osmanské říše (tzv. fanariotů) a politickými představiteli země nejednalo o povstání, jehož cílem by byla „národní svoboda“, či dokonce nezávislý stát. Řečtí obchodníci byli možná sami překvapeni elektrizující mocí jazyka a náboženství, i když propast mezi nimi a venkovany v Heladě se zdála nepřekonatelná. Vznik novodobého nezávislého Řecka v roce 1829 vžil i dalším reprezentantům nejrůznějších skupin do žil onu pověstnou čerstvou krev. 19. století je tak plné snah po jazykové, hospodářské a politické emancipaci desítek malých evropských populací (například Basků, Katalánců, Bretonců, Irů, Velšanů, Frísů, Lužických Srbů, Čechů, Finů, Estonců, Lotyšů, Litevců).²⁶ I přes osobitou lokální zkušenost pojila národní hnutí celá řada shodných rysů.²⁷ Často se mohla v ideálním případě opřít o historickou státnost, která byla ztotožňována se současnou populací jako její dědičkou. Na řadu přišla i tvorba „národní mytologie“, která šla rovněž napříč kontinentem (finská Kalevala, lotyšský Láčpléšis, české Rukopisy).²⁸

Revoluce let 1848/1849 s sebou přinesla pro mnoho politických reprezentací nečekaně silné projevy národních idejí. Nejagilnější v tomto směru byli Němci a Italové. Přesto válečný konflikt Sardinského království a habsburské monarchie jako hlavní politické síly na Apeninském poloostrově

²⁵ Hroch, M.: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 227–231.

²⁶ Hroch, M.: *Evropská národní hnutí v 19. století*, Praha 1986, s. 284–295.

²⁷ Křen, J.: *Dvě století střední Evropy (dále jen Křen, Dvě století)*, Praha 2005, s. 109–138.

²⁸ Lönnrot, E.: *Kalevala*, Praha 1999; Pumpurs, A.: *Lačplesis. Latyšskij narodnyj geroj*, Leningrad 1985; Masaryk, T. G.: *Z bojů o Rukopisy*, Praha 2005.

přinesl neočekávaný výsledek. Síla a dynamika zrodu sjednocené Itálie se vymykala politické kontrole, takže řada „národních hrdinů“ musela být krocena v zájmu politických, nikoli národních zájmů (Garibaldiho opakované pochody na Řím). Sjednocením Itálie ovšem nastala pro politickou elitu nová etapa. Budování italského národního povědomí u obyvatelstva značně rozdílné kulturní, hospodářské a koneckonců i politické úrovně. Itálie byla sjednocena, ale zbývalo „vytvořit“ ještě Italy. Na první pohled proběhlo sjednocení Německa podobným způsobem, ovšem při detailním rozboru je patrná značná odlišnost. Německo bylo skutečně sjednoceno „krví a železem“, jak konstatoval pruský ministerský předseda Otto von Bismarck. Prusko nejdříve vojensky porazilo jak Rakousko, tak Francii, následně anektovalo některé německé státy a zbylé přinutilo ke sjednocení a vytvoření Německého císařství (za pruské dominance). Německá kulturní a jazyková jednota, vnímaná minimálně od konce 18. století, se v roce 1871 realizovala i politicky, ale z donucení.

Druhá polovina 19. století je i obdobím, kdy dochází k formování prvních novodobých moderních balkánských států a národů. Prvním novodobým moderním státem na Balkáně bylo Řecko. V roce 1878 na základě jednání Berlínského kongresu, který se sešel v souvislosti s proběhnuvší rusko-tureckou válkou, vznikly další moderní nezávislé státy – Rumunsko, Srbsko a Černá Hora.²⁹ Na přelomu století se k nim přidalo i Bulharsko. Nově vzniklé státy spojovala těsně před vypuknutím prvního celosvětového konfliktu touha po dalších teritoriálních ziscích na úkor Osmanské říše, takže dvě balkánské války obrazně řečeno předznamenávaly blížící se apokalypsu.

2.2. První světová válka a versailleský systém – vznik národních států

Stejně jako nikdo z politické elity ponapoleonské doby nevnímal rodící se etnicitu jako politické téma, tak všichni významní političtí představitelé po

²⁹ Rychlík, J. a kol.: Mezi Vídní a Cařihradem. Utváření balkánských národů I. (dále jen Rychlík, Mezi Vídní a Cařihradem), Praha 2009, s. 191–214.

1. světové válce považovali etnicitu za základní politický program, který poslouží k vytvoření nové spravedlivé Evropy. Etnicita skrze právo národů na sebeurčení dosáhne svého vrcholu po roce 1918.³⁰ Evropa národních států zcela změní dosud existující ekonomické, politické a diplomatické zvyklosti. Poválečná Evropa velmi často používala přívlastek Evropa národních států. Daleko přesnější by ovšem bylo označení Evropa národnostních menšin.³¹ Snaha politických představitelů vítězných mocností (Francie, Velká Británie, USA) vytvořit po 1. světové válce Evropu národních států byla od samého počátku obtížně realizovatelná. Existovaly přinejmenším dvě skutečnosti, které celou věc značně problematizovaly: 1) málokterá populace obývala konzistentní území, existovaly přesahy, jazykové ostrovy, 2) do výsledné teritoriální podoby národních států se často fatálně promítaly zájmy vítězů, zejména Francie, usilující o definitivní oslabení Německa.

Francouzský spojenecký systém se tak začal budovat již ve Versailles, kdy se rozhodovalo jak o podobě nově vzniklých států, tak o dalších teritoriálních změnách. Sympatizanti Francie ve střední a východní Evropě těžili z jejího postavení. Proto mohla např. česká (československá) delegace k historickým českým zemím získat ještě někdejší Horní Uhry a Podkarpatskou Rus. Jižní hranice Slovenska byla dlouho nejasná a výsledná podoba rozhodně neodpovídala národnostnímu složení. Československo jako spojenec Francie ale potřebovalo přístup k Dunaji, proto podstatná část hranice vedla právě po tomto toku, přestože v jižních oblastech bylo osídlení takřka výlučně maďarské.³² Podobně zisk Podkarpatské Rusi byl čistě politickým rozhodnutím. Pro Československo bylo nesmírně důležité mít společnou hranici s dalším francouzským spojencem v oblasti,

³⁰ Srovnej: Kant, I.: *Kritika čistého rozumu*, Praha 2001; Buchanan, A.: *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford 2007; Danspeckgruber, W. F. (ed.): *The Self-Determination of Peoples: Community, Nation, and State in an Interdependent World*, New York 2001.

³¹ Petráš, R.: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, Praha 2009, s. 85–148.

³² Macmillan, M.: *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*, Praha 2004, s. 243–244.

Rumunskem.³³ Tato země prošla po 1. světové válce zcela opačným vývojem. Do roku 1918 výrazně populačně homogenní země se ziskem Sedmihradska stala státem, který patřil a víceméně dodnes patří skladbou obyvatelstva k nejpestřejším na celém kontinentu! Evropa národních států je plná i dalších paradoxů. Příklad poválečného Rakouska, kterému je zabráněno připojit se k Německu a používat název Německé Rakousko, jasně ukazuje na rozpor mezi proklamací a realitou, mezi politickými zájmy vítězů a ušlechtilou představou spravedlivé Evropy národních států. Němčinou hovořící obyvatelstvo někdejšího Rakouska-Uherska se zcela nepochybně považovalo za Němce, ale faktický územní zisk poraženého Německa byl politicky neprůchozí. Vítězné mocnosti je proto možné označit za tvůrce nového Rakouska, ba co víc, za tvůrce Rakušanů (bude trvat celá desetiletí, než sebeidentifikace obyvatel Rakouska jako Rakušanů, nikoli Němců, převáží). Kapitola sama o sobě byla polská otázka. Obnovu Polska nikdo nezpochyboval, ale v jakých hranicích? Národních, či politicky žádoucích? Ukázalo se, že představy vítězů a výsledná realita se značně rozcházejí. Piłsudského Polsko se navíc samo iniciativně chopilo šance a na úkor bolševiků ještě získalo rozsáhlé oblasti na východě.³⁴ Uvedené příklady jednoznačně dokládají, že uplatnění práva národů na sebeurčení jako stěžejní politický program po 1. světové válce přes proklamace politiků ustoupilo ve finále dílčím zájmům vítězů, zejména Francie. Z nově vzniklých národních států, kupříkladu Československa, Polska, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (po roce 1929 Jugoslávie), nebyl fakticky národním státem ani jeden z nich, ačkoli se všechny po celou meziválečnou éru úzkostlivě snažily přesvědčovat o opaku. Mnohamilionové národnostní menšiny ve většině případů naprosto bojkotovaly politický život daných zemí, což zásadní měrou přispívalo k růstu napětí jak uvnitř jednotlivých států, tak mezi sousedními celky. Vznik křehké struktury národních států Evropy vyvolal

³³ Dejmek, J. – Kolář, F. (eds.): Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920, Praha 2001, s. 172–178.

³⁴ Křen, Dvě století, s. 386–390.

okamžité snahy po revizi versailleského systému. V popředí snah stály zejména Německo a Maďarsko, kterých se nový systém nejvíce dotýkal. Hospodářské, sociální a národnostní problémy stály v pozadí pozvolné politické radikalizace, která legitimizovala řadu ideologií, např. italský fašismus, německý nacismus a sovětský komunismus.

2.3. Druhá světová válka a ideologické rozdělení Evropy

Druhou světovou válku je možné chápat v přímé návaznosti na první celosvětový konflikt, jehož nepravosti se snažila odstranit. Výsledky války v mnoha ohledech znamenaly v otázce národnostní výrazné zjednodušení, a to i přesto, že pro Evropu roku 1945 byly charakteristické miliony uprchlíků. Dobrovolný či nucený odchod obyvatelstva z dosavadních sídel a změny hranic měly za následek zásadní proměnu národnostního složení mnoha zemí. Ze střední, východní a jihovýchodní Evropy mizí většina německy hovořícího obyvatelstva, která přicházela do těchto lokalit v několika vlnách od vrcholného středověku. Jiné etnické skupiny kvůli nacistické vyhlazovací politice přestávají téměř existovat. Mementem navždy zůstane především šest milionů vyvražděných evropských Židů. Do liduprázdných oblastí se země snažily přilákat nové obyvatelstvo. Příkladem mohou být české Sudety a tzv. krajanská politika, spočívající na reemigraci česky (a pochopitelně slovensky) hovořících obyvatel sovětské Volyně,³⁵ rumunského Banátu či jugoslávské Slavonie.³⁶ První světovou válkou legitimizovaný princip tzv. výměny obyvatelstva (nejmasovějších měřítek dosáhla na počátku 20. let 20. století výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem) našel uplatnění i tehdy. Československo na jeho základě usilovalo o výměnu obyvatelstva s Maďarskem. Téměř 750 tisíc Maďarů z jihu Slovenska představovalo ovšem nepoměrně větší masu obyvatelstva než maximálně několik tisíc jedinců slovenského (spíše slovanského) původu, žijících zejména na jihovýchodě

³⁵ Nosková, J.: Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury, Brno 2007, s. 73–98.

³⁶ Heroldová, I.: Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, in: Brouček, S. (ed.): Češi v cizině 9, Praha 1996, s. 67-80.

Maďarska kolem města Békéscsaba (ve slovenštině Békešská Čaba). Přesto výměna týkající se zlomku populace mezi oběma státy proběhla. Příklad Československa a dva různé přístupy ke dvěma největším předválečným národnostním menšinám také jasně ukazují, jakým způsobem se v národnostní problematice začala uplatňovat ideologie. Rudá opona rozdělila evropské jeviště na dvě oddělené scény. Na východě se začalo hrát podle sovětských not, které považovaly národnostní otázku za výkladní skříň režimu. Proto se spřátelené země chtě nechtě musely ke svým menšinám chovat s rozvahou. Československo mohlo naložit s německou menšinou se vši tvrdostí, takže v poválečné éře po vlně odsunů přestává prakticky existovat. S Maďary, kteří patřili k formujícímu se východnímu bloku, bylo nutné pracovat obezřetně.³⁷ Českoslovenští politici tedy po zásahu z Moskvy přistoupili na výše zmíněnou výměnu obyvatelstva, která ve svém důsledku vůbec nic neřešila. Obdobným případem byla i situace v Rumunsku. Německy hovořící populace na základě kolektivní viny propadla d'áblu, kdežto Maďaři v Sedmihradsku mířili k autonomii. Obecně je možné konstatovat, že ty národnostní menšiny, které ještě zůstaly po 2. světové válce v Evropě zachovány, se těšily v rámci komunistického tábora nadstandardní pozornosti ze strany majoritní populace a její politické reprezentace. Za všechny je možné uvést příklad Lužických Srbů, téměř modelové soužití většinové populace a autochtonního etnika v někdejší Německé demokratické republice (NDR).

2.4. Svaz sovětských socialistických republik a národnostní otázka

Co stálo za ideologicky proklamovanou vstřícnou politikou SSSR vůči menšinám či jinoetnickým skupinám? Důvody je třeba hledat na samém počátku existence Svazu sovětských socialistických republik. Účast Ruska v 1. světové válce, únorová a říjnová (březnová a listopadová podle

³⁷ Kuklík, J.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945, in: Jech, K. (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945, Brno 2003, s. 53–61.

gregoriánského kalendáře) revoluce roku 1917 a následná občanská válka měly zásadní vliv na budoucí podobu daného regionu.³⁸ Bolševici po stabilizaci moci přistoupili k řešení „národnostní otázky“, která měla patřit k výkladním skříním nového systému.³⁹ Leninova vize spravedlivého národnostního uspořádání v podobě národně-teritoriální autonomie nebyla mezi bolševiky příliš populární. Většina členů strany (zejména Stalin) se klonila ke „slabší“ autonomii neruských oblastí, spočívající v kulturní autonomii.⁴⁰ Obsahem se obě koncepce příliš nelišily, ale kulturní autonomie byla autonomie „bez vnitřních hranic“. Bolševická realizace národně-teritoriální autonomie poprvé v historii rozdělila bývalé teritorium carského Ruska podle etnického klíče. Gubernie jako základní administrativně-teritoriální jednotky předrevolučního Ruska nikdy nevznikaly na bázi etnické, ale jejich hranice vyplývaly z geografických, historických a politicko-správních okolností.

Bolševici se v národnostní otázce silně inspirovali vývojem v předválečném Rakousko-Uhersku (např. u Otto Bauera), po 1. světové válce byli navíc na západ od svých hranic svědky uplatnění práva národů na sebeurčení v podobě vzniku národních států.

Realizace národně-teritoriální autonomie na území formujícího se SSSR měla řadu specifík. Leninova koncepce dostala za Stalinova vedení téměř čistě politickou pachut'.⁴¹ Zpočátku bylo obtížné nevidět za činy bolševiků v otázce národnostní samá pozitiva, zvláště když za jejich pomoci docházelo ke vzniku nových národů. Dvojakost této politiky však spočívala v tom, že i přes poskytnutí národní autonomie měl v budoucnu vzniknout, pochopitelně za ruské dominance, sovětský národ. Tlak na stírání etnických rozdílů vyvolal pro bolševiky nečekaný odpor. Neruští vědci píšící národní dějiny

³⁸ Lenin, V. I.: Stát a revoluce, Praha 1950, s. 22–47.

³⁹ Čebotareva, V. G.: Narkomnac RSFSR: svět i těni nacionalnoj politiky 1917–1924 gg., Moskva 2003, s. 37–64.

⁴⁰ Slavík, J.: Stalin jako teoretik národnostní otázky v sovětském Rusku, in: Slovanský přehled 23, 1931, s. 657–664 a 742–747.

⁴¹ Litera, B.: Ke vztahům mezi centrem a regiony ve stalinském Sovětském svazu 1928–1939, in: Litera, B. a kol.: Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928–1939, Praha 2003, s. 208–211.

např. Tatarů, Baškirů či Udmurtů byli v nelehké pozici. Jejich interpretace nesměla především „pomlouvat“ Rusy, ale musela zároveň přesvědčivě vyličít velikost vlastního etnika v minulosti, čímž mohli nenapadnutelným způsobem vyjádřit svoje etnické cítění, aniž by byli obviněni z nacionalismu. Cíle těchto prací nebyly ovšem vědecké, nýbrž čistě politické.⁴² Mezietská rivalita byla dále posilována i „koloniálním syndromem“ sovětských orgánů, které zacházely s jednotlivými etniky selektivním způsobem podle jejich významu pro Moskvu. Existovaly národy, které měly vlastní autonomní republiku, pak existovala etnika, která měla autonomní okruh, další se museli spokojit s autonomní oblastí a byly i takové etnické skupiny, které neměly prostě nic. Bolševici navíc při koncipování národně-teritoriálních jednotek postupovali velmi obezřetně a opatrně, takže „vnitřní hranice“ zdaleka neodpovídaly etnické skladbě v daných oblastech. Příkladem by mohla být oblast severního Kavkazu, kde se bolševici obávali vytvoření velké autonomie pro Čerkesy. Z dialektů čerkesštiny tak vytvořili tři samostatné jazyky, které přispěly ke konstituování tří svébytných etnik Adygů (Agygejců), Kabardinců a Čerkesů. Jejich miniaturní autonomní teritoria s ohledem na budoucnost nepředstavovala zdaleka takový problém jako případně jedno velké. Pozice nových národních autonomií byla ještě ztížena druhým zajišťovacím krokem, kterým bylo vytvoření jedné autonomní jednotky pro dva statutární národy. Za příklad mohou posloužit Kabardino-Balkarská či Karačajevo-Čerkeská autonomie rovněž na Kavkaze.

SSSR po celou dobu své existence vystupoval jako země bránící zájmy „utiskovaných“ národů. Ve 20. letech 20. století, kdy Evropa zápasila s versailleským uspořádáním, působila sovětská národnostní politika jako zjevení. Autonomie nebyla vnímána jako předstupeň nezávislosti, ale posilující faktor sovětské jednoty. Pro SSSR se bez nadsázky mezi

⁴² Šnirelman, V. A.: Etnogeneze jakožto etnopolitika aneb Proč se sověti tolik věnovali etnogenetickým studiím, in: Český lid 84, 1997, s. 39–57.

evropskou levicově orientovanou inteligencí používaly příklady typu SSSR = etnický ráj. Kdo se ovšem podíval pod blyštivý háv, zjistil, že uplatnění národně-teritoriální autonomie pro neruské národy SSSR bylo Moskvou pevně řízené soukolí, fungující podle předem připraveného plánu. Do něho nebylo prakticky možné zasahovat. Po 2. světové válce SSSR víceméně definitivně rezignuje v národnostní otázce na rovnostářskou politiku a spory řeší direktivně. SSSR je čím dále tím více zaměňován s Ruskem, k čemuž napomohlo vítězství ve 2. světové válce a nebývale silné projevy rusofilství, respektive slovanství.

2.5. Rozpad SSSR a národnostní politika Ruské federace

Výrazný mezník soudobých dějin představovaly i bouřlivé změny v Evropě na přelomu 80. a 90. let 20. století spojené právě s mocenským úpadkem SSSR. V první vlně následoval rozpad východního bloku, ve druhé následoval samotný pozvolný rozpad SSSR, což zásadně proměnilo mapu východní Evropy. Dosud vnitrostátní hranice se stávají mezinárodními a na scéně se objevují jak staronové, tak zcela nové státní celky. Obnovenou premiéru na mapě Evropy prožije Estonsko, Lotyšsko a Litva. Naopak Ukrajina, Bělorusko a Moldávie představují zcela nové státy, které mají od samého počátku velký problém s konstituováním vlastní národní identity. S ní se v 90. letech nečekaně konfrontovalo i Rusko, které se s novou teritoriální podobou teprve sžívalo.

Ruská federace zůstala přesto největším státem světa. Zůstala rovněž jednou z etnicky nejpestřejších zemí světa potažmo Evropy. Dnešní Ruská federace se skládá z 21 autonomních republik, 1 autonomní oblasti (Židovské), 4 autonomních okruhů, 2 měst se zvláštním statutem, 9 krajů a 46 oblastí. Jednotlivé regiony si na začátku 90. let „vydobyly“ v chaotickém právním prostředí různě velké pravomoci, ale i povinnosti vůči federálnímu centru.⁴³ Do poloviny 90. let tak byla zřejmě pro neruská etnika jedinečná možnost

⁴³ Baar, V.: Decentralizační a dezintegrační procesy v Ruské federaci v 90. letech minulého století, Ostrava 2005, s. 89–102.

získat na centru co nejvíce pravomocí, případně se pokusit o osamostatnění. Současné Rusko se pravděpodobně stejně jako kdysi Sovětský svaz jeví nezaujatému pozorovateli jako změť regionů, které mají k moskevskému centru naprosto neidentifikovatelný vztah.

Dnes, stejně jako v minulosti, požívají autonomní republiky, okruhy, oblasti a rajóny naprosto odlišné výsady. Například Tatarstán byl první autonomní sovětskou socialistickou republikou (ASSR), která už v roce 1990 deklarovala svoji suverenitu. Tato republika má svého prezidenta, parlament, ústavu, státní symboly a znaky. Jediné, co nemá a o co nikdy ústy svých oficiálních představitelů neusilovala, je nezávislost. Národní emancipace jde tak daleko, že mešita v Kazani, zbořená vojsky Ivana IV., byla slavnostně obnovena k tisíciletému výročí založení města. Představitelé Tatarstánu si dokonce v roce 1993 dovolili bojkotovat volby do federální dумы, což bylo, hodnoceno s odstupem, pravděpodobně nejsilnějším výrazem „nezávislé politiky“. Shrňeme-li tyto skutečnosti, je patrné, že Tatarstán dosáhl maxima možného.⁴⁴

Na druhé straně tvoří součást federace i autonomní okruhy, které však nemají onu „gusudarstvennost“ jako republiky. To znamená, že tyto subjekty nemají prezidenta, ale mají rovněž vlastní parlamenty a ústavy. Zhruba do poloviny 90. let 20. století bylo možné pro jednotlivé regiony získávat pravomoci na úkor federace, druhá polovina 90. let pak vyrovnala jazýčky na miskách vah a s nástupem Vladimira Putina do prezidentského úřadu jednoznačně převládla snaha centra „korigovat“ nesrovnalosti předešlých let.⁴⁵ Je taktéž třeba zdůraznit, že především autonomní republiky a okruhy lze velmi těžko považovat za subjekty, které by měly plně uspokojit „národní cíle“ neruských etnik. Všechny současné autonomní jednotky byly s drobnými hraničními úpravami sice koncipovány ve 20. a 30. letech jako národní regiony, ale tuto roli hrály v podstatě jen navenek. Například

⁴⁴ Kotyk, V.: Vztahy centra a regionů Ruské federace, Praha 1998, s. 33.

⁴⁵ Service, R.: Rusko. Experiment s jedním národem od roku 1991 do současnosti, Praha-Plzeň 2006, s. 223–236.

zmiňovaný Tatarstán nejenom že nikdy nebyl zcela záměrně domovem ani poloviny Tatarů žijících v SSSR, ale v průběhu celého 20. století docházelo k trvalému zmenšování jejich podílu hlavně na úkor majoritního etnika, takže dnes žije v této republice přibližně 49% Tatarů a celých 43% Rusů!

Stejně závažná je ve vztahu centra a autonomních regionů i otázka hospodářsko-ekonomická. Nejagilnější autonomní republiky, např. Baškortostán, Udmurtsko, Tatarstán, získaly na počátku 90. let vedle výrazných politických pravomocí i významné ekonomické „ústupky“. Situace došla dokonce tak daleko, že tyto subjekty zahrnovaly daně vybrané na svém území výhradně do svých rozpočtů a do federálního neodváděly takřka nic. Naopak je prostým faktem, že nižší autonomní jednotky nikdy takovéto výsady nezískaly.

Po nástupu prezidenta Putina dochází rovněž k nátlaku na lokální administrativy (především autonomních republik) za účelem sladování ústav a zákonů jednotlivých subjektů s federálními.⁴⁶ Nicméně i pro něj bude asi velmi těžké přebudovat federaci na pevnějších základech, protože budou prostě existovat ekonomicky silné subjekty, které stále nerady platí do federální kasy více než ostatní, a regiony, které se neobejdou bez dotací. Putin vznikem federálních okruhů jednoznačně usiloval právě o posílení federativní ideje.

Otázky práv člověka potažmo etnických skupin byly vždy vnímány v sovětském Rusku jako prestižní hlavně ve vztahu k okolnímu světu. Marxistická ideologie pokládala totiž národnostní problematiku za definitivně vyřešenou. Proto se SSSR vždy hrdě hlásil o slovo, když docházelo k porušování práv „utiskovaných“ národů či národnostních menšin jinde ve světě. Faktem zůstává, že zdánlivě vyřešená národnostní otázka se stala jednou z hlavních příčin, které vedly k rozpadu tohoto soustátí.

⁴⁶ Koudelka, Z. – Vlčková, R.: Ústavní systém Ruska. Ústava Ruské federace, Brno 1996, s. 18–21 a 44–50.

V 90. letech přešlo Rusko od „deklarativního“ sovětského pojetí národnostní politiky k praktickým činům. Federální ústava z roku 1993, oproti předešlým, jasně deklaruje základní práva všech etnických skupin ve shodě s obecnými principy a normami mezinárodního práva a mezinárodními smlouvami Ruské federace. O pozornosti, kterou věnují federální instituce této problematice, svědčí např. i přijímání mezinárodních konvencí o menšinách. Rovněž všechny autonomní jednotky Ruské federace v průběhu 90. let připravily a postupně schvalovaly vlastní, rozšiřující koncepce národnostní politiky. Takže např. v Udmurtské republice byl přijat zákon „o kultuře“, který kromě standardních záležitostí, týkajících se ochrany kulturních tradic všech etnik na jeho území žijících, obsahuje i články o ochraně kulturních práv Udmurtů žijících v ostatních subjektech Ruska, dokonce i v cizině! Podobným případem jsou i tzv. původní malé národy (všechna etnika, jejichž počet členů nepřesáhl 50 tisíc) žijící po celém území Ruské federace, kterým federální orgány připravily v podobě zákonů jakýsi rámec, který si ovšem jednotlivé subjekty mohou utvářet k obrazu svému. Upřesňující lokální zákony by neměly v žádném případě kolidovat s obecnou federální normou a jsou alespoň podle představ Moskvy pouze dočasné, dokud nebudou přijaty další zákony s celofederální platností. Pokud by se nějaký případ nesrovnalostí v budoucnu objevil, musí tyto nedostatky místní legislativa sladit s federálním zněním, jak upravuje federální zákon z roku 1999 „O principech a způsobu rozdělení pravomocí mezi orgány Ruské federace a orgány jednotlivých subjektů“. Vztahy mezi federálním centrem a národními subjekty určují v první řadě jejich ústavy a smlouvy, které vymezují zbylé pravomoci. V první části prvního odstavce Ústavy Udmurtské autonomní republiky se konstatuje, že „na základě vyjádření vůle občanů mnohonárodnostního Ruska je Udmurtská republika zemí v rámci Ruské federace. Základními ústavními zákony – Ústavou Ruské federace, Ústavou Udmurtské republiky a Smlouvou o vymezení pravomocí mezi orgány Ruské federace a Udmurtské republiky se řídí sféry kompetencí Ruska a Udmurtska v projednávaných záležitostech“. V této

souvislosti je nutné zdůraznit, že nejen Ruská federace jako celek, ale každá autonomní jednotka má větší či menší problémy s řešením vlastní národnostní problematiky, poněvadž každá z nich je multietnická.

Ve svobodném Rusku je v oblasti národnostní politiky pravděpodobně nejdůležitějším procesem ona právní harmonizace s okolním světem. Je bez diskuse, že tyto změny neprobíhají lehce, a některé zákony garantující práva původních malých národů jsou už při svém vzniku mrtvě narozeným dítětem. Nicméně prostá skutečnost, že je vůbec možné po desetiletích jednat v těchto záležitostech otevřeně, svědčí o zásadním přehodnocení dosavadního přístupu.

Shrnutí

Rusko je dnes na rozdíl od jelcinovských 90. let 20. století fungující federací s nekompromisním vedením. V této souvislosti je dobré si uvědomit rozdíl ve vnímání dvou klíčových termínů, které mají zásadní význam pro další fungování státu. Svrchovanost a nezávislost představují pro federaci alfu a omegu další existence. Po roce 1991 řada subjektů federace vyhlásila svrchovanost, ale vyjma Čečenska žádný nezávislost. Moskva svrchovanost toleruje, nezávislost tvrdě potlačuje. Zdá se, že neoptimálnější doba na získání politických pravomocí na úkor centra byla při „velkém třesku“ na přelomu 80. a 90. let. Nově se konstituující Ruská federace jen s velkými obtížemi překonávala první měsíce své existence. V této souvislosti může být trochu s podivem, že se moskevská vláda potkala s vážnými komplikacemi pouze v Čečensku. Svědčí to rovněž o tom, že suverenita pro „nejlačnější“ autonomní republiky, kterou byl Kreml schopen ještě tolerovat, jim stačila, než aby riskovaly téměř jistý vojenský zásah.

Slovníček pojmů

Kolektivní identita – každý jedinec okamžikem svého zrození získává řadu identit. Sociální kontakty a sociální interakce mezi jedinci vytváří skupiny

lidí s podobnými postoji, kteří mohou navenek hájit své zájmy. Nejvýraznější kolektivní identitu představovalo do 18. století náboženství. Náboženská identita určovala životy jedinců po staletí (například náboženské války ve Francii 16. století).

Etnicita – pojem hojně užívaný v akademickém prostředí, ale i v médiích. Obecně řečeno se jedná o společné znaky, kterými se identifikuje skupina jedinců. Těmi mohou být jazyk, náboženství, dějiny či původ.

Právo národů na sebeurčení – politický program, který doznal nejmasovějšího uplatnění v souvislosti s výsledky 1. světové války. Na jeho základě vznikla řada tzv. národních států, například Československo, Polsko, Království SHS (Jugoslávie).

Národně-teritoriální autonomie – Leninova vize řešení národnostní otázky na bývalém teritoriu carského Ruska. Politický koncept usiloval o co nejširší uplatnění autonomie pro neruské národy. Na jeho základě došlo poprvé v historii k rozdělení teritoria podle etnického (jazykového) klíče.

Odkazy

<http://www.nationalismproject.org>

http://folk.uio.no/geirthe/PDF_files.html

<http://www.tatar.ru/?DNSID=9245a1113ee599ad45ceab1126fd6879&lang=eng>

Literatura

Honzák, F. – Pečenka, M. – Stellner, F. – Vlčková, J.: Evropa v proměnách staletí, Praha 1997.

Kinder, H. – Hilgermann, W.: Encyklopedický atlas světových dějin. Mapy a chronologický přehled, Praha 1998.

Sharp, A.: The Versailles settlement: peacemaking after the First World War, 1919-1923, Basingstoke 2008.

Slavík, J.: Leninova vláda (1917-1924), Praha 2009.

Slavík, J.: Národnostní politika ve SSSR, Praha 1945.

Kaiser, R. J.: The geography of nationalism in Russia and the USSR, Princeton 1994.

3. Jazyk jako základní etnický atribut

Jazyk je možné definovat jako historicky vzniklý systém znaků sloužících primárně k dorozumívání mezi jedinci, skupinami či příslušníky různých etnik. Obecně je možné konstatovat, že jazyk je základním atributem člověka a jeho výzkum umožňuje hlouběji pochopit lidskou podstatu. Jazykové schopnosti jsou tedy vázány výlučně na člověka a formovaly se spolu s ním. O původu jazyka máme stejně mlhavou představu jako o původu člověka. Dodnes není ani zcela jednoznačně zodpovězena základní

otázka, zda jazyk vznikl nezávisle na několika místech světa (polygenetická teorie) nebo vznikl na jediném místě (monogenetická teorie) a odtud se rozšířil. V současné době se odhaduje, že na světě existuje přibližně 6000 jazyků (někteří badatelé hovoří o mnohonásobně vyšším počtu), přičemž jazyková diverzita se stále zmenšuje (vymírání jazyků).⁴⁷ Deseti nejrozšířenějšími jazyky světa (čínštinou, angličtinou, hindštinou, španělštinou, arabštinou, bengálštinou, ruštinou, portugalsštinou, malajštinou, francouzštinou) hovoří přibližně 3,5 miliardy lidí! Počty mluvčích drtivé většiny ostatních jazyků jsou tudíž nesrovnatelně menší. Zpřesnit počet jazyků není snadné z mnoha důvodů. Především je velmi obtížné stanovit, zda se v konkrétních případech jedná o různé jazyky, nebo jen o dialekty jednoho jazyka. Přesná lingvistická kritéria neexistují a míra podobnosti či příbuznosti není rozhodující. Klasickým příkladem mohou být dialekty arabštiny, mezi kterými jsou mnohem větší rozdíly než mezi češtinou a slovenštinou, a přesto jsou považovány za dialekty jednoho jazyka. Vymírání jazyků jde ovšem ruku v ruce se vznikem nových. Vývoj jazyka jak v minulosti, tak v současnosti jasně ukazuje, že jeho nedílnou součástí jsou diferenciační tendence. Geograficky je rozložení jazyků velmi rozdílné. „Jazykově nejbohatší“ je Asie (cca 32% všech známých jazyků), následuje Afrika (cca 30%), dále Tichomoří (cca 19%), Severní a Jižní Amerika (cca 15%). „Jazykově nejchudší“ je pak Evropa (přibližně 3%).

Všechny živé jazyky se vyvíjejí v čase a prostoru, vyvíjí se jejich slovní zásoba, morfologie, syntaktická struktura, fonetika, aniž by jedinec či společnost přesně věděla, jakým způsobem tyto evoluční mechanismy fungují. Změny jednotlivých složek jazyka ale neprobíhají stejným tempem. Nejrychlejším a nejvýznamnějším změnám podléhá slovní zásoba, kde jsou již u dvou po sobě jdoucích generací pozorovatelné rozdíly. Naopak gramatika bývá velmi „konzervativní“. Na první poslech je patrné, že francouzština z doby Ludvíka XIV. či angličtina Shakespearova jsou výrazně odlišné od současných kodifikovaných forem obou jazyků.

⁴⁷ Čermák, F.: Jazyk a jazykověda, Praha 2001, s. 64.

Na prahu moderní doby, jejíž počátek se váže k Velké francouzské revoluci, se v Evropě objevila celá řada „nových“ jazyků. Po staletí plnila roli univerzálního evropského dorozumívacího jazyka především latina. Vedle ní se zejména v politicko-diplomatických kruzích obdobným způsobem využívala francouzština (do jisté míry platí stále). Ostatním tzv. zemským jazykům nevěnovaly tehdejší vládnoucí politické reprezentace přílišnou pozornost. Za klasický příklad jazykové unifikace může posloužit často ideologicky zneužívaná politika „germanizace“ českých zemí v rámci habsburské monarchie od 2. poloviny 18. století. Otázka jednoho úředního jazyka pro celou monarchii se s ohledem na modernizaci země jevila nutností. Teprve národní hnutí 19. století přivedla na scénu řadu lokálních jazyků, které jakékoliv unifikační snahy vnímaly skrze politické brýle. Prvním a nejdůležitějším argumentem národních buditelů byl důraz na starobylost jazyka. Ta měla být umocněna ještě zdůrazňováním jeho neměnnosti v průběhu staletí. Případné jazykové změny nepřipadaly vůbec v úvahu, poněvadž tím se zásadním způsobem nabourávala výjimečnost daného jazyka. Zvláště ve vztahu jazyka a národa je dodnes rozšířena řada předsudků. Nejvitálnější z nich je ztotožnění konkrétního národa s konkrétním jazykem. Tento koncept byl navíc v našem prostředí dlouhá desetiletí utvrzován marxistickou ideologií, která ho přijala za svůj.⁴⁸ Zejména z tohoto důvodu převládalo ve společnosti obecné mínění o jazyku jako základním pilíři etnické identity. Podle této premisy dojde s vymřením jazyka nutně i k zániku populace. Ukazuje se ovšem, že daná problematika je daleko složitější.

Z evropské historie, ale koneckonců i žhavé současnosti máme celou řadu příkladů, které svědčí o něčem jiném. Jazykové změny jsou běžnou součástí vývoje jednotlivých populací. Za typický příklad jazykové změny může být považováno Skotsko a Irsko. V průběhu anglické kolonizace skotské Nížiny a Vysočiny došlo k postupnému vytlačení keltské gaelštiny a výraznému

⁴⁸ Stalin, J. V.: *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*, Praha 1949, s. 9–15; Nahodil, O. – Kramařík, J.: *J. V. Stalin a národopisná věda*, Praha 1952, s. 17–22.

posílení angličtiny jako základního jazyka země. Po politickém spojení Skotska a Anglie v roce 1707 zesílily restriktce londýnské vlády vůči keltským tradicím (rozbití klanového systému, zákaz nošení tradičního oděvu a hudby). Vlna národních hnutí 19. století opětovně oživila zájem o gaelskou kulturu, daleko méně pak o keltský jazyk. Ten se omezoval pouze na nejsevernější oblasti země a přilehlé ostrovy (Hebridy). Ani vývoj v posledních desetiletích nepřinesl změnu směřující k širšímu užívání gaelštiny. Téměř absolutní přijetí angličtiny za „národní“ jazyk neznamenal v případě Skotů žádné oslabení jejich etnické identity. Veskrze obdobný příklad reprezentují Irové. Ani v jejich případě neznamenal přijetí angličtiny počátek asimilace, ale ve spojení s jinými identitami (zejména náboženskou) dokonce zvýraznilo jejich osobitou identitu.

I v současné Evropě existují jazyky, které vymírají, či jsou těsně před vymřením. Jedním z příkladů může být livština, omezující se dnes na lotyšské pobřeží rižského zálivu. Ugrofinská populace obývala ještě v raném novověku výrazně větší oblasti tehdejšího Livonska a Kuronska. V 19. století se objevují nesmělé snahy o jazykovou revitalizaci, které dále zesílily v meziválečném nezávislém Lotyšsku (vycházely učebnice livštiny, časopis, kulturní organizace – Livský dům). Po 2. světové válce nastává rychlý úpadek a jazyk se přestává mezigeneračně předávat dětem. Ve výsledku to znamená, že i přes „obrodné“ snahy posledních let (chráněné kulturně-historické území Livské pobřeží) se živý jazyk nepodaří udržet. Zde se naskýtá základní otázka. Zmizí po smrti posledního mluvčího i Livové? Odpověď není rozhodně jednoznačná. I přesto, že jazyk představuje výrazný prvek etnicity a sebeidentifikace, sám o sobě není všemocný. Termín „vymřelý jazyk“ bezpochyby asociuje jistou konečnost určitých procesů. Je nesporné, že drtivá většina vymřelých jazyků zaplní pouze místo v lingvistických příručkách. V nedávné minulosti jsme byli ovšem svědky i procesu, který jako by odporoval výše řečenému. Vymřelý jazyk se stal po dvou tisících letech opět jazykem živým. Jedná se o hebrejštinu, která se po

2. světové válce stala oficiálním úředním jazykem nově vzniklého státu Izrael.

Dějiny moderní hebrejštiny se začínají odvíjet v souvislosti se zrodem sionistického hnutí na přelomu 19. a 20. století.⁴⁹ Obnova hebrejštiny jako živého jazyka začíná rokem 1881, kdy se do Palestiny (tehdy integrální součástí Osmanské říše) přistěhoval z území dnešní Litvy Eliezer Ben Jehuda (vlastním jménem Eliezer Jicchak Perelman). Ten se stal hlavním propagátorem užívání hebrejštiny v každodenním životě. Do té doby byla hlavním jazykem oblasti arabština. Řada nově příchozích přistěhovalců hovořila rusky, jako o společném jazyku se uvažovalo též o němčině či francouzštině. Tisk vycházel rovněž anglicky a italsky. Jeden společný dorozumívací jazyk pro židovské obyvatelstvo Palestiny se jevil nutností. Úkol, který si Ben Jehuda předsevzal, mu byl usnadněn několika faktory (kromě nutnosti společného jazyka, kterou pocítovali hlavní představitelé sionistického hnutí). Především území Palestiny (v rámci Osmanské říše označované jako jižní Sýrie) bylo jazykově velmi pestré. Arabština byla užívána jako dorozumívací jazyk pouze ve formě syropalestinského dialektu, ve spisovné podobě pak byla stejně jako spisovná hebrejštiny odkázána k bohoslužebným účelům. Jako jazyk úřední a vojenský sloužila turečtina. Hebrejštiny byla velmi vhodně zvolená jako ideologický nástroj podporující sionistické snahy o ustanovení židovského – hebrejského státu, navíc tak docházelo v období archeologických objevů, které ještě více umocňovaly spojení moderních „Hebrejců“ s jejich starověkými předky. Hlavním problémem bylo vytvoření nové slovní zásoby odpovídající potřebám moderní doby. Pro tyto účely sloužily jak hebrejské novotvary, tak i slova převzatá z arabštiny nebo aramejštiny. Gramatický systém byl téměř beze změn přejat z biblické hebrejštiny, pouze užívání vidů pro určování času bylo opuštěno a nahrazeno systémem typickým pro indoevropské jazyky (tj. čas minulý, přítomný, budoucí). Syntax je podobná biblické hebrejštině, nicméně inspirace byly brány jak ze „středověké hebrejštiny“, tak i z

⁴⁹ Johnson, P.: Dějiny židovského národa, Praha 1995, s. 358–360.

pozdější „východoevropské hebrejštiny“. V roce 1918 byla již hebrejšтина jako živý jazyk přijata jako jeden z úředních jazyků britské mandátní správy v Palestině a roku 1948 se stala úředním jazykem státu Izrael.

Extrémnějším případem „znovuoživených jazyků“ jsou některé malé keltské jazyky britských ostrovů, jejichž mluvčí z různých důvodů usilují o renesanci „keltských tradic“. Jedním z nich je kornština, která byla běžným hovorovým jazykem jihozápadního cípu Anglie do přelomu 16. a 17. století. Poté místní obyvatelstvo rychle přijímalo angličtinu a význam jazyka v dennodenním styku klesal. Běžně užívána byla naposledy v 18. století. Na počátku 20. století se ovšem objevuje skupina lidí, která se pokusila jazyk oživit. Tato bezprecedentní snaha našla odezvu nejen u nadšenců, ale i lingvistů a literárních vědců. Jejich úsilí bylo usnadněno existencí relativně velkého množství literárních památek. Zdánlivě největší problém představovala „rekonstrukce“ fonetiky. Nikdo nikdy pochopitelně kornštinu neslyšel. Existence dalších živých keltských jazyků i tento problém rychle odstranila. Již v meziválečném období vyšlo několik učebnic jazyka a od roku 1935 pronikla kornština do rádia. Po 2. světové válce byly zaznamenány další úspěchy. Jsou zaváděny kurzy jazyka a objevují se i časopisy. V roce 1951 vzniká organizace Synové Cornwallu, která sdružuje na dva tisíce zájemců o kulturu a jazyk této části Anglie. Snahy o širší oživení „keltského ducha“ Cornwallu jsou však limitovány výraznou migrací obyvatelstva. I přesto je dnes možné běžně narazit na projevy osobité regionální identity na různých místech (noviny, časopisy, restaurace, turistický ruch).⁵⁰

Existují rovněž tzv. umělé jazyky. K nejznámějším, nejrozšířenějším a nejpopulárnějším patří jednoznačně esperanto, které vytvořil rodák z Białystoku Ludwig Lazarus Zamenhof v roce 1887 (byly vytvořeny i další umělé jazyky – ido jako úprava esperanta z r. 1907; interlingva na bázi

⁵⁰ Šatava, L.: „Regionální jazyky“ jako emancipační strategie (latgalština a vōro-seto – dva příklady z Pobaltí), in: *Ethnologia Actualis Slovaca. Revue pre výskum kultúr etnických spoločností* 6, Trnava 2006, s. 42–50.

latiny; okcidental v roce 1922). Celá gramatika esperanta má jen šestnáct základních pravidel a dá se vysvětlit na jediné stránce (např. u sloves je pouze šest koncovek: infinitivní -i, přítomná -as, minulá -is, budoucí -os, podmiňovací -us, rozkazovací -u; osoby se rozlišují zájmeny). Neexistují žádné výjimky. Slovní zásoba byla převzata z románských a částečně z germánských jazyků a je snadno srozumitelná každému, kdo některý z nich ovládá. Jedná se tedy o dosti eurocentrický umělý jazyk. V esperantu vycházejí časopisy, knihy, konají se konference o významu tohoto jazyka a záštitu nad ním převzalo i UNESCO. Většina umělých jazyků je jednoduchá a snadno naučitelná. Jednoduchost je zároveň i výraznou nevýhodou, protože se obtížněji vyjadřují hlubší myšlenky či konkrétní problémy. Umělý jazyk rovněž nepodléhá vývoji zmíněnému u živých jazyků. Ten by mohl hypoteticky nastat v případě, že by tímto jazykem začala hovořit konkrétní populace. Pak by ovšem nutně došlo k jeho rozvoji, ale především odklonu směrem od původní formy. Cílem tvorby umělých jazyků byla snaha získat neutrální, široce přijatelný a pravidelný prostředek mezinárodní komunikace, který svou omezeností, případně relativní obtížností přirozené jazyky nespĺňovaly.

3.1. Sociolingvistika a lingvistická antropologie

Lingvistiku výrazně ovlivnily i disciplíny, které se věnují otázce vztahu jazyka a společnosti. Jedná se především o sociologii a antropologii. Možnost využít sociologické metody výzkumu v lingvistice je dána tím, že množství lingvistických otázek je úzce spojeno s vývojem, složením a organizací lidské společnosti. Sociolingvistika tak mimo jiné navazuje na odkaz Wilhelma von Humboldta z počátku 19. století, který se ve své „psychologii národů“ zabýval vztahem mezi jazykem a kulturou.⁵¹ Moderní sociolingvistika se zformovala až v 50. a 60. letech 20. století především ve Spojených státech amerických. Mezi stěžejní otázky zajímavící tuto disciplínu patří např. výzkum sociálních faktorů ovlivňujících jazyk

⁵¹ Černý, J.: Úvod do studia jazyka, Olomouc 1998, s. 216.

jednotlivce. Těmi jsou pohlaví, věk, etnicita, sociální postavení, vzdělání. Zkoumá rovněž tzv. smíšené jazyky, které zpravidla spojují prvky několika jazyků (minimálně dvou). K nejznámějším patří tzv. anglický pidžin, vznikající smíšením koloniálního a místního domorodého jazyka, a kreolština, která se z původního pidžinu velké části Latinské Ameriky stala na Malých Antilách úředním (národním) jazykem, tzv. kreolskou francouzštinou. Zajímavým příkladem smíšených jazyků může být i ve středozevní oblasti užívaný sabir, který vznikl v dobách křížových výprav do Svaté země a jímž se dlouhá staletí domlouvali námořníci velkých přístavů Středozevního moře. Ke stěžejním tématům sociolingvistiky patří vedle výše popsané variantnosti jazyka ještě diglosie, bilingvismus a studium slangů.

Sociolingvistika má velmi blízko k lingvistické antropologii, která představuje jednu z nejvýznamnějších subdisciplín sociální a kulturní antropologie. V popředí jejího zájmu stojí především studium vztahů jazyka, kultury a myšlení v různých sociokulturních systémech. Zabývá se zejména výzkumem jazyka jako symbolické báze kultury a determinanty lidské činnosti. Studuje vazby mezi jazykem a systémem hodnot, norem a idejí charakteristických pro určitou kulturu. S ohledem na tradici antropologických studií byly dlouhou dobu objektem výzkumů jazyky preliterárních společností. Postupně se však antropologické výzkumy zaměřily i na komplexní společnosti, a spektrum zájmu lingvistické antropologie bylo tudíž rozšířeno o komparativní studium jazykových systémů moderních společností.

Základy lingvistické antropologie položil na počátku 20. století americký antropolog Franz Boas, který považoval studium domorodých (indiánských) jazyků za integrální součást antropologických výzkumů kultury. Velký význam pro rozvoj subdisciplíny měla hypotéza Boasova žáka Edwarda Sapira, podle které jazyk vystupuje jako aktivní činitel při utváření našeho

obrazu světa (teorie lingvistického relativismu).⁵² Na tuto myšlenku bezprostředně navázal další americký antropolog Benjamin Lee Whorf, který při terénních výzkumech indiánských jazyků dospěl k názoru, že je to především systém jazyka, tedy gramatika, která ovlivňuje způsoby lidského vnímání a interpretace vnějšího světa. Podle tzv. Sapir-Whorfovy hypotézy jsou modely našeho vnímání a interpretace světa ovlivněny jazykovým systémem, ve kterém jsme byli vychováni a v jehož kategoriích od dětství myslíme. Lidé různých kultur tedy jinak vnímají svět v důsledku rozdílu mezi jazykovými systémy, které odrážejí různé prostředí.⁵³ Tato teorie lingvistického relativismu, která byla zformulována ve 30. letech 20. století, odstartovala široce koncipované výzkumy v lingvistické antropologii a vedla k systematickému studiu vztahů jazyka, osobnosti a kultury. Následné výzkumy prokázaly, že myšlení nelze zjednodušit pouze na jazyk a že významy mohou být vyjádřeny rovněž pomocí jazykového kontextu (odlišnou formou komunikace může být např. hudba). Jazyk má bezpochyby vliv na myšlení a kulturu, ale jedná se o flexibilní vztah. Konkrétní kultura je spíše původcem svého jazyka než „loutkou v jeho rukou“.

3. 2. Rozdělení jazyků podle příbuznosti do jazykových rodin: přehled autochtonních jazyků současné Evropy

1. **Indoevropská jazyková rodina** (největší a nejpočetnější rodina jazyků, po celém světě více než 3 miliardy mluvčích, v Evropě přibližně 650 milionů mluvčích)

- větev germánská (němčina, angličtina, holandština, fríština, faerština, islandština, norština, švédština, dánština, vlámština, lucemburština)

⁵² Vrhel, F.: Jazyk a obraz světa, in: Český lid 83, 1996, č. 3, s. 221–227.

⁵³ Salzmann, Z.: Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie, Praha 1997, s. 93–96.

- větev slovanská (ruština, ukrajinština, polština, běloruština, čeština, slovenština, chorvatština, srbština, srbochorvatština, černohorština, makedonština, slovinština, lužická srbština)
- větev románská (francouzština, španělština, portugalština, italština, rumunština, moldavština, katalánština, galicijština, valonština, rétorománština)
- větev keltská (velština, bretonština, irština – irská gaelština, skotština – skotská gaelština, kornština, manxština)
- větev baltická (litevština, lotyšština)
- větev řecká (řečtina)
- větev albánská (albánština)
- větev indoárijská (romština/cikánština)
- větev íránská (osetština)
- větev arménská (arménština)

2. **Uralská jazyková rodina** (přibližně 20 milionů mluvčích v Evropě)

- větev ugrofinská (maďarština, finština, estonština, laponština, marijština, mordvinština, udmurtština, komijština, karelština, livština, ižorština)
- větev samodijská (něněčtina)

3. **Altajská jazyková rodina** (přibližně 15 milionů mluvčích v Evropě)

- větev turkická (turečtina, gagauzština, tatarština, baškirština, čuvaština, karačajština, balkarština)
- větev mongolská (kalmyčtina)

4. **Kavkazská jazyková rodina** (přibližně 1 milion mluvčích v Evropě)

- větev severokavkazská (čečenština, ingušťina, adygejšťina, čerkesština, kabardština, dagestánské jazyky)

5. **Baskičťina** – jazykový izolát

Shrnutí

Od počátku 19. století se zejména v německých státech rozvíjelo studium srovnávací a historické gramatiky, což je považováno za počátek moderní vědecké lingvistiky. Podnětem se stalo „znovuobjevení“ sanskrtu, vymřelého jazyka staroindických literárních památek a řady náboženství vzešlých z indického subkontinentu.⁵⁴ Sanskrt byl sice znám odedávna, ale teprve tehdy si jazykovědci uvědomili, že i přes obrovskou časovou a prostorovou vzdálenost existuje velké množství podobností s moderními evropskými jazyky, což nemohlo být dílo pouhé náhody. Intenzivní srovnávací výzkum jazyků přinesl četné výsledky, které jsou natrvalo součástí moderní lingvistiky. Jedná se zejména o teorii příbuznosti jazyků, objasnění jejich historického vývoje a následnou genetickou klasifikaci.

Genetická klasifikace jazyků vychází z předpokladu, že jazyk pravděpodobně nevznikl na jediném místě. Podle svého původu ze společného základu (tzv. prajazyka) se jazyky nejčastěji třídí z hlediska své příbuznosti, a tedy příslušnosti do jazykových rodin. Významný milník srovnávacího studia jazyků představovalo studium praindoevropštiny.

Slovníček pojmů

Vymřelý jazyk – jazyk, který nemá rodilé mluvčí, a tudíž se přestal vyvíjet. Jinými slovy se jedná o jazyk, který již neslouží k dorozumívání.

⁵⁴ Budil, I. T.: Za obzor západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase, Praha 2001, s. 414–418.

Jazyková změna – proces, při kterém určitá populace zejména pod politickým, ekonomickým či kulturním tlakem převezme jiný jazyk (viz Irsko, Skotsko).

Umělý jazyk – uměle vytvořený jazyk za účelem snazší komunikace. Většina umělých jazyků je jednoduchá a snadno naučitelná. Jednoduchost je zároveň i výraznou nevýhodou, protože se obtížněji vyjadřují hlubší myšlenky či konkrétní problémy. Umělý jazyk rovněž nepodléhá vývoji jako živé jazyky.

Odkazy

<http://www.magakernow.org.uk/Default.aspx?page=5>

<http://cesky-jazyk.upol.cz/articles.php?id=66>

<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php>

Literatura

Budil, I. T.: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie, Praha 2003.

Jaklová, A. (ed.): Člověk – Jazyk – Text, České Budějovice 2008.

Němec, I.: Práce z historické jazykovědy, Praha 2009.

Pokorný, J.: Lingvistická antropologie: Jazyk, mysl a kultura, Praha 2010.

4. Základní pojmy etnické teorie

Migrace

Migrací v antropologickém pojetí rozumíme přesun jednotlivců a skupin v prostoru, který je spolu s natalitou a mortalitou klíčovým prvkem v procesu populačního vývoje. Z evolučního hlediska jde o jednorázovou událost (přemístění populace nebo její části z jedné lokality na jinou). Migrace může mít dlouhotrvající účinek, ale nemusí být spojena s následnou kolonizací. Příčiny migrací jsou nejrůznější (zejména politické, ekonomické, náboženské). S ekonomickým rozvojem se intenzita migrace neustále zvyšuje.⁵⁵

Integrace

Integrace je procesem postupného začleňování migrantů do struktur a vazeb společnosti domácího obyvatelstva. Jedná se o komplexní jev, který je přirozeným důsledkem migrace a který má své politické, právní, ekonomické, sociální, kulturní, psychologické a náboženské aspekty. Na rozdíl od asimilace je v rámci integrace prostor alespoň pro částečné zachování kulturních specifik přistěhovalců.

Asimilacionismus

Na počátku teoretického zájmu o adaptaci migrantů do nové společnosti byli především sociologové tzv. Chicagské školy. Na přelomu 19. a 20. století patřily Spojené státy americké k „nejoblíbenějším“ migračním cílům a stále aktuálnější otázky související s adaptací a integrací těchto lidí do „americké

⁵⁵ Uherek, Z.: Migrace a formy soužití v cílových prostorech, in: Hirt, T. – Jakoubek, M. (eds.): Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit (Antropologická perspektiva), Plzeň 2005, s. 258–274.

společnosti“ vyvolávaly akutní potřebu po teoretickém uchopení problému. V této souvislosti se objevuje klíčový pojem asimilace, který zjednodušeně řečeno znamená přizpůsobení se přistěhovalce okolní většinové společnosti. Jedná se tedy o proces, který mimo jiné obsahuje zvládnutí a přijetí jazyka, obyčejů a kultury alespoň v té míře, aby odlišnosti nebránily ve společenském uplatnění. Asimilační teorie byla zaměřena na jednostranný proces asimilace, tedy na schopnost nově příchozích adaptovat se v novém prostředí, aniž by reflektovala vliv tohoto procesu na přijímající společnost. V tomto pojetí byla také asimilace jediným konečným výsledkem procesu adaptace příchozích migrantů. Pro tento proces se od počátku 20. století vžilo označení *melting pot* – tavící kotlík, kde se obrazně řečeno roztaví existující identity jednotlivých přistěhovalců a bude z nich vytvořena jediná – americká. Jinými slovy je možné asimilaci označit za intenzivní proces integrace jedince či skupiny do většinové společnosti (souhlasný či násilný).

Multikulturalismus

Termín multikulturalismus se poprvé objevuje v 50. letech 20. století ve Švýcarsku, kde vyjadřoval politicky jednotný národ, který je ale kulturně rozdílný. Od 70. let 20. století se rozšířil do větší části Evropy v souvislosti s rostoucím počtem migrantů přicházejících do Evropy z bývalých kolonií (Velká Británie, Francie, Nizozemí) a s příchodem námezdních dělníků (Německo, Itálie). Pro ně se vžil německý výraz *gastarbeiter*, kterým se ve většině případů označovala levná pracovní síla přicházející do země na základě mezistátních smluv. Oproti předchozím předpokladům se ukázalo, že většina migrantů zůstane natrvalo, a evropské vlády byly nuceny se s touto skutečností vypořádat. Americká zkušenost s integrací a asimilací migrantů (myšlenka tzv. *tavícího kotle*, schopného migranty „absorbovat a rozpustit“ ve většinové společnosti) se ukazovala jako problematická (vznik obrovských ghett, ve kterých si jedinci nadále udržovali svou specifickou kulturu a jazyk). Druhou alternativou se pro většinu evropských států jevila politika opírající se o teorii multikulturalismu.

Multikulturalismus jako myšlenkový a politický proud je založen na představě, že v jednom státě mohou žít ve vzájemné kooperaci jednotlivci či skupiny rozdílného původu, kultury, jazyků, hodnot a náboženského vyznání. Předpokládá, že všichni lidé jsou si rovni a každý má právo zachovat si svou kulturu a vyznání. Zdůrazňuje především pozitivní přínos soužití různých skupin pro celou společnost a stát, přičemž vyzdvihuje důležitost zachování vzájemných odlišností. Staví se jednoznačně do opozice vůči konceptu národního státu, jehož cílem byla etnicky (kulturně, jazykově, nábožensky) homogenní jednotka.⁵⁶

V současné době se v Evropě aplikují tři různé multikulturní modely.⁵⁷ První typ, charakteristický pro Francii či Švýcarsko, usiluje o důslednou integraci migrantů, jejichž kulturní a náboženské tradice mají být věcí soukromou a neměly by v žádném případě zasahovat do veřejného života. Druhý model, aplikovaný zejména v Německu, Nizozemsku či Skandinávii, striktně nevyžaduje integraci migrantů. Její míra je v těchto zemích velmi nízká, což ale na jednu stranu znevýhodňuje samotné migranty, protože většina z nich není nucena k ovládnutí jazyka, což vede často k segregaci od většinové společnosti a k vytváření ghett a chudinských čtvrtí. Poslední typ, který nacházíme ve Velké Británii, vnímá společnost jako pestrou směsici různých skupin, jejichž požadavky je třeba respektovat a naplňovat, přičemž ale původní kultura zůstává v jistém smyslu „nadřazená“ subkulturám jednotlivých skupin migrantů.

Evropské státy jsou ochotny akceptovat i vícevrstevnou identitu občanů v oficiální podobě, např. existencí dvojího občanství. Vlády v drtivé většině podporují tisk, televizní a rádiové vysílání v menšinových jazycích, umění, hudbu, slavnosti a svátky. Často byl ve veřejném životě akceptován i tradiční oděv vyjadřující náboženské přesvědčení (Francie – tzv. šátkové aféry).

⁵⁶ Hirt, T.: Svět podle multikulturalismu, tamtéž, s. 9–76.

⁵⁷ Barša, P.: Politická teorie multikulturalismu, Brno 2003, s. 214–231.

Politika multikulturalismu se zdála být úspěšnou až do samého konce 20. století. Situace se změnila s dospíváním druhé a třetí generace migrantů, kteří často ztratili napojení na zemi svých rodičů a zároveň se necítí být členy společnosti státu, ve kterém žijí. Tito lidé často žijí v nuzných podmínkách na krajích velkých aglomerací, pro které je typická vysoká míra nezaměstnanosti a bující kriminalita. V některých muslimských komunitách navíc po 11. září 2001 nacházejí odezvu radikální názory a protizápadní postoje (islámský fundamentalismus), což zejména v Nizozemí, Dánsku, Švýcarsku, Francii a konečně i sousedním Německu vyvolává stále větší otazníky nad správností nastoupené cesty k multikulturní společnosti. Dochází k znovuzavádění restriktivních opatření v imigrační a azylové politice jednotlivých států. V současnosti s ohledem na výše popsané okolnosti ubývá zastánců multikulturalismu jako udržitelného způsobu života západních společností.

Transnacionalismus

V posledních dvaceti letech se ve vztahu k migraci objevuje v humanitních a sociálních vědách nový interpretační směr – transnacionalismus. Jeho počátky lze vysledovat ve Spojených státech amerických, kde se na počátku 90. let 20. století objevuje několik koncepčně a metodologicky objevných prací, které poprvé pracují s tímto termínem (Linda Basch, Nina Glick-Schiller).⁵⁸ Transnacionalismus se vymezuje především vůči dvěma do té doby stěžejním „migračním teoriím“, které se označují jako asimilacionismus a multikulturalismus. Klíčovým posunem ve vnímání migrace je přesvědčení, že nelze apriori vnímat konkrétní společnost jako kulturně a teritoriálně ohraničený systém (státem definovaná kategorie identity). Podstatou transnacionální teorie migrace je koncepce sociálních sítí a sociálních polí, jež nebyla založena na představě místa původu a místa přesídlení jako dvou oddělených a na sobě nezávislých jednotek (kulturně,

⁵⁸ Basch, L. – Glick-Schiller, N. – Szanton-Blanc, C.: Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States, London 1994.

sociálně či politicky). Místo toho je transnacionalismus definován jako proces, pomocí něhož migranti vytvářejí sociální sítě a sociální pole, která spojují zemi jejich původu se zemí, v níž se nově usídlili. Transnacionální teorie pak v první řadě zpochybňuje, že migranti jsou lidmi bez historie, kteří se v procesu adaptace plně integrují do majoritní společnosti. Ve skutečnosti je množství současných migračních pohybů výsledkem ustanovení transnacionálních sítí přistěhovaleckými komunitami, které vytvářejí, udržují a reprodukují vazby se zdrojovou zemí, čímž ulehčují samotnou migraci a adaptaci na nové prostředí. „Transnacionální migranti“ jsou popisováni jako lidé, kteří žijí dva životy, běžně hovoří dvěma jazyky, mají dva domovy (ve zdrojovém a cílovém prostředí) a jejich ekonomické aktivity přesahují hranice jednotlivých států. Adaptace migrantů do nového sociálního prostředí tudíž v drtivé většině případů nevede k zprerhání sociálních sítí se zemí původu. Ta navíc zůstává zdrojem kulturní a sociální identifikace, zatímco cílová země především zdrojem ekonomické podpory a často i občanských práv.⁵⁹

Etnicita

Etnicita je mnohovýznamový pojem užívaný ve společenských vědách, kterým buď označujeme soubor charakteristik vyjadřujících příslušnost jedince k etniku případně etnické skupině, nebo vědomí či pocit sounáležitosti s etnicky definovanou kolektivitou. Nejednoznačnost obsahu plyne ze složitosti a proměnlivosti kulturní a sociální reality, čímž je vyloučeno jasné definování a jednotné užívání termínu. Etnicita bývá definována jako komplexní a dynamický znakový systém vzájemně a trvale se ovlivňujících prvků, které vznikají, reprodukují se a zanikají v kultuře a ve společnosti. V tomto smyslu je etnicita nástrojem diferenciací lidstva na skupiny. Poprvé byl tento termín použit na počátku 40. let 20. století ve Spojených státech amerických pro označení faktu, že se jedinec považuje za

⁵⁹ Szaló, C.: Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich, Brno 2007, s. 105–139.

člena určité etnické skupiny nebo je za něj považován svým okolím. Na sklonku 20. století se termín nejčastěji používá k označení kulturní alokace jedince v čase a prostoru, jejímž smyslem je konstruování statutu, který hraje významnou roli v podílu na moci nebo přerozdělování zdrojů. Protože je etnicita dimenzí identity, je plné získání statutu ve skupině možné jen identifikací jedince s ní. Pojem etnicita se zejména v médiích vyznačuje i zdánlivou jednoznačností. Nejčastěji o něm slyšíme v souvislosti s etnickou hudbou, etnickým uměním, etnickými pokrmy, etnickými šperky. Vedle toho lidé s hrůzou sledují v televizi etnické konflikty nebo s rozpaky hledí na počínání etnických menšin ve svém národním státě. Ovšem málokdo ví přesně, co tento termín znamená. Rozšířeným omylem je, že utvořené etnické hranice vždy oddělují různé „kultury“. Toto tvrzení platí pouze, když se kulturní diference ukáže být vhodným nástrojem rozhraní neboli motivem, který se při procesu konstituování symbolické hranice hodí. V některých případech etnická hranice odděluje původně kulturně shodné entity a v jiných případech mezi kulturně odlišnými celky není etnická hranice vůbec ustanovena. Obecně lze říci, že kategorie etnicity bývá často využívána k interpretaci společenských jevů, které postrádají etnické příznaky. Různé tendence a konflikty politických či mocenských elit bývají chápány jako konflikty etnické. Chování lidí často posuzujeme podle jejich etnické příslušnosti, ačkoliv je mnohdy motivováno sociálními podmínkami. V rámci myšlenkových proudů multikulturních studií je etnicita vnímána jako univerzální princip členění lidských populací v čase i prostoru. Problematická tendence vysvětlování různých komplexních událostí většinou sociálního, historického a politického charakteru prostřednictvím všeobjímající kategorie etnicity bývá označována jako „eticizace“. Důsledky mohou vést k pomyslnému oddělování původně nerozlišených populací nebo k prohlubování existujících společenských distinkcí, neboli k pravému opaku úsilí, ke kterému směřuje současné pojetí mezikulturního vzdělávání. Jedním z cílů mezikulturního vzdělání v postmoderním světě by měla být deeticizace našeho pohledu na svět.

Etnická skupina

Termínem se rozumí kulturně definovaná skupina, jejíž členové k ní sdílejí pocit příslušnosti na základě převážně kulturních znaků. Těmi se reálně nebo domněle odlišují od jiných stejně definovaných skupin, jejichž příslušníky jsou také jako členové jisté etnické skupiny vnímáni. Podstatou příslušnosti k etnické skupině je identifikace jedinců se specifickou kulturou na základě jejich skutečného nebo domnělého původu, popřípadě na základě volby. Mezi charakteristiky etnické skupiny patří především velké množství společně sdílených znaků (např. jazyk), úzký vztah členů v čase a prostoru, společná historická zkušenost, větší míra komunikace uvnitř skupiny, udržování etnických a kulturních hranic.

Způsob, jakým se etnické skupiny odlišují, závisí spíše na konkrétním kontextu než na obecné definici. Skupina tedy není jednotkou reálnou, ale jednotkou pomyslnou a konstruovanou. Na základě tzv. etnicity se členové etnické skupiny buď sami vědomě odlišují od členů jiných etnických skupin, nebo jsou jako odlišní identifikováni. Důležitým prvkem je symbolicky vyjádřená sounáležitost a odlišnost („my – oni“). Etnická skupina užívá určitého jména a je určitým jménem označována. Odlišnost skupin je v jejich vzájemném kontaktu utvářena a udržována. Etnická skupina si zachovává svou kontinuitu i přes významné změny jednotlivých kulturních prvků, jako jsou jazyk, zvyky, způsoby obživy.

Historicky dochází k procesu vydělování etnických skupin (etnogenezi), nebo naopak k jejich asimilaci v důsledku vzájemných a trvalých kulturních kontaktů odlišných etnických skupin. V moderní společnosti vyvolávají tyto procesy především industrializace, urbanizace a migrace. Národ je pojem pro jiný, avšak příbuzný druh kolektivní identity, protože i příslušníci národa jsou nositeli určité etnicity. Národní stát je do značné míry mocenským monopolem dominantní skupiny definované jako národ. Problémem se pak stává vztah mezi etnickými skupinami a státem, který může být symbiotický, ale i konfliktní. Členové etnických skupin mohou být na základě etnické

příslušnosti vylučování z okolní společnosti. Jsou tak nedobrovolně omezováni a znevýhodněni v dělbě práce, přístupu ke vzdělání, moci a bohatství oproti dominantní etnické skupině.

Etnografická skupina

Etnografickou skupinou se rozumí část národa nebo etnika, která se může vyznačovat jak zvláštními rysy jazyka (např. dialekt), tak specifickými kulturními prvky (zvyky, architektura, kroje). Většinou kompaktně obývá nevelké území. Obecně lze říci, že všechny členy konkrétní skupiny spojuje vědomí historické a kulturní sounáležitosti, které členové skupiny (nebo sousedních skupin) zdůvodňují podobnostmi jazyka, původem, užíváním stejných kulturních předmětů a společným názvem. Pojem byl definován v 70. letech 20. století v bývalém Československu.

Etnikum

Souhrnné označení lidí, kteří mají stejnou etnicitu a sdílejí totéž etnické vědomí, čímž se odlišují od jiných jedinců a skupin. Sjednocujícími a poznávacími rysy jsou zejména jazyk, náboženství či rasa, ale určujícím znakem je etnické sebeuvědomění. Termín je používán jako synonymum anglického pojmu ethnic group (etnická skupina). Základní charakteristikou etnika je etnicita, jejíž terminologická nejednoznačnost způsobuje rozpory i v jednoznačném a obecně přijatelném vymezení etnika. Od 90. let 20. století se většina badatelů přiklání k dynamickému chápání etnicity, jejímž konstitutivním znakem není kulturní obsah, ale pocit příslušnosti, založený především na etnickém vědomí. Etnikum není obyčejně organizačně ani prostorově homogenní, protože bývá tvořeno etnickými společenstvími různého typu (národ, etnická skupina, etnická menšina) a zahrnuje i ty, kteří se z nějakého důvodu ocitli mimo původní společenství. Kontinuita etnika v čase je zaručena reprodukcí systému jeho etnicity bez ohledu na případné změny jednotlivých znaků (jazyka, náboženství) u celého etnika či jeho součástí.

Identita

Identita je jednou ze základních podstat člověka. Na její formování má vliv množství faktorů. Počínaje biologií, přes sexualitu, gender, věk, generační příslušnost, rasu, kulturu až po sociálně-ekonomické a politické vlivy. Identita je produktem sociálních struktur existujících nezávisle na jedinci. Jedinec si identitu vytváří buď aktivně na základě svého jednání a chování, nebo pasivně svým narozením do určitých struktur. Identita je vždy mnohvrstevná a proměnlivá. Uchopení a definice identity by tudíž nemusely být „jen“ cílem zkoumání, ale i východiskem v procesu budování sebeuvědomění a subjektivity. Identita představuje pocit totožnosti jedince se sebou samým. Tento pocit se buduje při ontogenetickém vývoji. Klíčová období přicházejí v batolecím období (přibližně kolem tří let věku) a následně v pubertě. V těchto fázích vývoje si dítě uvědomuje svoje jedinečné znaky prostřednictvím neshod s okolím. Konflikty slouží k ověřování hranic, které oddělují dítě jako samostatnou bytost od ostatních. Uvědomování si své osobní výjimečnosti v porovnání s druhými lidmi, kteří jsou viděni jako svébytné a odlišné osoby, je jednou z charakteristik identity. Druhou je pak kontinuita, která člověku dovoluje vnímat se jako stále tentýž, ačkoliv se v řadě oblastí proměňuje. Pro samotné vědomí sebe sama je však pravděpodobně nejpodstatnější vystupování a vnímání jedince v interakcích s druhými. Sociální identita je udělení totožnosti nově příchozímu (novorozenec, cizinec) do skupiny. Platí univerzálně a je společná všem lidským kulturám. Nově příchozí musí být zařazen do sociální struktury, aby se mohl podílet na kontinuitě kultury a každodenních aktivitách. Napříč časem a prostorem se setkáváme s rituály, které vítají nově příchozího na svět a začleňují jej do lidského společenství. Ústředním motivem bývá přeměna z tvora „před-lidského“ v „kulturní“ bytost, tedy odloučení od předchozího statutu a přijetí mezi příslušníky konkrétního sociokulturního systému. Tato změna je doprovázena pojmenováním, kulturními úpravami lidského těla (propichování uší, obřízka, tetování) a přidělením různých

sociálních statutů. Společenská identita je vymezena na základě příbuzenství, tedy uznání sociálního vztahu, který nemusí vždy souviset s biologickým příbuzenstvím. Významnou položkou identity bývá příslušnost k náboženské pospolitosti (obřad, iniciace). V křesťanském kulturním okruhu zmiňme instituci kmotrovství jako nepokrevního příbuzenství, které je významným aspektem duchovního života i sociální pojistkou. Některé aspekty sociální identity se v průběhu života mění (iniciační obřady, přechodové rituály), jiné jsou spíše stabilní.

Akulturace

Akulturací se rozumí kulturní a sociální změna způsobená přímým a dlouhotrvajícím stykem mezi společnostmi, přijetí cizí kultury nebo jejích částí či jednotlivých prvků. Pojem akulturace zavedli v roce 1935 američtí antropologové Melville Herskovits, Ralph Linton a Robert Redfield. Podle jejich pojetí akulturace zahrnuje proces změn v kulturních vzorech různých, dříve autonomních společností, jež se dostaly do těsného, stálého kontaktu. Na úrovni jednotlivce akulturace vystupuje jako proces sociálního učení. Antropologové a sociologové se při studiu akulturace nejprve zaměřovali na kulturní kontakty moderních a tradičních společností za předpokladu asymetrického vztahu obou kultur, tedy ovládající a ovládané. Empirické výzkumy sledují proces akulturace od vzájemného poznávání a konfrontace kultur přes výběr a přejímání nových prvků, který vede k přestavbě původního sociokulturního systému. Studují průběh, metody, prostředky, okolnosti a důsledky kulturní změny, která může vyústit v obohacení dosavadní kultury, v novou kvalitu, ale i ve ztrátu identity pod dominantním cizím vlivem.

Národní stát

Teritoriální politická organizace společnosti, která odvozuje svoji legitimitu z politické vůle moderního národa. V ideálním případě představuje stát, který je obýván občany pouze jedné národnosti (bez národnostních menšin)

a soustřeďuje na svém území pokud možno všechny příslušníky této národnosti. Tento typ státu se ale téměř nevyskytuje. Ve většině případů realizuje většinová populace své politické představy také vůči menšinám, které považuje za cizorodý element a jež se snaží integrovat či asimilovat do státně-politického národa. Vzorem pro většinu národních států se stala Francouzská republika konce 18. století se svým Národním shromážděním a národní armádou jakožto výrazem svrchovanosti politického národa. Ve Francii, ale třeba i ve Spojených státech amerických to vedlo k široce akceptovanému a přijímanému ztotožnění národa a státu. Většina národních států západní a severní Evropy vznikla pozvolnou modernizací politických struktur bez velkých změn státních hranic. Opakem byly mnohonárodní říše střední, východní a jihovýchodní Evropy, na jejichž území vzniklo po 1. světové válce množství národních států, kde byla ovšem oficiální koncepce v rozporu s národnostním složením. Nástupnické státy byly národními státy jen svým pojetím, nikoli národnostním složením. Otázka národnostních menšin pak udávala tón celé meziválečné éře.

Národnost

Národností se zpravidla rozumí příslušnost jednotlivce k určitému národu (přičemž národ je chápán jako historicky vzniklé společenství lidí se společnou kulturou, tradicemi, jazykem a územím). Národnost se běžně určovala podle místa narození (případně místa prožitého dětství) či podle původu rodičů (zejména matky). V našem prostředí bývá národností myšlena nejčastěji příslušnost jednotlivce k národu, což může být vykládáno dvojím způsobem. Buď se jedná o faktickou existenci jednotlivců v rámci národního kolektivu (nepatří sem vystěhovalci), nebo se příslušnost jednotlivce k národnímu kolektivu uplatňuje pouze ve sféře myšlení (v tomto případě by do národního kolektivu patřili i vystěhovalci a všichni ti, kteří se k národnímu kolektivu přihlásí). V dobách existence SSSR byla za národnost označována etnická skupina, jíž z různých důvodů chybí některé znaky nutné k tomu, aby mohla být považována za národ. Sovětská věda

dělila historický vývoj etnických skupin do tří stupňů, které odpovídaly třem vývojovým sociálně-ekonomickým stadiím. Prvním byl kmen, zahrnující předtřídní a raně třídní společnosti, druhým stupněm právě národnost, označující etnické skupiny tzv. třídní společnosti do konce období feudalismu, a třetím moderní novodobé národy v epoše kapitalismu a budovaného socialismu. Tato koncepce díky svému rozšíření v rámci komunistického bloku výrazně ovlivnila jednotlivé domácí tradice.

Do přelomu 18. a 19. století (do období konstituování novodobých moderních národů) převažovaly u drtivé většiny evropského obyvatelstva identity vázané na oblast jejich původu (např. šlechtická panství). Jedinou „nadregionální“ identitu představovalo náboženství. Vymezení se vůči sousedovi, sousední vesnici či sousednímu regionu určovalo způsob jejich chování i jednání. Výrazná změna nastala v období průmyslové revoluce, která s sebou mimo jiné přinesla do té doby nepoznané migrace obyvatelstva. Rostoucí počet městského obyvatelstva změnil dynamiku společenských procesů. Modernizace společnosti vedla ke vzniku a rozvoji identit, které překračovaly lokální rámec. Větší a anonymní skupiny obyvatel získávaly nové kolektivní identity především na bázi jazykové příbuznosti. Ty se v drtivé většině vymezovaly vůči stávajícím politickým strukturám a hlásily se o své místo na slunci. Historií podpořené hledání i „vymyšlení“ tradic mělo za cíl konstituování osobité národní identity.

Dichotomie mezi národností a státní příslušností či mezi loajalitou vůči národu nebo státu hrála významnou roli např. v meziválečném Československu, které se definovalo jako národní stát. Ve skutečnosti se jednalo o stát mnoha národnostních menšin, u kterých stála loajalita vůči národnosti před loajalitou vůči státu (u většiny z nich). Při prvním sčítání obyvatelstva za první republiky se za hlavní znak určující národnost osob považoval mateřský jazyk. Fakticky bylo ponecháno na občanovi, jakou národnost si zvolí z uznaných národnostních menšin žijících v zemi. Při dalším sčítání byl určujícím faktorem národnosti pouze mateřský jazyk. Po 2. světové válce hrála národnost v rámci zemí tzv. východního bloku stále

důležitou roli. Jedinec se mohl rozhodnout pro národnost bez ohledu na jazyk, kterým hovořil (ať už mateřský či obcovací). Od 90. let 20. století stát nechával v otázce národnosti svým občanům volnou ruku. Změna byla důkazem, že instituce začaly vnímat tuto kategorii jako záležitost čistě subjektivního rázu. Národnost přestala hrát roli i v oficiálních úředních dokumentech. V dnešních cestovních pasech a občanských průkazech údaje o národnosti chybí. V současné postmoderní době ztratila národnost (z hlediska státu) výrazně na významu. Národnost již není otázkou původu (krve), ale svobodnou volbou jednotlivce. Z pohledu dnešních politických elit je klíčovým pouze údaj o státní příslušnosti a není v zájmu států nutit jakýmkoliv způsobem své občany k jednotě státní příslušnosti a národnosti.

Národnostní menšina

Nejčastěji se jedná o skupinu osob téže národnosti, která žije v prostředí většinové populace. Rovněž se může jednat o skupinu osob, která je na daném území početně v menšině, ale v jiném státě (zpravidla sousedním) tatáž národnost tvoří právě většinovou populaci.

Definice národnostní menšiny není v jednotlivých státech Evropy jednotná. V České republice je za národnostní menšinu považováno společenství občanů České republiky žijících na území státu, kteří se odlišují od ostatních občanů, zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky vytvořilo.

Trvalou součástí politického života řady moderních společností jsou otázky spojené s existencí národnostních menšin. Základním předpokladem studia politických, ekonomických, kulturních a sociálních vztahů je vymezení pojmu menšina (minorita). Termín menšina má v politické teorii i praxi mnoho významů, které se navíc u jednotlivých autorů definičně výrazně odlišují. Status menšiny obsahuje obtížně definovatelné „vyloučení“ z

plnohodnotného podílení se na životě celé společnosti. Komise pro lidská práva Organizace spojených národů záhy po svém ustavení definovala menšinu jako nevládnoucí skupiny obyvatelstva, které se vyznačují stabilními etnickými, náboženskými nebo jazykovými tradicemi, jimiž se odlišují od ostatních obyvatel a jež si přejí zachovávat. Jako skupiny musejí sdružovat dostatečně velký počet osob, aby mohly být uvedené znaky zachovávány a dále rozvíjeny. Příslušníci menšin musí být navíc loajální vůči státu, jehož jsou právoplatnými občany. V 80. letech 20. století byl obsah pojmu dále upřesněn. Jde o skupinu obyvatel, která tvoří početní menšinu v nedominantní pozici uvnitř státu, disponuje etnickými, náboženskými nebo jazykovými charakteristikami (odlišnými od charakteristik většiny obyvatel), mající vědomí vzájemné solidarity, motivované kolektivní vůlí přežít. Jejím cílem je dosažení rovnosti s většinou, jak ve skutečnosti, tak i podle zákona.

Vznik nových tzv. národních států v Evropě po 1. světové válce je možné zjednodušeně považovat za počátek „období národnostních menšin“. Systém specializovaných právních a politických postupů, které měly prostřednictvím Společnosti národů „chránit“ národnostní menšiny, naprosto ztroskotal. Ukázalo se v plné nahotě, že mnohamilionové národnostní menšiny dokázaly naprosto paralyzovat život jednotlivých států. Menšinová politika pak výraznou měrou přispěla k tragickým událostem, které vyústily ve 2. světovou válku. Paradoxem menšinové politiky je skutečnost, že se navenek jeví jako vnitřní záležitost jednotlivých států (školství, jazyk u soudů, úřady), ale ve skutečnosti jde o strukturální problém mezinárodní politiky, protože v sázce je skoro pokaždé politický status celého národa a státu v mezinárodním systému.

Nevyjasněnost a nejednotnost vymezení obsahu a limitů platnosti pojmu sebeurčení jak v rovině národnostních menšin, tak v rovině politických systémů, vede mnohé státní a nadstátní politické subjekty k rozhodnutím, jejichž důsledky mohou být diametrálně odlišné od původně zamýšlených. Proto je i do budoucna mimořádně naléhavým úkolem historiků, právníků,

ekonomů a politologů nalezení a zdůvodnění reálné a účinné varianty řešení vzájemných vztahů národnostních minorit a majorit jak uvnitř jednotlivých států, tak ve společenstvích nadstátního typu (např. Evropská unie).

Shrnutí

Všechny definované pojmy etnické teorie odrážejí soudobý teoreticko-metodologický pohled na problematiku, která patří k nejdynamičtějším složkám lidské existence.

Odkazy

<http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/resources/periodicals/diversities/>

<http://antropologie.zcu.cz/>

<http://caat.cz/>

Literatura

Azmeh, A. – Fokas, E. (eds.): Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence, Cambridge 2007.

Bourdieu, P.: Teorie jednání, Praha 1998.

Eriksen, T. H.: Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě, Praha 2007.

Malina, J. a kol.: Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk, Brno 2009.

5. Etnická skladba zemí Evropy

5.1. Etnická skladba Španělska a Portugalska

Španělsko

Etnická skladba celého Pyrenejského poloostrova je velmi pestrá. Španělské království představuje v rámci Evropy pozoruhodný příklad koexistence několika velkých etnik v rámci jednoho státního celku. Po napoleonských válkách byla země zmítána masovými protesty a revolucemi. Spory mezi konzervativci a liberály oslabovaly politickou moc a projevily se v dlouhém období stagnace, kdy se někdejší koloniální mocnost zařadila mezi druhořadé evropské země. V letech 1873–1874 a 1931–1939 byla země republikou. Izolace se projevila na neúčasti Španělska v prvním celosvětovém válečném konfliktu. O to větší tragédií představovala španělská občanská válka vedená v letech 1936–1939. Porážka republikánů vynesla do čela státu Franciska Franca Bahamondeho (caudillo – vůdce).

Francova diktatura - hispanizace - centralizace

Francova diktatura je dodnes v historiografii vnímána značně rozporuplně. Stejně tak v otázce národnostní dodnes převažuje více otazníků než jasných odpovědí. Nicméně některé konkrétní trendy byly dostatečně zmapovány. Jednalo se v první řadě o cílenou hispanizaci oblastí, které se během občanské války ocitly na straně přívrženců republiky. Shodou historických okolností patřily k válečným odpůrcům Francova tábora právě „nešpanělské oblasti“, např. Baskicko a Katalánsko. Madridem řízená hispanizace spočívala v migraci Španělů z hospodářsky zaostalých oblastí země (např. Extremadura) do nových průmyslových center budovaných zejména v

kulturně nešpanělských regionech. Rozměňování dosud existujících komunit přispělo k masové proměně velkých měst. Za všechny je možné uvést příklad baskických měst San Sebastianu či Bilbaa. Na Basky, Katalánce i Galicijce bylo oficiálními místy nahlíženo jako na Španěly, přičemž jim je upřena jakákoli forma samosprávy. Hispanizace vyvolávala odpor a přispěla ke zrodu organizací bojujících proti oficiální politice centra. Nejznámější z nich byla založena v roce 1959 v Baskicku a vešla do širokého povědomí pod názvem ETA (zkratka slov Euskadi ta Askatasuna, Baskicko a svoboda).

Decentralizace a vznik autonomních společenství - Baskicko, Katalánsko, Galicie

Smrtí diktátora Franca v polovině 70. let nastal zásadní obrat v politice centra vůči dosud značně omezovaným regionům. Král Juan Carlos, Francem predestinovaný nástupce, zvolil na rozdíl od svého předchůdce naprosto odlišnou politiku. Španělsko, silně centralizovaný stát, se začalo měnit v zemi, která poskytla jednotlivým regionům rozsáhlou autonomii.⁶⁰ Decentralizace moci a delegování významných pravomocí na autonomní centra zakotvené v ústavě z roku 1978 svým způsobem posílilo pozici Madridu. Španělsko je tak třeba dnes vnímat v první řadě jako zemi tvořenou 17 autonomními společenstvími, která požívají různou míru autonomie. Nejširší pravomoci získalo Baskicko (1977), Katalánsko (1979) a Galicie (1981). Každé z těchto autonomních společenství má svou regionální vládu, volený zastupitelský orgán, úřední řeč, případně hymnu. Do celošpanělského parlamentu jsou vysíláni volení zástupci. Autonomní status dále vyjadřuje národní vlajka či v případě Baskicka a Katalánska vlastní policejní sbory (působí vedle federálních). Souhrnně řečeno Španělsko poskytlo svým autonomním společenstvím maximum možného (především třem „nešpanělským“).

⁶⁰ Chalupa, J.: Jak umírá diktatura. Pád Frankova režimu ve Španělsku, Olomouc 1997, s. 133–139.

Mediální obraz země bojující s baskickým separatismem je značně vzdálen realitě. Po získání skutečně široké autonomie nepředstavuje ETA fakticky žádnou reálnou hrozbu. V samotném Baskicku klesla politická podpora jejích představitelů na minimum a organizací se dnes zaštiťují jen nejradikálnější stoupenci samostatnosti. Hranice a rozloha dnešního Baskicka (oficiálně Autonomní společenství Baskicko) neodpovídá ani přibližně historickým útvarům, které bývají s Basky ztotožňovány. Především někdejší království Navarra s centrem v Pamploně rozlohou několikanásobně převyšovalo dnešní baskické území. Francova politika hispanizace a administrativního přerozdělování teritoria je přímo podepsána nad podobou regionu. Tradiční kulturní, hospodářská a politická centra se tak ocitla mimo rámec dnešního Baskicka (především Pamplona). Hlavním městem autonomního společenství je nevelká Vitoria. Baskicko má v současnosti zhruba 2,15 milionu obyvatel, ale lidí definujících se jako Baskové (ať už jazykově, kulturně či politicky) je výrazně méně, asi 800 tisíc. Z evropského hlediska je zajímavý i jazyk, který jediný na kontinentě nemá další příbuzné, tudíž baskičtina představuje jazykový izolát.

V mnoha rysech zažívá podobný vývoj Katalánsko. Dnešní autonomie se omezuje pouze na nejseverovýchodnější cíp země, kolem hlavního města Barcelony. Další centra katalánské kultury (například Valencie) jsou součástí sousedních autonomních společenství. Katalánsko se svými 7,2 miliony obyvatel patří k nejlidnatějším regionům Španělska. Katalánština je první úřední řečí. Není bez zajímavosti, že Katalánců je více než jiných státních etnik Evropy, přičemž plocha, kde se používá jazyk, je větší než kupříkladu Belgie či Nizozemí. Jediným svrchovaným státem Evropy, kde katalánština plní úlohu jednoho z úředních jazyků, je Andorra. Galicie potažmo Galicijci oproti Baskům a Kataláncům projevují politické požadavky umírněnějším způsobem. Jedná se v první řadě o kulturně/jazyková specifika, která jsou pro Madrid lehce splnitelná. Počet Galicijců v Autonomním společenství Galicie (tj. obyvatel, kteří se sami definují jako Galicijci) je zhruba 2,3 milionu. Nejvýznamnějším městem a

zároveň jedním z nejvýznamnějších poutních míst Evropy je Santiago de Compostela. Dalšími významnými hospodářskými centry jsou města Vigo a La Coruña. Prvním úředním jazykem je románská galicijština, druhým španělština.

Portugalsko

Portugalsko je v současné Evropě příkladem výrazně etnicky homogenní země. Za zmínku stojí kulturní specifika severu země, kde žije výrazná etnografická skupina Portugalců. Galicijci sice představují populaci jazykově totožnou se španělskými Galicijci, ale v Portugalsku nevnímanou jako svébytné etnikum.

Literatura

Artera, A. U. a kol.: Dějiny Španělska, Praha 1995.

Collins, R.: Baskové, Praha 1997.

Lecours, A.: Basque nationalism and the Spanish state, Reno 2007.

Preston, P.: Franco. Krvavý diktátor nebo spasitel Španělska?, Praha 2001.

Strmiska, M.: Katalánské politické strany: katalánské strany a regionální stranicko-politický systém v letech 1977–2002, Brno 2003.

5.2. Etnická skladba Francie, Nizozemí, Belgie a Lucemburska

Francie

Moderní Francouzská republika odvozuje svou novodobou politickou tradici jednoznačně z Velké francouzské revoluce. Deklarace práv člověka a občana spolu s Napoleonovým občanským zákoníkem zásadním způsobem změnil vztah jedinec/občan versus stát. Od počátku 19. století se tak rodí nové

pojetí moderního francouzského národa, který je především založen, stručně řečeno, právě na občanském principu. Otázka etnického původu (či krve) je výrazně zatlačována do pozadí a jednoznačně jsou upřednostňována práva a povinnosti vyplývající „ze smlouvy se státem“. Po splnění požadovaných podmínek (znalost jazyka, pobyt) garantoval stát skrze občanská práva rovnost před zákonem bez ohledu na etnický původ. S ohledem na tyto okolnosti a dvousetletou tradici přistupuje současná Francie ke všem populacím žijícím na jejím území (nejrůznějšího etnického a jazykového původu) pouze a jenom skrze občanský princip. Baskové, Katalánci či Bretonci tak nemají v rámci vnitřní administrativní struktury politicky centralizovaného státu žádnou samosprávnou jednotku. Jedinou autonomní provincií Francie v Evropě je od roku 1982 Korsika, která obecně těží ze svého specifického ostrovního postavení (vlastní regionální parlament).

Nejvýraznější autochtonní populací země jsou na bretaňském poloostrově žijící Bretonci. Na území historické Bretaně dnes žijí zhruba 4 miliony lidí, z nichž přibližně 500 tisíc hovoří keltskou bretonštinou. Národní hnutí 19. století s sebou přineslo zejména snahy o oživení jazyka a uchování kulturních specifík regionu. Před 1. světovou válkou vznikly i první politické strany. Během 2. světové války část Bretonců v naději na širší politickou autonomii kolaborovala s nacisty. Od 60. let sílí snahy o prosazení bretonštiny jako vyučovacího jazyka, což se realizovalo ve velmi omezené míře. Dlouhodobě tak znalost jazyka klesá. Za zmínku jistě stojí i francouzští Baskové žijící na jihozápadě země. Zhruba 150-ti tisícová komunita je na rozdíl od sousedního španělského Baskicka politicky latentní a neplní přední stránky francouzských novin. Francie patří dlouhodobě k migračně oblíbeným zemím, takže bychom v zemi našli jak početné komunity vytvořené vnitřní evropskou migrací (zejména Poláci, Italové, Španělé), tak mnohasettisícové komunity novodobých migrantů ze třetích zemí (hlavně země Maghribu). Při hranicích země s Německem žije pravděpodobně nejvýraznější národnostní menšina země – alsaští a lotrinští Němci (asi 1,3 milionu lidí německého původu).

Nizozemí, Belgie a Lucembursko

Území dnešního Nizozemí, Belgie a Lucemburska procházelo v minulosti obdobným historickým vývojem. K prvnímu teritoriálnímu dělení oblasti došlo po třicetileté válce v roce 1648, kdy ze severní protestantské části někdejšího Španělského Nizozemí vznikají Spojené nizozemské provincie. Jižní katolická část zůstala až do Velké francouzské revoluce v držení Habsburků (španělské, následně rakouské větve). Po roce 1815 vytvořila obě území spolu s Lucemburským velkovévodstvím Spojené nizozemské království (Lucembursko připojeno formou personální unie), které existovalo pouze do roku 1830. Od této doby se datuje vznik moderního Nizozemského a Belgického království. Spor o Lucembursko byl vyřešen v roce 1839, kdy větší polovinu jeho území získala Belgie, zbytek zůstal stále v podobě personální unie součástí Nizozemí. Současnou podobu region získal na konci 19. století, kdy v roce 1890 vzniká nezávislé suverénní Lucembursko. Všechny tři země regionu (často zkráceně označovány jako země Beneluxu) byly po 2. světové válce motorem evropských sjednocovacích snah.

Současné Nizozemí tvoří 15 provincií, které s ohledem na historickou tradici mají vysoký stupeň samosprávy. Nejvýraznější autochtonní populaci země představují Frísové (často označovaní jako západní Frísové), žijící na severu země. V provincii Frísko (ve fríštině Fryslan) s hlavním městem Leeuwardenem žije zhruba 600 tisíc obyvatel, ze kterých se přibližně 400 tisíc sebeidentifikuje jako Frísové. Fríšтина jako germánský jazyk je v řadě rysů bližší angličtině než holandštině či němčině. První polovina 19. století je počátkem jazykového a kulturního zájmu o tuto populaci. Vznikají učené společnosti a první zájmové spolky (Společnost pro fríský jazyk a literaturu, později i Fríská akademie). Vývoj ve 20. století je poté především „bojem“ o zavedení jazyka do škol, k čemuž alespoň částečně dochází již před 2. světovou válkou. V současnosti je možné jazyk studovat na několika univerzitách po celé zemi. Přesto bylo donedávna jeho užívání ve veřejné

sféře slabé. Situace se výrazněji změnila po roce 1977, kdy se stává fríština druhým úředním jazykem provincie, a tudíž běžnou součástí všech veřejných jednání. Ruku v ruce s jejím širším využitím získávají na popularitě až atraktivitě fríská kulturní specifika (regionální kuchyně, oděv, ale i nejrůznější sportovní odvětví, např. skoky přes kanály). Vedle toho je Nizozemí častým cílem novodobých migrantů (především Surinamců, Indonésanů, Turků).

Belgie představuje na západoevropské poměry jistý unikát. Království je od roku 1993 federací a potýká se s problémy, které se zdály být „typické“ pro východní a jihovýchodní Evropu (např. populistické až nacionalistické tendence). Vlámové na severu a Valoni na jihu v současnosti řeší množství otázek, které by mohly v budoucnu vyústit v rozdělení země. Brusel jako srdce sjednocující se Evropy je tak paradoxně i místem ostrých politických střetů Vlámů a Valonů. Jednotu země komplikuje i nepřehledné politické (Vlámsko a Valonsko) a kulturně-jazykové rozdělení země (10 belgických provincií je rozděleno na Vlámské jazykové společenství na severu země, Valonské jazykové společenství na jihu, německojazyčné společenství při hranicích se SRN a dvojjazyčný Brusel). V zemi funguje vedle federálního i několik dalších parlamentů. V ekonomicky prosperující a stabilní zemi je politický vývoj posledních deseti let překvapující. Za iniciátory vnitropolitického napětí bývají považováni Vlámové (asi 60% z deseti milionů obyvatel země), respektive některé vlámské politické strany, které jako hlavní argumenty pro rozdělení země uvádějí ekonomické faktory (doplácení na hospodářsky stagnující frankofonní jih země).

Lucembursko je s ohledem na ekonomický úspěch ve 20. století místem výrazných migrací, takže dnešních zhruba 500 tisíc obyvatel země je pestrého etnického původu (Němci, Francouzi, Valoni, Portugalci, Italové, Španělé) a v případě této země můžeme těžko hovořit o majoritní autochtonní populaci. Zajímavostí jsou tři oficiální jazyky, němčina, francouzština a lucemburština, která se vyprofilovala jako svébytný germánský jazyk v posledních třiceti letech.

Literatura

Ferro, M.: Dějiny Francie, Praha 2006.

Fitzmaurice, J.: The Politics of Belgium: A Unigue Federalism, Boulder 1996.

Galliou, P. – Jones, M.: Bretonci, Praha 1998.

Geert van, I.: Belgický labyrint, Praha 1998.

Horst van der, H.: Dějiny Nizozemska, Praha 2005.

5.3. Etnická skladba Spojeného království Velké Británie a Severního Irska a Irska

Velká Británie a Irsko

Velká Británie se na politické mapě světa objevila na počátku 18. století, kdy došlo k politickému sjednocení Anglie a Skotska (Zákon o sjednocení z roku 1707). Již v předcházejícím období Anglie připojila Wales a Irsko. Britské ostrovy se posléze staly centrem obrovské koloniální říše, která zahrnovala desítky teritorií ve všech částech světa. Velká Británie se vedle Francie a Spojených států amerických zásadním způsobem podílela na vítězství v 1. světové válce a následném vytváření nové Evropy národních států. V této souvislosti je nutné zmínit samotný vnitropolitický vývoj na britských ostrovech, kde došlo o Velikonocích 1916 k povstání v Irsku. Následující krvavý střet vedl v roce 1922 k uznání nezávislosti a svrchovanosti Irské republiky. V rámci nově vzniklého Spojeného království Velké Británie a Severního Irska zůstal součástí státu pouze Ulster, jedna ze

čtyř historických provincií Irska. Tato skutečnost byla počátkem dodnes trvajících sporů o státoprávní podobu Severního Irska (počátek teroristické organizace IRA). Situaci značně komplikují i spory mezi anglikány a Iry – katolíky. Vítězství ve 2. světové válce obětovala Británie nejen koloniální říši (Britské impérium), ale s ohledem na ekonomický kolaps nuceně rezignovala na pozici první světové mocnosti.

Současnou Velkou Británií tak tvoří čtyři historické regiony – Anglie, Wales, Skotsko a Severní Irsko. Labouristické vlády Tonyho Blaira se na konci 20. století odhodlaly k nečekanému kroku. Po staleté absenci vlastních politických struktur získalo Skotsko a Wales roku 1999 širokou politickou autonomii (parlament a vláda), která zejména v případě Skotů vyvolává spíše proklamativní snahy o úplnou nezávislost. S ohledem na etnickou skladbu a jazykovou problematiku představují ostrovy velmi zajímavé teritorium. Expanze Anglie s sebou nesla i pronikání angličtiny do dříve jazykově keltských oblastí. V případě Walesu, Skotska a Irska došlo k vytlačení místních keltských dialektů do okrajových oblastí a téměř absolutní dominanci angličtiny. Přesto tato jazyková změna neznamenala „splynutí“ popřípadě oslabení politických ambicí zejména Skotů, či Irů, kde rozhodující identifikační roli sehrála katolická víra. Ve 20. století jsme byli svědky i zdánlivě zázračných jazykových vzkříšení. Příkladem může být keltský jazyk Cornwallu, kde kornština byla v užívání naposledy v 18. století. Na počátku 20. století dochází k jevu v evropském, ale i světovém měřítku výjimečnému – pokusu o oživení jazyka. Tato snaha se ukázala jako realizovatelná zásluhou řady nadšenců. Dnes je jazyk hojně užíván na regionální úrovni při nejrůznějších ceremoniálních slavnostech, existuje rozhlasové vysílání, v jazyce vycházejí i knihy. Počet uživatelů jazyka se dnes odhaduje na několik tisíc. Toto úspěšné oživení jazyka je důkazem toho, že za určitých specifických podmínek a okolností je možné jazyk vzkřísit (za nejúspěšnější „zmrtvýchvstání“ jazyka bývá považováno oživení hebrejštiny, která se stala po vzniku státu Izrael v roce 1948 úředním jazykem). V rámci Velké Británie je Wales považován za zemi s

nejzachovalejší keltskou tradicí. I přesto je znalost keltské velštiny (často označované jako velšské gaelštiny) mezi zhruba třemi miliony obyvatel země zhruba 30-ti procentní. Široká síť kulturních a politických institucí (parlament, školství, televizní vysílání, periodický tisk atd.) bývá u řady dalších keltských populací ostrovů (ale i Bretonců) považována za těžko dosažitelný vzor.

Pozice Irské republiky nebyla po získání nezávislosti jednoduchá. Hospodářsky zaostalý region stál stranou velké evropské politiky. Změna nastala až v souvislosti s členstvím země v Evropské unii, kde dnešní Irsko patří k nejbohatším unijním regionům. V zemi jsou dva úřední jazyky, přičemž roli prvního plní keltská irština (často označována jako irská gaelština) s přibližně 25-ti procentním podílem. Angličtina jako druhý úřední jazyk je rozšířena ve velkých městských aglomeracích. I přes usilovné vládní snahy o změnu tohoto poměru (bohaté financování keltského školství, masivní užívání ve sdělovacích prostředcích) je obyvatelstvo vůči těmto aktivitám značně imunní a při opakovaných censech není nárůst mluvčích patrný.

Literatura

Crowley, T.: Wars of Words: The Politics of Language in Ireland 1537–2004, Oxford 2005.

Edwards, R.: Kornština: učebnice keltského jazyka Cornwallu, Brno 1999.

Frank, J.: Konflikt v Severním Irsku, Praha 2006.

Moody, T. W. – Francis, X. M.: Dějiny Irska, Praha 1996.

O'Brien, B.: Dlouhý boj: IRA a Sinn Féin. Od ozbrojeného boje k mírovým rozhovorům, Brno 2003.

5.4. Etnická skladba severní Evropy

Historický nástin

Země severní Evropy pojí dlouhý společný historický vývoj. Již ve středověku vznikem dánsko-norsko-švédské tzv. Kalmarské unie bylo celé teritorium politicky jednotné. Po jejím rozpadu v 16. století přebírá hegemonii v této části Evropy Švédsko, které představuje dominantní mocnost na Baltu až do počátku 18. století, kdy jeho roli převezme Rusko Petra Velikého. Velké změny do existujícího stavu přinesly události bezprostředně spojené s napoleonskými válkami. Během dílčí rusko-švédské války v letech 1808–1809 ztrácí Švédsko na východě téměř polovinu svého území. Finsko se na jedno století stane součástí carského Ruska, ovšem jako politická jednotka se specifickým postavením (z pouhého geografického označení bez jakékoliv administrativně-politické náplně vzniká Finské velkoknížectví). Dánsko, jež zůstalo téměř do konce spojencem Napoleona, zaplatilo vysokou cenu v podobě ztráty Norska. Z porážek Francie naopak profitovalo Švédsko, které v roce 1814 získalo právě území dnešního Norska. Významný mezník pro Skandinávii představoval i počátek 20. století, kdy dochází ke vzniku nezávislého Norského království (1905) a vyhlášení Finské republiky (1917).

Dánsko a Norsko

Samotné jádro Dánského království představuje etnicky homogenní zemi. Pouze při hranicích s německou spolkovou zemí Šlesvicko-Holštýnsko existuje na obou stranách hranice klasická národnostně smíšená oblast.

Součástí Dánska jsou fakticky Faerské ostrovy a Grónsko, jejichž autonomie z roku 1948 respektive 1979 dosahuje širokých rozměrů.

Nejznámější autochtonní populaci celé Skandinávie představuje asi 60 tisíc Laponců/Sámů, kteří žijí zejména v Norsku, Švédsku a Finsku. Zhruba polovina z tohoto počtu žije v nejsevernější norské provincii Finnmarce, která slouží za vzor politické, kulturní, hospodářské a jazykové emancipace pro všechny Laponce/Sámy. Vedle norštiny plní kodifikovaná forma spisovné laponštiny i úlohu provincionálního úředního jazyka.⁶¹ Laponský parlament, vláda, politické strany, ale i média jsou jasným důkazem vzrůstajícího etnického sebeuvědomování. Norské království je specifické i jazykovou otázkou.

Staletá existence Dánsko-norského státu se projevila i v otázce jazykové. Dánština plnila do 19. století roli úředního, kulturního a hospodářského jazyka. Vlna národních hnutí vzkřísila i norské „vlastence“, kteří si vzali na mušku právě jazyk. Výsledkem byl vznik nové norštiny, tzv. nynorsku, za jehož základ posloužila víceméně středonorská nářečí. Oproti předpokladům tento jazyk nedosáhl významnějšího rozšíření. Dodnes tak přibližně 3/4 populace země hovoří variantou norštiny, která je silně ovlivněna dánštinou. Zbytek obyvatelstva užívá „vlasteneckou“ norštinu. Jazyková diglosie ovšem nepředstavuje žádný zjevný politický problém.

Švédsko a Finsko

Nedílnou součástí řady severských měst jsou novodobí migranti. Zejména Švédsko platilo po dlouhá desetiletí za stát s nejrozvinutějším sociálním systémem. Díky tomu představují migranti nezanedbatelnou část společnosti (přibližně 18% populace země jsou lidé v první či druhé generaci s cizími kořeny, zejména Palestinci, Kurdové, Íránci, Iráčané, migranti z bývalé Jugoslávie).

⁶¹ Hingarová, V.: Vitalita sámštiny napříč generacemi, in: Hingarová, V. – Hubáčková, A. – Kovář, M. (eds.): Sámové. Jazyk, literatura a společnost, Červený Kostelec 2009, s. 33–63.

Finsko představuje v Evropě bezprecedentní případ „etnické harmonie“. S ohledem na společnou historii je pohlíženo na švédsky hovořící populaci země jako na druhý státní národ. Tomu odpovídá i postavení švédštiny jako druhé úřední řeči, i přesto, že švédská populace představuje zhruba 6% obyvatelstva republiky (cca 300 tisíc obyvatel). Mimořádně specifické je i postavení Alandských ostrovů ležících v Botnickém zálivu Baltského moře, jejichž dvacetitisícová populace je téměř výhradně švédsky hovořící. Ostrovy připadly ze strategického důvodu v roce 1809 spolu s Finskem k Rusku. Do období po 1. světové válce se datují silné snahy o připojení ke Švédsku. Tento proces vyústil v získání autonomie, která byla vyhlášena v roce 1951. Švédština funguje na ostrovech jako jediný úřední jazyk. Finskou vládu zastupuje pouze guvernér, vše ostatní je v rukou místního parlamentu. Významný symbol samosprávy představuje vlastní vlajka, která kombinuje finské a švédské motivy.

V souvislosti s Finskem je třeba ještě zmínit populaci, která se často objevuje v konškrpcích jako kulturně specifická skupina Finů (etnografická skupina). Karelové žijící na východě Finska při hranicích s Ruskou federací bývají považováni zbytkem populace za nositele prastarých tradic Finů. Tato představa vznikla v dobách národního hnutí 1. poloviny 19. století, kdy E. Lönnrot inspirován folklorní tradicí oblasti vytvořil finský národní epos Kalevala. Vedle toho sehrála důležitou roli v procesu sebeidentifikace Karelů jako specifické skupiny i sovětská národnostní politika 20. let 20. století, kdy se v oficiálních sovětských censech začnou Karelové objevovat jako svébytná národnost. Důvod byl prostý. Stalin v době po 1. světové válce mohl po rezignaci na světovou revoluci působit na „blízké zahraničí“ (bývalé teritorium carského Ruska, které po vzniku SSSR nepatřilo do svazu) pouze mírovými prostředky. Úřední „vznik“ Karelů zdůrazněným založením Karelofinské autonomní sovětské socialistické republiky fakticky znamenal vytvoření „vlastního pravého Finska“. Skrze něj mělo v budoucnu dojít k připojení Finské republiky. Karelové jako obyvatelstvo hraničního rusko-finského území Karelské šíje jsou tak z velké většiny dítětem sovětské

národnostní politiky. Vůbec přitom nevadilo, že téměř žádní Karelové „ve své“ sovětské republice nežili. Nicméně institucionalizace specifické etnicity přinesla v dalších letech své ovoce, takže dnes se jak ve Finsku, tak v Ruské federaci sebeidentifikuje s Karely možná až 900 tisíc osob.

Literatura

Busck, S. – Poulen, H. (eds.): Dějiny Dánska, Praha 2007.

Jentoft, S. – Minde, H. – Nilsen, R. (eds.): Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights, Delft 2003.

Jutikkala, E. – Pirinen, K.: Dějiny Finska, Praha 2001.

Kuzmenko, J. (ed.): The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact, Hamburg 2004.

Lewin, L.: Ideology and Strategy. A Century of Swedish Politics, Cambridge 2006.

5.5. Etnická skladba Německa, Švýcarska, Itálie

Německo

Vznik moderního Německa ve 2. polovině 19. století představoval zásadní změnu v rozložení politických sil na kontinentě. Po staletí byla pro středoevropskou oblast typická politická, ale i náboženská a ekonomická roztržičnost. Teprve v souvislosti s napoleonskými válkami se mapa tohoto

regionu výrazně „zjednodušila“. Hegemonii v Německém spolku přebírá na úkor habsburské monarchie Prusko, které se stane motorem sjednocení. Německé císařství rozhodně v roce 1871 nevzniklo z „vůle lidu“, ale Prusko donutilo ke sjednocení ostatní německé státy silou (v revoluci 1848/1849 odmítl pruský král politicky zastřešit sjednocení zdola, tzn. z iniciativy „lidových mas“). V rámci císařství se ovšem stále udržovaly výrazné zemské tradice, které navíc podporovala i existující vlastní politická struktura (např. Bavorské království). Německo jako viník 1. světové války (podle textu mírové smlouvy) ztratilo významná území jak na západě (Alsasko a Lotrinsko ve prospěch Francie, do roku 1935 i Sársko, které se plebiscitem vyslovilo pro znovupřipojení k Německu), tak na východě (část Horního Slezska ve prospěch Polska). Výraznou státoprávní proměnu regionu znamenala i porážka nacistického Německa, kdy se pod patronací vítězů během následujícího vývoje zkonsolidovaly dva státy – Německá spolková republika (NSR) a Německá demokratická republika (NDR). Obě země od počátku svého vzniku aspirovaly (s ohledem na ideologické soupeření) na vůdčí roli v německém prostoru. Rozpad východního bloku a ochota SSSR jednat o znovusjednocení země vedla v říjnu 1990 k rychlému sjednocení Německa. S ohledem na ekonomickou vyspělost je země častým cílem migrantů, takže v současném Německu žije zhruba 9% lidí cizího původu (zejména Turci).

Na teritoriu státu ovšem žijí i dvě výrazné autochtonní populace. Ve spolkových zemích Dolní Sasko a Šlesvicko-Holštýnsko Frísové (často označovaní jako východní a severní Frísové), v Sasku a Braniborsku Lužičtí Srbové. Dvě skupiny Frísů jsou na rozdíl od sousedního nizozemského Fríska značně asimilované. Důraz na regionální specifika, rozvoj jazyka a lokální kultury je omezen na úzkou skupinu lidí. Fríštinou na různé úrovni hovoří přibližně 10 tisíc lidí (ve veřejném životě ale nehraje jazyk prakticky žádnou roli), ovšem ke značným limitům patří řada výrazných dialektů a absence školní výuky v tomto jazyce (fríština se vyučuje jako jeden z předmětů).

Lužičtí Srbové jsou tradičně vnímáni jako poslední pozůstatek kdysi silné slovanské populace žijící na území dnešního severního Německa (Polabských Slovanů). V oblasti Horní a Dolní Lužice s centrem ve městě Budyšině (Bautzen) žije dnes zhruba 50 tisíc lidí schopných aktivně komunikovat v lužickosrbštině.⁶² První fáze národního hnutí byla završena v roce 1912 založením dodnes existující organizace Domowina. Po 1. světové válce usilovala československá delegace na pařížské mírové konferenci o připojení území k nově vznikajícímu státu, k čemuž ale nakonec nedošlo. Přesto Československo i nadále aktivně udržovalo s touto oblastí zejména kulturní kontakty.⁶³ Tvrdé represe dopadly na Srby po nástupu Adolfa Hitlera k moci. Veškerá spolková činnost byla utlumena (Domowina zrušena) a do budoucna se plánovalo jejich vysídlení. Po 2. světové válce se Lužičtí Srbové ocitli v nově vzniklé NDR, kde po celou dobu její existence těžili z ideologického protežování národnostní problematiky. Přijetí zákona na ochranu práv lužickosrbského obyvatelstva znamenalo od 50. let budování velkorysé sítě srbských institucí (obnovená Domowina, Srbský institut), které nikdy netrpěly nedostatkem finančních prostředků. Bohatá síť základních i středních škol (dokonce na univerzitě v Lipsku existovala katedra sorabistiky), periodický tisk, rozhlas, televize, dvojjazyčné nápisy a v neposlední řadě v etnicky smíšených okresech úřední zrovnoprávnění lužické srbštiny s němčinou budily zdání harmonického rozvoje komunity. Na druhé straně se jednalo o období nebyvalého průmyslového rozvoje regionu, který s sebou přiváděl do oblasti řadu německých přesídlenců, takže došlo k rozdělení lužickosrbského teritoria na několik oddělených enkláv. Vše navíc umocněno trvale klesajícím počtem mluvčích. Trend je patrný i po roce 1990, kdy stát často odmítá financovat veškeré aktivity Srbů, což

⁶² Šatava, L.: Etnická identita a zájem o zachování lužickosrbského jazyka a kultury u žáků druhého stupně lužickosrbských základních škol, in: *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et historica* 3/2001, *Studia Ethnologica* XIII, Praha 2005, s. 81–90.

⁶³ Kaleta, P.: *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Praha 2006, s. 63–124.

může vyvolávat pocity křivdy. V Německu bychom našli i dánskou (asi 50 tisíc) a polskou (přibližně 150 tisíc) národnostní menšinu.

Itálie

Sjednocení Itálie probíhající od 50. let 19. století se vyznačovalo několika výraznými fázemi. V první rozehrálo Sardinské království politickou hru vůči habsburské monarchii, jejímž výsledkem byl v roce 1861 vznik sjednocené Itálie. Z pohledu dnešní podoby státu leželo mimo království především město Řím a jeho okolí, jež náležely k papežskému státu. Další fázi představovalo obsazení právě tohoto území v roce 1870, kdy Itálie využila francouzské porážky v prusko-francouzské válce (francouzské jednotky až do inkriminovaného roku garantovaly suverenitu papežského státu). Reprezentace země stála od počátku sjednocení před nelehkým úkolem – konstituovat politické a národní vědomí (geografické označení Itálie tak následně dostává náplň v podobě vzniku moderního italského národa). Itálie těžila po 1. světové válce z vítězství Dohody a rozšířila své území na úkor bývalé rakousko-uherské monarchie. Vedle jižní části historických Tyrol (dnes provincie Tridentsko-Horní Adiže) připojila přístav Terst, Istrijský poloostrov a část Dalmácie (Rijeka, Zadar). Mussoliniho fašistická diktatura se snažila o poitalštění oblastí, kde žilo mizivé procento Italů. Dochází ke státem řízené vnitřní migraci zejména z chudých jižních oblastí (Sicílie, Neapolsko) na sever země. Vedle toho patřila Itálie po celou meziválečnou éru k přívržencům revize versailleského mírového uspořádání, což by jí umožnilo snadnější expanzi na Balkán (Albánie). Po 2. světové válce došlo ke stanovení dnešních hranic (územní ztráty ve prospěch Jugoslávie) a následně vzniku několika autonomních regionů s vlastní samosprávou (Sicílie, Sardinie, Tridentsko-Horní Adiže). Poválečná éra se nese v duchu vstřícného postoje vůči všem projevům regionalismu, ať na bázi jazykového či etnického. Při severních hranicích země žijí dvě rétorománské populace, Friulové (většina žije na území autonomní provincie

Friulsko-Benátsko s centrem ve městě Udine) a Ladinové (autonomní provincie Tridentsko-Horní Adiže s centrem v Bolzanu). Zhruba 550 tisíc Friulů a 20 tisíc Ladinů dosáhlo od 60. let 20. století zejména v kulturně-jazykové rovině řady úspěchů (výuka jazyka ve školách, rozhlasové vysílání, dvojjazyčné nápisy). Rovněž při severních hranicích nalezneme tradiční národnostní menšiny – Němce (zhruba 300 tisíc), Francouze (90 tisíc), Albánce (80 tisíc), Slovince (120 tisíc). Naopak zcela novou zkušenost zažívá země s Rumuny, kteří využívají volného pohybu osob v rámci Evropské unie a ve velkém počtu migrují do velkých měst (v zemi žije podle odhadu 500 tisíc Rumunů). S ohledem na staletou politickou roztržičnost poloostrova existují dodnes výrazné etnografické skupiny Italů (Piemont'ané, Romagnané, Sicilané, Sardové).

Švýcarsko

Švýcarsko představuje z mnoha důvodů specifickou zemi. Stát je federací 26 značně autonomních kantonů a polokantonů s širokou mírou samosprávy. Každý z těchto celků má vlastní ústavu, parlament, vládu, zákony a koneckonců i rozpočet. Společné zájmy reprezentuje Spolková rada. Politický systém země v hojné míře využívá řady prvků přímé demokracie (referenda, petice, iniciativy) a je dlouhodobě výrazně konzervativní. Příkladem může být rok 1971, kdy ženy získaly na spolkové úrovni volební a hlasovací právo (na kantonální úrovni trvalo zrovnoprávnění žen až do 90. let 20. století). Švýcarsko má v současnosti čtyři úřední jazyky, němčinu, francouzštinu, italštinu a rétorománštinu (do roku 1996 existovaly v zemi pouze tři úřední jazyky a rétorománština byla označována za národní jazyk). Zákonem je tudíž garantováno právo komunikovat se spolkovými úřady ve všech úředních jazycích země. Vedle toho má každá jednotka vlastní strukturu úředních jazyků (např. němčina je hlavním úředním jazykem v devatenácti subjektech, ve dvou představuje druhý úřední jazyk; francouzština je hlavním jazykem v šesti kantonech, druhým v kantonu

Bern; italština je hlavním jazykem v kantonu Ticino, druhým v kantonu Graubünden; rétorománština je třetím úředním jazykem rovněž v kantonu Graubünden). Z necelých osmi milionů obyvatel země hovoří němčinou zhruba 64%, francouzštinou 20,5%, italštinou asi 7% a rétorománštinou 0,5% občanů země. Současné Švýcarsko patří k nejoblíbenějším cílům novodobých migrantů, takže v zemi žije přibližně 20% lidí cizího původu (zejména Turci). S ohledem na etnicitu převažuje v zemi silný regionalismus (Juřané – obyvatelé kantonu Jura), který tu a tam koliduje s označením Švýcar/Švýcaři. Tento termín (státní pojetí národnosti) v sobě zahrnuje příslušníky čtyř státních národů, kterými jsou švýcarští Němci, Francouzi, Italové a Rétorománi.

Literatura

Lechmann, G.: Rätoromanische Sprachbewegung: die Geschichte der Lia Rumantscha von 1919 bis 1996, Frauenfeld 2005.

Miller, H. – Krieger, K. F. – Vollrath, H.: Dějiny Německa, Praha 1995.

Pech, E.: Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970: Anspruch und Wirklichkeit, Bautzen 1999.

Procacci, G.: Dějiny Itálie, Praha 1997.

Steininger, R.: Südtirol im 20. Jahrhundert: Dokumente, Innsbruck 1999.

5.6. Etnická skladba Polska, České republiky a Slovenska

Polsko

Historie i etnicita moderního Polska v plné míře odráží komplikovaný vývoj teritoria v posledních stoletích. Po trojím dělení země ve druhé polovině 18. století bylo území někdejší Polsko-litevské unie součástí Ruska, Pruska a Rakouska. Krátké pokusy o obnovení polské státnosti v podobě Varšavského velkovévodství (pod Napoleonovou patronací) a Polského království (tzv. Kongresovky spojené personální unií s carským Ruskem) skončily nezdarem.

Novodobé moderní Polsko tak vzniká až po 1. světové válce jako dítě versailleského uspořádání.⁶⁴ Právo národů na sebeurčení jako stěžejní politický program vítězných mocností od základů proměnilo politickou mapu většiny kontinentu. „Historické nároky“ Poláků byly nezpochybnitelné, ale kudy měly vést hranice nového státu? Jejich definitivní podoba byla výsledkem dvou válečných konfliktů (s Československem a s ruskými bolševiky) a štědré ruky Paříže. Díky tomu posunulo Polsko svou hranici zhruba o dvě stě kilometrů na východ oproti spojeneckému návrhu tzv. Curzonovy linie. Meziválečné Polsko tak v žádném případě nebylo národním státem Poláků. Ti tvořili zhruba 69% obyvatelstva, zbytek připadl na velmi početné národnostní menšiny. K největším patřili na východě země Ukrajinci a Bělorusové, u kterých došlo pod vlivem sovětské národnostní propagandy k pozvolnému etnickému vyhranění a následnému ztotožnění se s obyvatelstvem na druhé straně hranice. Dodnes se silně rozcházejí statistické údaje o jejich počtu. V případě Ukrajinců kolísají odhady mezi 3 až 5 miliony, Bělorusů mezi 1 až 2 miliony obyvatel. Národnostní menšiny představovaly pro zemi faktickou kouli na noze, jelikož dokázaly ve velké míře paralyzovat původně demokratický systém. Osobitou populaci představovali Židé, kteří byli

⁶⁴ Křen, Dvě století, s. 355–383.

oficiálně uznávání za národnost. V meziválečném Polsku jich žily zhruba 3 miliony.

Polsko po 2. světové válce představuje do jisté míry jiný stát. Počínaje hranicemi, přes ideologii a etnicitou konče vše vypadalo jinak. Sovětský svaz zabral na základě paktu Molotov-Ribbentrop přibližně polovinu polského území, které spadlo pod jurisdikci Běloruské a Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Na konci války se Stalin z politicko-ideologických důvodů přímo zasloužil o posunutí hranic země na linii řek Odra a Nisa. Světový konflikt měl i zásadní důsledky pro etnickou skladbu obyvatelstva. Multietnické Polsko se stává téměř etnicky homogenní zemí. V důsledku války byla téměř absolutně zdecimována židovská populace. Z nově nabytých tzv. polských německých území odcházejí Němci na západ. V důsledku komplikovaného státoprávního vývoje dnešního Polska existuje řada výrazných etnografických skupin Poláků (Kašubové, Mazuři, Goralové).

Československo, Česká republika, Slovensko

Vznik Československa na základě práva národů na sebeurčení rovněž představuje pozoruhodný příklad.⁶⁵ Nový stát ve svých hranicích spojoval území s odlišnou politickou, kulturní a hospodářskou tradicí. Definitivní podoba státu byla v daleko větší míře výsledkem politických zájmů vítězů, zejména Francie, než skutečnou aplikací práva národů na sebeurčení. Část historických zemí koruny české bylo snadné hraničně vymezit. Podstatně komplikovanější byla otázka jižní hranice někdejších Horních Uher. Definitivní linie na Dunaji byla v přímém rozporu s deklarovanou politikou vzniku národních států. Na druhé straně plně odpovídala politickým zájmům Francie v tomto regionu, což potvrzoval zisk Podkarpatské Rusi, a tím pádem společné hranice s Rumunskem.

⁶⁵ Quagliatová, V.: Kramářova reflexe pařížské mírové konference v osobní korespondenci s T. G. Masarykem, in: Bílek, J. – Velek, L.(eds.): Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo, Praha 2009, s. 384–403.

Idea čechoslovakismu, která našla široké sympatie napříč prvorepublikovým politickým spektrem, představovala jeden ze stavebních kamenů nového státu.⁶⁶ Díky tezi o dvou větvích (české a slovenské) jednoho národa představovali Čechoslováci většinový státní národ (asi 65%).⁶⁷ K velkým národnostním menšinám patřili v Čechách zejména Němci (přibližně 3,5 milionu obyvatel), na Slovensku a Podkarpatské Rusi Maďaři (zhruba 600 tisíc, respektive 100 tisíc). Z dalších menšin žijících na území tehdejšího státu je třeba zmínit Poláky na území těšínského Slezska (cca 110 tisíc), Romy/cikány (cca 100 tisíc) na východě země a židovskou populaci soustředěnou zejména ve velkých městech a na Podkarpatské Rusi (asi 200 tisíc lidí). Druhá světová válka stejně jako v mnoha jiných případech znamenala pro etnickou skladbu země výrazný mezník. V několika vlnách proběhl odsun německého obyvatelstva, čímž v podstatě končí několikasetletá německá přítomnost v českých zemích (dnes se k německé národnosti hlásí zhruba 50 tisíc lidí). Poněkud jiná situace panovala na Slovensku. Na přímý zásah z Moskvy byla politická elita nucena jednat s Maďarskem o tzv. výměně obyvatelstva.⁶⁸ Výsledky nepřinesly očekávaný efekt, i přesto, že se zhruba 100 tisíc Maďarů vystěhovalo. Primárním cílem státu bylo znovuosídlení téměř liduprázdných oblastí bývalých Sudet.⁶⁹ Československo proto usilovalo o návrat tzv. Krajanů, kteří v minulosti odešli z našeho území do východní a jihovýchodní Evropy.⁷⁰ Spolu s vnitřní migrací, do které se z východních oblastí státu od 50. let zapojovali i Romové/cikáni, došlo k pozvolné obnově příhraničních oblastí.

⁶⁶ Stehlík, M.: Češi a Slováci 1882–1914. Nezřetelnost společné cesty, Praha 2009, s. 106–133.

⁶⁷ Rychlík, J.: Czech-Slovak Relations in Czechoslovakia 1918-1938, in: Kaleta, P. – Martínek, F. – Novosad, L.: Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období, Praha 2004, s. 108–122.

⁶⁸ Nosková, H.: Maďaři a české země. Ztráta tolerance v autoritativním režimu Československa, in: Nosková, H. a kol.: K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989, Praha 2005, s. 89–109.

⁶⁹ Valášková, N. – Uherek, Z.: Novoosídlenecké pohraničí, in: Uherek, Z. (ed.): Kultura – společnost – tradice II. (dále jen Uherek, Kultura), Praha 2006, s. 53–108.

⁷⁰ Brouček, S. – Grulich, T.: Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008), Praha 2009, s. 86–90.

V současné České republice tvoří nejvýznamnější minority právě Romové/cikáni (neoficiální čísla hovoří až o 300 tisících),⁷¹ Slováci (zhruba 300 tisíc),⁷² Poláci (asi 60 tisíc), Vietnamci (přes 60 tisíc)⁷³ a Ukrajinci (přibližně 30 tisíc). Na území Slovenské republiky žije zhruba 10% autochtonní maďarská národnostní menšina (přibližně 500 tisíc lidí),⁷⁴ která představuje v posledních několika letech jablko sváru mezi oběma zeměmi.⁷⁵ Další výraznou populaci představují Romové/cikáni (neoficiálně až 300 tisíc), žijící ponejvíce na východě země.⁷⁶

Literatura

Beneš, Z. – Kováč, D. – Lemberg, H. (eds.): Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2006.

Jakoubek, M. (ed.): Cikáni a etnicita, Praha 2008.

Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko–slovenské vztahy 1914–1945, sv. 1, Praha – Bratislava 1997 a Česko–slovenské vztahy 1945–1992, sv. 2, Praha – Bratislava 1998.

⁷¹ Klíčová, K.: Sčítání lidu: romští Češi, nebo čeští Romové, in: Marada, R. (ed.): Etnická různost a občanská jednota, Brno 2006, s. 221–255.

⁷² Vranovský, P.: Otázky sociálního statusu slovenskej menšiny v ČR, in: Macháčová, J. – Matějček, J. (eds.): Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě, Opava – Praha 1999, s. 167–179.

⁷³ Srovnej: Brouček, S.: Český pohled na Vietnamce. (Mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství), Imigrace, adaptace, majorita 2, Praha 2003, s. 273–300; Brouček, S.: Hledání důvěry: vietnamské etnikum v prostředí české majoritní společnosti, in: Uherek, Kultura, s. 131–168.

⁷⁴ Gyurgyík, L.: Zmeny v demografickej, sídelnej a sociálnej štruktúre Maďarov na Slovensku, in: Fazekas, J. – Huntík, P. (eds.): Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie, Šamorín 2008, s. 155–198.

⁷⁵ Irmanová, E.: Maďarská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Maďarska po roce 1989, Ústí nad Labem 2005, s. 217–287.

⁷⁶ Jakoubek, M.: Romové – konec (ne)jednoho mýtu, Praha 2004, s. 48–68.

Řezník, M.: Za naši a vaši svobodu: století polských povstání (1794–1864), Praha 2006.

Uherek, Z. – Korecká, Z. – Pojarová, T. a kol.: Cizinecké komunity z antropologické perspektivy. Vybrané případy významných imigračních skupin v České republice, Praha 2008.

5.7. Etnická skladba Rakouska a Maďarska

Rakousko

Moderní Rakousko představuje z mnoha důvodů zajímavý terén. Rakouská republika vznikla po 1. světové válce jako jeden z nástupnických států někdejšího Rakousko-Uherska. Hledání politické, ale i národní identity nového státu vyplnilo v podstatě celou meziválečnou éru.⁷⁷ Vítězné mocnosti zabránily po válce připojení tzv. Německého Rakouska k Německu, i přesto, že politická reprezentace země tento krok odhlasovala. Anexe Rakouska hitlerovským Německem v roce 1938 předurčila jeho poválečný osud. Země byla až do roku 1955 rozdělena podobně jako Německo na okupační zóny. Iniciativa sovětského generálního tajemníka Nikity Chruščova přinesla v polovině 50. let zemi plnou suverenitu a nezávislost. Neutrální Rakousko pak až do konce 80. let 20. století plnilo roli mostu mezi východem a západem. V 70. letech se mění i sebeidentifikace obyvatel země, kdy se v censech objevují Rakušané na úkor Němců. V rámci země má specifické postavení Vídeň, která si jako bývalé hlavní město monarchie uchovává dodnes etnickou pestrost. K nejpočetnějším minoritám patří Maďaři, Češi, Chorvati, Srbové. Ve spolkové zemi Burgenland bychom našli zhruba 30 tisíc lidí definujících se jako Chorvaté (případně Charváti). Jedná se o potomky přesídlenců z Balkánu, kteří se od 16. století v souvislosti s osmanskou expanzí usazovali v bezprostředním

⁷⁷ Křen, Dvě století, s. 394–398.

okolí hlavního města (stejného původu jsou i komunity na severozápadě Maďarska, jihozápadě Slovenska a jihovýchodě České republiky). Jedinou klasickou národnostní menšinu v zemi dnes představují Slovinci v Korutanech a Štýrsku (označovaní jako Windové či Wendové). Zhruba 20-ti tisícová populace se na zemské úrovni těší řadě výsad. Síť škol, kulturních organizací a spolků ve spojení se slovinštinou jako druhým regionálním úředním jazykem představuje dostatečnou základnu pro minoritní aktivity. Ty se soustřeďují zejména ve městech Klagenfurt (Celovec) či Villach (Beljak). V souvislosti s Rakouskem je nutné zmínit i novodobé migranty, kteří dnes tvoří nezanedbatelnou část populace velkých měst, zejména Vídně (přibližně 200 tisíc lidí, z nich cca 120 tisíc Turků). Politickou scénu posledních deseti let navíc úspěšně rozvířila strana Svobodných, která zejména za Haiderova předsednictví inklinovala k radikálnějším projevům vůči přistěhovalcům.

Maďarsko

Moderní novodobé Maďarsko vzniklo na základě podmínek Trianonského míru z června 1920. Území historických Uher bylo rozděleno a připadlo jednak nástupnickým státům (Československu, Království SHS), jednak spojencům dohodových mocností (Rumunsku). Poválečné Maďarsko tak představuje jádro někdejších Uher a dnešní hraniční města jako Szeged, Debrecen nebo Pécs ležela v samém centru země. Politická profilace země byla jednoznačná. Revizionismus představoval základní dlouhodobý cíl politické reprezentace země. Maďarsko jako jediné z nástupnických států rakousko-uherské monarchie usilovalo o kontinuitu a navázání tradice v nových evropských podmínkách. Dva pokusy Karla Habsburského o dosednutí na trůn se ovšem nezdařily a meziválečné horthyovské Maďarsko bylo královstvím bez krále. Etnická skladba obyvatelstva byla pestrá.⁷⁸ Od

⁷⁸ Morvay, P.: Menšiny v Maďarsku a maďarská menšinová politika od roku 1918 do současnosti, in: Gabal, I. a kol.: Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace (dále jen Gabal, Etnické menšiny), Praha 1999, s. 186–203.

konce 17. století přicházeli do Podunají tzv. Švábští Němci, kteří kolonizovali vyliďněné oblasti dobyté na Turcích. Část německojazyčného obyvatelstva byla dokonce pozůstatkem středověké kolonizace. Po roce 1920 se jako Němci definovalo přibližně 500 tisíc lidí, žijících v řadě jazykových ostrovů středního a západního Maďarska. Po 2. světové válce došlo na základě kolektivní viny k odsunu zhruba poloviny populace. Z dalších minorit je třeba zmínit Slováky žijící v Békešské Čabě (nejvýznamnější kulturně osvětovou činnost vykonává Výzkumný ústav Slováků v Maďarsku, který sídlí v tomto městě), Chorvaty, Srby a Slovinci při jižních hranicích země. V meziválečném období žila v zemi početná židovská populace, která patřila k největším v Evropě (přibližně 800 tisíc lidí). Díky spojení Maďarska s hitlerovským Německem dokázal správce země M. Horthy dlouhou dobu ochránit občany své země před deportacemi. I přesto, že nakonec proběhly, zhruba 1/3 Židů přežila holocaust. Výraznou populaci země tvoří Romové/cikáni, kteří žijí převážně ve východních oblastech země. Odhadovaný počet se blíží hranici 400 tisíc. Vývoj po roce 1989 ukázal, že zejména pravicové vlády velmi aktivně vystupovaly ve věci maďarských menšin v sousedních státech (automatický nárok na maďarské občanství). Tyto aktivity ovšem na druhé straně vyvolávají silné reakce zejména na Slovensku a v Rumunsku.

Literatura

Divičanová, A.: Jazyk, kultura, spoločenstvo: etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku, Budapešť – Békešská Čaba 1999.

Exner, G. – Kytir, J. – Pinwinkler, A.: Bevölkerungswissenschaft in Österreich in der Zwischenkriegszeit (1918–1938): Personen, Institutionen, Diskurse, Wien 2004.

Kemény, I. (ed.): Roma of Hungary, New York 2005.

Kontler, L. a kol.: Dějiny Maďarska, Praha 2001.

Schödl, G. (ed.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau, Berlin 1995.

Stenner, Ch. (hrsg.): Slowenische Steiermark: verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten, Wien 1997.

5.8. Etnická skladba Rumunska a Bulharska

Rumunsko

Rumunsko je jednou z mnoha multietnických zemí Balkánu. Samotný vznik nezávislého Rumunského království v roce 1878/1881 představuje po stránce etnické pozoruhodný příklad. Balkán 19. století byl zaplaven řadou soupeřících „nacionalismů“, které usilovaly o své místo na slunci. Vedle maďarského, obecně slovanského či albánského se objevil i rumunský. Někdejší Moldavské a Valašské knížectví se spojily v jeden celek, přičemž jazykově vsadili významní představitelé sjednocené země na pauperizovanou latinu. Důvodů bylo více, ale jedním z nejpodstatnějších byla skutečnost, že jazykové ztotožnění se s Římem zvýrazňovalo politické nároky. Ve sporech s maďarskými a slovanskými představiteli národních hnutí o historické prvenství na Balkáně bylo „dědictví Říma“ nezpochybnitelné (samotný název země Romania přímo odkazuje na římskou tradici).

Účast země na straně Dohody v 1. světové válce vynesla Rumunsku obrovské teritoriální zisky (Sedmihradsko, Bukovinu, Besarábii, Banát). Zejména „sjednocení“ s kulturně a hospodářsky vyspělým Sedmihradskem

nepředstavovalo jen faktické zvětšení rozlohy, ale proměnilo dosud etnicky homogenní stát ve výrazně multietnický. Tento region prošel historicky velmi bouřlivým vývojem, do kterého nejvíce zasáhla osmanská a později uherská správa. Několikrát v průběhu dějin došlo k výrazné obměně obyvatelstva, takže etnická skladba obyvatelstva vykazuje řadu pozoruhodných příkladů.

Největší národnostní menšinu Rumunska od roku 1918 představují Maďaři (i když se jedná o populaci autochtonní), kteří se dnes podílí zhruba 7% na celkové populaci Rumunska (přibližně 22,3 milionu obyvatel). Vedle nich představovala do nedávné doby druhou největší etnickou skupinu v Sedmihradsku němčinou hovořící populace. Ta se dostala do oblasti ve dvou vlnách, první souvisela se středověkou kolonizací, druhá na přelomu 17. a 18. století s dosidlováním pustých oblastí po dobytí habsburskou monarchií. Rumunsko mělo po 1. světové válce zhruba 750 tisíc němčinou hovořících obyvatel. Události 2. světové války a následná kolektivní vina tvrdě dopadla na tuto populaci, takže se celou druhou polovinu 20. století německojazyčná populace zmenšovala. Po pádu komunistického režimu N. Ceausesca se v 90. letech zbytek populace vystěhoval do sjednoceného Německa. Další nedílnou součástí etnické podoby Rumunska je romská populace (přibližně 2,5%). Zajímavostí rumunského Banátu jsou i potomci vysídlenců z českých zemí v 19. století, kteří žijí v několika „českých vesnicích“ (např. Svatá Helena, Rovensko, Eibentál, Bígr).⁷⁹

Bulharsko

Moderní Bulharsko se na jihu balkánského poloostrova nerodilo lehko. Slábnoucí Osmanská říše a zejména politicko/teritoriální ambice Ruska v dané oblasti vedly na konci 19. století ke vzniku novodobého Bulharska (faktická nezávislost na Osmanské říši vyhlášena 1908).

Země, jejíž hranice odpovídaly politickým kompromisům velmocí, měla od počátku pestrou etnickou skladbu. Konstituování Bulharů jako národa tak

⁷⁹ Jech, J. – Secká, M. – Scheufler, V. – Skalníková, O.: České vesnice v rumunském Banátě, Praha 1992, s. 10–25.

představovalo pro politickou reprezentaci země nelehký úkol. Velké množství slovanských populací a dialektů, turkických etnik, navíc vše umocněné náboženskou pestrostí (islám, křesťanství), přispívalo k velmi pozvolnému vzniku bulharské národní identity (opírající se o slovanskou bulharštinu psanou azbukou).

Největší národnostní menšinu země představují dodnes Turci (podle posledního censu má Bulharsko přibližně 7,3 milionu obyvatel, z čehož Turci představují zhruba 9,5%). Je třeba mít na paměti, že do této kategorie spadá jednak obyvatel s turečtinou či jiným turkickým dialektem jako mateřským jazykem, jednak vyznávající islám. V současném Bulharsku existují i skupiny obyvatel vyznávající islám, ale hovořící bulharštinou (například výrazná etnografická skupina Bulharů Pomaci, žijící v pohoří Rodopy, asi 150 tisíc lidí). Opakem jsou Gagauzové, turkicky hovořící populace grekoortodoxního vyznání! Druhou nejvýznamnější národnostní menšinou v zemi jsou Romové.⁸⁰ Zhruba 5% populace Bulharska představuje i v rámci evropských měřítek vysoké procento. V zemi dále žijí například Rumuni, Aromuni, Tataři, Řekové, Rusové, Makedonci, Češi, Slováci.

Literatura

Rychlík, J.: Dějiny Bulharska, Praha 2000.

Şimşir, B. N.: The Turks of Bulgaria: (1878–1985), London 1988.

Tejchman, M.: Nicolae Ceauşescu: život a smrt jednoho diktátora, Praha 2004.

Treptow, K. W. a kol: Dějiny Rumunska, Praha 2000.

⁸⁰ Pečínka, P.: Romské strany a politici v Evropě, Brno 2009, s. 46–50.

Varga, A.: Hungarian Population of Transylvania between 1870 and 1995, Budapest 1999.

5.9. Etnická skladba teritoria bývalé Svazové republiky Jugoslávie

Vznik Království SHS

Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od roku 1929 Jugoslávie) vzniklo po 1. světové válce jako velký „národní“ stát Jihoslovanů. Tato skutečnost se záhy ukázala jako značně problematická. Rozhodující úlohy se v novém státě chopili Srbové, kteří byli jednak nejpočetnější populací, jednak jako jediní měli reálnou zkušenost s „velkou“ politikou. Existence nezávislého srbského státu před 1. světovou válkou je nepřímou do této role předurčovala. Limitujícím faktorem jihoslovanské jednoty byla i náboženská pestrost, kterou v těsně poválečné době přebila euforie ze vzniku suverénního státu (pravoslavní Srbové, katoličtí Chorvaté, muslimští Bosňáci). Jakmile se ovšem objevily první třecí plochy, hrála otázka víry možná překvapivě jednu z hlavních rolí. Srbsko-chorvatská rivalita se promítala na jedné straně do centralizačních snah, na straně druhé do autonomistických tendencí. Politickou roztržičnost a nestabilitu země se pokusil spolu s vojenskými kruhy odstranit král Alexandr I., když v roce 1929 nastolil svou osobní moc. Byly zakázány všechny politické strany založené na národnostním, náboženském nebo teritoriálním principu. Politickou labilitu země podtrhl v roce 1934 úspěšný atentát na krále. Pro Jugoslávii byla typická především etnická pestrost, takže administrativní parcelace teritoria na sebe nenechala dlouho čekat. V meziválečném období byla země rozdělena na 9 bánovin, které ale příliš neakcentovaly etnické rozložení populace. Dominující populací ve většině z nich byli Srbové.

Federalizace Jugoslávie

Během 2. světové války došlo na tomto území k bouřlivému politickému vývoji (například chorvatský pronacistický ustašovský režim), který vyústil v roce 1946 v novou podobu lidově-federativní Jugoslávie. Federaci tvořilo Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Černá Hora a nově i Makedonie (v každé republice existoval statutární národ). Ta byla vyhlášena v roce 1944 na území někdejšího jižního Srbska a představovala v politické rovině velmi zajímavý pokus o konstituování nového (či staronového?) národa. Zejména s výhledem na teritoriální zisky se téma Makedonie stalo pro Titovy partyzány na konci války vysoce aktuální. Shodný název slovanské Makedonie s hlavním městem Skopje a sousedící řecké provincie Makedonie se statutárním městem Soluní nechávalo vzpomenout na bolševickou sovětskou národnostní politiku po 1. světové válce, kterou se Tito nepochybně inspiroval. Řecká občanská válka v letech 1946–1949 ovšem skončila pro levici porážkou, takže ambice Jugoslávie na teritoriální zisky se v této oblasti rozplynuly.

Rozpad Jugoslávie

Přijetím nové ústavy se Jugoslávie v roce 1963 stala Socialistickou federativní republikou mající 6 svazových republik (viz výše). Země bývala vnímána jako vzor poklidného soužití řady etnik pod jednou politickou střešou.⁸¹ O to více šokoval Evropu krvavý rozpad federace po roce 1991. Hranice mezi republikami, které plnily roli administrativní, se staly předmětem ostrých sporů. Především konflikt srbsko-chorvatský, který se přelil do Bosny a Hercegoviny (v rámci Jugoslávie etnicky nejpestřejší), se neobešel bez drastických etnických čistek (masakr Muslimů ve Srebrenici).⁸² Předválečné etnické přesahy (například Srbové v chorvatské Slavonii) v

⁸¹ Pelikán, J.: Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti, Praha 1996, s. 4–13.

⁸² Tesař, F.: Ozbrojený konflikt na území Bosny a Hercegoviny po rozpadu SFRJ, in: Gabal, Etnické menšiny, s. 255–332.

důsledku válečných operací mizí. Po míru z roku 1995 se situace přes řadu kritických momentů dále stabilizuje (napjatá situace v Bosně a Hercegovině fakticky rozdělené mezi Srby, Chorvaty a Muslimy, dále situace v původně jihosrbském Kosovu, zánik „nové Jugoslávie“ a vyhlášení svrchovanosti Srbska a Černé Hory, koneckonců i diplomatické spory mezi Řeckem a Makedonií o název státu). Na území bývalé Jugoslávie dnes existuje sedm suverénních nezávislých státních celků (6 původně svazových republik + Kosovo), které prožívají různé osudy. Zatímco Slovinsko se integrovalo do evropských struktur, ostatní země dlouhé roky prožívaly poválečnou „kocovinu“. Zejména Srbsko drželo do nedávné doby černého Petra. Nejenže bylo považováno za hlavního viníka krvavého rozpadu federace, ve druhé polovině 90. let 20. století se znovu dostalo do středu pozornosti v nepříliš šťastných souvislostech.⁸³ Otázka Kosova ale tentokrát přiměla západoevropské země k zásahu (útoky NATO). Kosovský problém byl bezesporu složitější, než se mohlo na první pohled zdát. Kosovo, neboli tzv. Staré Srbsko, bylo historicky jádrem středověkého srbského státu. Odehrála se tu roku 1389 i bitva s Osmany, od které se datuje zánik samostatného Srbska. Po vzniku Království SHS bylo obyvatelstvo Kosova stále většinově srbské, albánská populace tvořila menšinu. V průběhu 20. století se ovšem situace radikálně proměnila. Přirozený přírůstek obyvatelstva byl na straně Albánců daleko výraznější než u srbské populace, takže v době rozpadu Jugoslávie zde žily zhruba 2 miliony obyvatel, ze kterých 82% připadalo právě na Albánce. Dnešní Kosovo stejně jako Bosna a Hercegovina by nebyly životaschopné bez mezinárodního společenství. Garance státnosti s sebou ovšem nenesou garanci jistoty, stability a prosperity. Proto i do budoucna představují tyto dva regiony možný destabilizující element na Balkáně.

⁸³ Pelikán, J.: Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii, Praha 1997, s. 48–79.

Literatura

Girgle, P.: Kosovo, Praha 2009.

Hladký, L.: Bosenská otázka v 19. a 20. století, Brno 2005.

Hladký, L.: Bosna a Hercegovina: historie nešťastné země, Brno 1996.

Hladký, L.: Jugoslávská krize a její historické souvislosti, Jinočany 1993.

Pelikán, J.: Jugoslávie a východní blok 1953-1956, Praha 2001.

Šesták, M. – Tejchman, M. – Havlíková, L. – Hladký, L. – Pelikán, J.: Dějiny jihoslovanských zemí, Praha 1998.

Tesař, F.: Etnické konflikty, Praha 2007.

5.10. Etnická skladba Řecka a Albánie

Řecko

Dějiny novodobého moderního řeckého státu začínají ve 20. letech 19. století, kdy se na několika místech Osmanské říše rozšířily revolty Řeků.⁸⁴ Celý vývoj událostí je dodnes oficiálně v řecké politické tradici prezentován jako „boj Řeků za svobodu“, rozuměno za osvobození z osmanské poroby. Je téměř jisté, že povstání Řeků začalo tuto roli hrát až druhotně. Stěžejní kolektivní identitou řeckých enkláv roztroušených po celém Balkáně bylo

⁸⁴ Rychlík, Mezi Vídní a Cařihradem, s. 140–152.

především grekoortodoxní vyznání. Druhým pojítkem mezi bohatou vrstvou obchodníků a venkovským obyvatelstvem byl jazyk. Ten sehrál stmelující roli. Liberální velmoci (Velká Británie a Francie) garantovaly Řekům politickou podporu, jejímž výsledkem byl v roce 1829/1830 vznik novodobého Řecka (filhelénské hnutí, které získalo širokou podporu a sympatie zejména po masakru obyvatelstva na ostrově Chios a smrti proslulého britského básníka lorda Byrona). Tento stát se omezoval pouze na nejjižnější části Peloponésu. Do 1. světové války Řecko několikanásobně zvětšilo svou rozlohu. Zejména v balkánských válkách 1912/1913 stojí Řecko v protiosmanském táboře a získává jižní Makedonii se Soluní, podstatnou část Thrákie a většinu Egejských ostrovů. Účastí v prvním světovém konfliktu na straně dohodových mocností chtěla země zrealizovat tzv. Velkou myšlenku, neboli rozšíření řecké suverenity na všechna území obývaná Řeky. Sevreská mírová smlouva z roku 1920 dávala tomuto plánu zelenou. Následný konflikt s kemalistickým Tureckem (vznik sekularizovaného tureckého státu pod vedením Kemala Atatürka), které odmítlo podmínky míru přijmout, znamenal rezignaci na tuto ideu. Vidina řeckého maloasijského panství se stala chimérou (oblast kolem města Smyrna/Izmir). Zcela v duchu dobových představ o řešení národnostních problémů dojde mezi oběma státy k dohodě o tzv. výměně obyvatelstva (1923). Jednalo se o první skutečně masovou záležitost v evropských dějinách, která se stala později „vzorem“ pro obdobné případy. Turci, kteří se ocitli na území řeckého státu (zejména oblast jižní Makedonie se Soluní, západní Thrákie a ostrovů) v počtu asi 500 tisíc, odcházejí do Malé Asie a naopak z maloasijského pobřeží přicházejí Řekové, kteří grekizují právě jižní Makedonii (zhruba 650 tisíc osob) a další regiony (celkově v letech 1923–1925 přišlo do země 1,5 milionu lidí identifikujících se jako Řekové). V současném Řecku nalezneme i další populace, například Aromuny, kteří se živí především pastevectvím dobytka. Jedinou vládou uznanou národnostní menšinu země představují Turci, kterých zejména v Thrákii a na řeckých ostrovech žije zhruba 60 tisíc. Další etnické skupiny jako

Makedonci či Albánci podle řecké interpretace představují pouze slavizované respektive poalbánštěné obyvatelstvo řeckého původu.

Albánie

Novodobá Albánie i díky vývoji ve 20. století zůstávala v mnoha ohledech dlouhá desetiletí mimo zájem okolního světa. Izolovanost země se projevila řadou specifických rysů. Patrilineární klany s vlastním zvykovým právem a krevní mstou přetrvaly v horách i počátek 20. století. Dějiny regionu jsou především spjaty s Osmanskou říší, kdy řada původem albánských rodin přijala islám a prosadila se do vojenských elit země (desítky velkovezírů Osmanské říše byly albánského původu). Samotný vznik moderní Albánie souvisí s velmocenskou politikou na Balkáně před 1. světovou válkou. Dlouhodobým cílem rakousko-uherské zahraniční politiky byla eliminace vlivu Ruska, které usilovalo o vznik velkého pravoslavného slovanského státu na Balkáně. Habsburská monarchie zjednodušeně řečeno patřila k podporovatelům vzniku většího množství malých států, pochopitelně i neslovanských. Do této koncepce vedle Rumunska zapadala právě i Albánie. Vyhlášení nezávislosti a následné potvrzení velmocemi (1912/1913) neznamenal stabilizaci regionu, ve kterém i nadále udržovaly svůj vliv Itálie, Řecko a Království SHS. Současná podoba země se ustálila až po 2. světové válce. Obyvatelstvo země se dělí na dvě výrazné etnografické skupiny, na severu žijící Gegy a na jihu Tosky (toskický dialekt byl použit pro vznik spisovné formy albánštiny). Ve starší české odborné literatuře se pro Albánce používalo označení Škipetaři, které vycházelo z vlastního etnonyma. Albánie v porovnání s ostatními evropskými zeměmi vykazovala po celé 20. století jednoznačně nejvyšší přirozený přírůstek ze všech evropských zemí (stabilně přes 2%). Početně se obyvatelstvo země více než zčtyřnásobilo (na dnešních 3,6 milionu). Podobný demografický boom zažily i ostatní oblasti Balkánu, kde žijí Albánci (Kosovo, bývalá svazová republika Makedonie). Jedinou výraznou národnostní menšinu v zemi

představují na jihu země žijící Řekové (asi 100 tisíc), z dalších populací je možné zmínit Aromuny.

Literatura

Aarbakke, V.: The Muslim Minority of Greek Thrace, 2 svazky, Bergen 2000.

Cironis, P.: Akce „Řecké děti 1948“: dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa, Rokycany 2001.

Hradečný, P. – Hladký, L. a kol.: Dějiny Albánie, Praha 2008.

Hradečný, P. a kol.: Dějiny Řecka, Praha 2009.

Kontogiorgi, E.: Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922–1930, Oxford – New York 2006.

Pettifer, J. – Vickers, M.: The Albanian Question: Reshaping the Balkans, London 2009.

5.11. Etnická skladba Pobaltí – Estonsko, Lotyšsko, Litva

Historické souvislosti a vznik moderních států

Tři pobaltské republiky pojí v mnoha ohledech společné problémy. Revolucemi rámovaný rok 1917, následná občanská válka a faktický rozpad carského Ruska umožnily vznik nových nezávislých států. Suverenitu byli následně nuceni akceptovat i bolševici. Stalinův Sovětský svaz ale po celou meziválečnou éru považoval teritorium celého Pobaltí (včetně Finska) za

předpolí, které se v případě jakýchkoliv změn v Evropě okamžitě ocitne v orbitu jeho zájmu.

Estonsko, Lotyšsko i Litvu provázely v prvních letech samostatnosti obvyklé problémy mladých, politicky neukotvených zemí, které komplikovaně hledaly jak svou státní ideu, tak koneckonců národní identitu. Pouze Litva se mohla opřít o tradici státnosti (či spolustátnosti v rámci Polsko-litevské unie), která se ovšem záhy ukázala jako velmi limitující (meziválečný spor Polska a Litvy o tzv. Vilenskou oblast). Ohlas národních hnutí 19. století dolehl i do bohatých pobaltských měst (Riga, Reval), odkud zejména vzešla iniciativa německy mluvících měšťanů po sběru kulturních specifík regionu. To vše podpořené studiem místních dialektů stálo u zrodu regionální identity (například Andrejs Pumpurs vytvořil roku 1888 podle řady evropských vzorů hrdinský epos *Láčpléšis*). Vznik nových států dal vzniknout i novým (státním) národům, i přesto, že skladba obyvatelstva byla velmi pestrá. Měšťanské kruhy byly jazykově německé, žili zde Rusové, na Litvě Židé. Venkov byl etnicky nevyhraněný.

Okupace Pobaltí

Dvacetiletí nezávislosti rázně uřaly dva autoritativní režimy. Nacistické Německo a Sovětský svaz si tajnými dodatky paktu o neútočení ze srpna 1939 (pakt Molotov-Ribbentrop) rozdělily sféry vlivu ve východní Evropě.⁸⁵ Zatímco Evropa válčila s Německem, Stalin po obsazení „své“ části Polska vyvinul nátlak na čtyři země, které patřily do jeho sféry. Estonsko, Litva a Lotyšsko díky své rozloze, lidským zdrojům, finančním možnostem a nevelké armádě nemohly na rozdíl od Finska masivnímu tlaku čelit, a tak přistoupily na smlouvu s ďáblem (smlouvy o přátelství). Ten poskytl dočasný odklad, ale v letních měsících roku 1940 nastalo zúčtování. Sovětská armáda obsadila region, byly vypsány volby, ve kterých drtivě zvítězily prosovětské síly, a všechny tři země požádaly ústy svých nových

⁸⁵ Santamaria, Y.: 1939, německo-sovětský pakt, Praha 2001, s. 108–112.

představitelů o vstup do SSSR.⁸⁶ Následné čistky v nejvyšších kruzích představovaly realitu všedního dne. Sovětskou okupaci (z pohledu Ruska dodnes vnímanou jako dobrovolný vstup) nahradila v roce 1941 německá, rovněž provázená násilnými deportacemi (vznik vilniuského ghetta a genocida většiny z přibližně 330 tisíc pobaltských Židů). Konec války byl ve znamení masových přesunů obyvatelstva, kdy německy hovořící populace prchá před postupující Rudou armádou. Německojazyčná populace přestává fakticky existovat (v meziválečném období žilo v Estonsku asi 16 tisíc tzv. baltských Němců, v Lotyšsku 80 tisíc, na Litvě 90 tisíc).

Pobaltí součástí SSSR

Vítězství ve 2. světové válce neposílilo pouze pozici SSSR ve světě, ale znamenalo i dalekosáhlé změny uvnitř země. Sovětského svazu se „zmocnili Rusové“ a deklarovaná rovnost všech národů vzala definitivně za své. V období po roce 1945 dominovala vnitřním záležitostem země snaha o rusifikaci svazových republik. Moskvou řízená vnitřní migrace výrazně zasáhla i Pobaltí. Násilná sovětizace tří republik trvala víceméně až do konce 80. let 20. století. V první fázi se jednalo zejména o kolektivizaci zemědělství, vzápětí vystřídanou důrazem na těžký průmysl. Nové průmyslové podniky přednostně zaměstnávaly ruské, ukrajinské či běloruské pracovníky.

Pozvolná, ale trvalá migrace zejména do Estonska a Lotyšska zásadním způsobem změnila skladbu obyvatelstva. Jestliže v předválečné době nepatřili v těchto dvou republikách Rusové k tak výrazným národnostním menšinám (předválečné Estonsko vykazovalo v censech zhruba 90ti tisícovou ruskou národnostní menšinu, což představovalo přibližně 8% obyvatelstva země, Lotyšsko cca 200 tisícovou menšinu, což znamenalo zhruba 10% podíl na celkové populaci), v poválečném období se hodnoty při posledním sovětském sčítání v roce 1989 pohybovaly v Estonsku slabě nad

⁸⁶ Bojtár, E.: Oloupení Evropy: příběh anexe pobaltských států ve světle dokumentů 1939–1989, Praha 1994, s. 199–210.

30% hranic (což představovalo asi 475 tisíc lidí) a v Lotyšsku dokonce Rusové tvořili 34% menšinu (přibližně 900 tisíc lidí). Některá velká města obou zemí neměla ani „domácí“ většinu: například hlavní město Tallin nevykazovalo ani 50% podíl Estonců, lotyšský Daugavpils a Rezekne byly hluboko pod touto hranicí.

Poněkud odlišným vývojem procházela největší a nejlidnatější z pobaltských republik. Litva těžila z výsostného postavení svého republikového generálního tajemníka Antanase Sniečkuse, který stál v čele Komunistické strany Litvy úctyhodných 38 let. Oddaný stalinista dokázal díky svým kontaktům řadu nařízení přicházejících z Moskvy změkčit, otupit a rozmělnit. Litvu neminul osud sousedů, ale jeho aktivní republiková politika na poli vnitřní migrace přinášela zajímavé výsledky. Až do jeho smrti v roce 1974 stoupal počet Rusů velmi pozvolně, teprve koncem 70. a celá 80. léta nastal jejich masový příliv. Před rozpadem SSSR tak žilo na Litvě zhruba 350 tisíc Rusů, což představovalo asi 9,5% obyvatelstva republiky. Druhou nejvýznamnější národnostní menšinu představovali s ohledem na historický vývoj teritoria Poláci (přibližně 7% menšina, cca 260 tisíc lidí).

Rozpad Sovětského svazu a znovunabytá suverenita otevřely před politickou reprezentací všech tří zemí otázky týkající se kdysi „protežovaných“ obyvatel. Nový fenomén ruských národnostních menšin představuje dodnes palčivou otázku na domácích politických scénách. Oficiální censy sice zaznamenávají klesající počty Rusů, nicméně v řádech jednotek procent. Rusové jeví a jeví v malé míře ochotu přizpůsobit se stávajícím podmínkám. Kritéria pro získání občanství znamenají v první řadě zvládnutí jazyka, což většinou představuje pro uchazeče největší překážku. Navíc změna postavení ze dne na den, kdy se z příslušníka elity stává řadový člen minority, v řadě případů vyvolala ostentativní nezáměr o integraci. Vstup Pobaltí do Evropské unie znamenal pro většinu z 1,5 milionu Rusů bez příslušného občanství další komplikace, například s vyřizováním cestovních víz. Závěrem je třeba zdůraznit, že ruské národnostní menšiny v Estonsku a

Lotyšsku patří procentuálně vyjádřeno k celkovému počtu obyvatel k největším minoritám v Evropě.

Literatura

Gerner, K. – Hedlund, S.: *The Baltic States and the end of Soviet Empire*, London – New York 1993.

Lainová, R. – Hlavičková, Z. – Straka, M.: *Diktatury v rukavičkách?*, Praha 2003.

Misiunas, R. – Taagepera, R.: *The Baltic States. Years of Dependence, 1940–1980*, Berkeley 1983.

Švec, L.: *Československo a pobaltské státy v letech 1918–1939: vývoj politických a hospodářských vztahů Československa s Litvou, Lotyšskem a Estonskem v meziválečném období*, Praha 2001.

Švec, L. – Macura, V. – Štoll, P.: *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996.

5.12. Etnická skladba Ruské federace, Ukrajiny, Běloruska a Moldávie

Historický nástin

Všechny země tohoto regionu pojí především společná minulost, která zásadním způsobem ovlivnila jak jejich teritoriální podobu, tak etnickou skladbu. Po roce 1917 vznikly v okrajových částech někdejšího carského Ruska politické útvary (například Ukrajina), které během občanské války dokázali bolševici sovětizovat a vytvořením SSSR i politicky sjednotit.⁸⁷ Ukrajina a Bělorusko jsou faktickým výtvořem bolševické národnostní politiky, opírající se o princip Leninovy národně-teritoriální autonomie. Je nesporné, že vznikem těchto politických jednotek byl nastartován i proces „vytváření“ Ukrajinců a Bělorusů. Do počátku 20. století existovaly pojmy

⁸⁷ Pipes, R.: *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998, s. 263–273.

jako Ukrajina, Bílá Rus, Červená Rus pouze k bližšímu geografickému označení částí carské říše. Obyvatelstvo bylo etnicky nevyhraněné, přesněji neuvědomělé. Jednalo se o teritorium konfesně velice pestré. Náboženství představovalo v této části Evropy určující kolektivní identitu, ze které se odvozovala etnicita. Katolík byl automaticky Polák, pravoslavný Rusem atd. Konstruování potažmo konstituování národní identity (na bázi vlastního nově kodifikovaného jazyka) představovalo v širším rámci sovětského státu sice ideologicky žádoucí proces, který ovšem neměl ani v nejmenším ohrožovat výsadní postavení Moskvy.

Ukrajina

Teritoriální podoba současné Ukrajiny v plné míře odráží politický a územní vývoj celého SSSR. V meziválečné éře celá dnešní západní část země (zejména Halič se Lvovem) patřila Polsku. Přímé sovětské zisky ve 2. světové válce (na úkor Polska a Československa) byly administrativně připojovány zejména ke dvěma slovanským republikám. Definitivní podobu svazové Ukrajiny vtisklo rozhodnutí generálního tajemníka strany Nikity Chruščova o předání Krymu do republikové jurisdikce (1954). Z výše uvedeného vyplývá, že největší národnostní menšinou současné Ukrajiny jsou pochopitelně Rusové (ze 46 milionů obyvatel představují zhruba 20% menšinu), kteří ve východních částech země tvoří většinovou autochtonní populaci (Doněcká uhelná pánev). Vývoj posledních let naplno ukazuje politickou, ale i „národní“ rozpolcenost obyvatel republiky.

Bělorusko

Pozice nezávislého Běloruska je v dnešní Evropě nelehká. Samotné politické vedení pod Lukašenkovou kuratelou osciluje během jeho dlouhého prezidentování od adorace k Moskvě až po chladný ekonomický kalkul posledních měsíců (dodávky ropy a zemního plynu). V zemi jsou dva úřední jazyky – běloruština a ruština, která je naprosto dominantní. Identita

obyvatelstva je rovněž značně rozpolcená. Proto je velmi problematické definovat ruskou populaci jako národnostní menšinu. Z necelých 10 milionů obyvatel země tvoří Rusové přibližně 12%. Ve velkých městech najdeme i Ukrajince a Poláky.

Moldávie

Moldávie (někdejší Besarábie) představuje dnes jednu z nejchudších zemí Evropy. Svazovou republikou SSSR se stala v roce 1940. Palčivý problém představuje na východě země separatistická Podněsterská republika (s hlavním městem Tiraspolem), která se konstitovala během rozpadu SSSR a vzniku nezávislého Moldavska. Separatistický stát není sice mezinárodně uznán, to mu ovšem nezabránilo ve vybudování „paralelních“ politických struktur. Vlastní armáda, policie, soudnictví a koneckonců i měna představuje těžký destabilizující prvek jak uvnitř samotného státu, tak v celém regionu. Navíc je podněsterská elita silně provázána s organizovaným zločinem. Obyvatelstvo země je většinové ruské. Úředními jazyky jsou vedle moldavštiny (psaná cyrilicí) i ruština a ukrajinština. Ochrannou ruku nad separatistickou republikou drží Ruská federace, které zatím vyhovuje existující status quo. Na jihu Moldávie v okolí města Comrat byla v 90. letech zřízena Gagauzská autonomní republika. Grekoortodoxní turkická populace (přibližně 200 tisíc lidí) je pozůstatkem rozsáhlých migrací obyvatelstva na Balkáně v dobách existence Osmanské říše.

Ruská federace

Evropská část dnešního Ruska je etnicky velmi pestrá (desítky etnik a etnických skupin). I tady žije velké množství populací, které mohou „vděčit“ sovětské národnostní politice za národní či státoprávní iniciaci. Celá federace má na nejvyšší republikové úrovni 21 subjektů (16 evropských). Z nich se nachází na severu země Karelofinská a Komijská, v Povolží Mordvinská, Marijská, Udmurtská, Tatarská, Baškirská, Čuvašská a na

Kavkaze Kalmycká, Dagestánská, Čečenská, Ingušská, Kabardino-Balkarská, Karačajevo-Čerkeská, Adygejská a Severoosetinská republika. Všechny zmíněné federální jednotky vznikly na národně-teritoriální bázi ve 20. letech 20. století. Výsledná podoba „národních autonomií“ ovšem ani zdaleka neznamenal pro vyvolené žádnou faktickou samosprávu. Moskva určovala pravidla a přidělovala kompetence. Vlídá tvář centra, která se v národních autonomiích projevovala třeba budováním vlastního školství, se mohla rázem změnit v masku s nádechem smrti. Etnické čistky na Krymu⁸⁸ či na Kavkaze⁸⁹ v letech 1943–1945 jsou toho důkazem (k postiženým etnikům patřili Krymští Tataři, Čečenci,⁹⁰ Ingušové, Balkaři, Karačajci, Meschetští Turci, Kalmykové). V poválečné éře se i přes ideologické proklamace vyřešení národnostní problematiky objevila mezietnická rivalita, která byla logickým vyústěním dlouhodobějších procesů. Moskva již zcela nepokrytě „rozdělovala a panovala“. Výkladní skříní režimu se stala etnogenetická studia, zdánlivě vědecké studium „o původu toho či onoho etnika“, které ovšem používalo naprosto nevědecké metody. Národnostní otázka bývá velmi často zmiňována jako jedna z hlavních příčin rozpadu SSSR. Ruská federace v 90. letech 20. století zažehnala hrozbu případného dalšího dělení, které viselo ve vzduchu s ohledem na válku v Čečensku. Za Putinovy éry nastává opětovné výrazné posílení centra nejen na úkor federálních jednotek, ale i dalších subjektů federace.

⁸⁸ Pohl, O.: *Ethnic Cleansing in the USSR 1937–1949*, Westport 1999, s. 109–118.

⁸⁹ Martin, T.: *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, in: *The Journal of Modern History* 70, 1998, č. 4, s. 820.

⁹⁰ Bugaj, N. F. – Gonov, A. M.: *Kavkaz: narody v ešelonach (20–60 gody)*, Moskva 1998, s. 131–153.

Literatura

Ancipienka, A. – Akudovič, V. (eds.): Neznámé Bělorusko, Praha 2005.

Bugaj, N. F.: Josif Stalin – Lavrentiju Beriji: „Ich nado deportirovat“: Dokumenty, fakty, kommentarii, Moskva 1992.

Bugaj, N. F.: L. Berija – J. Stalinu: „Soglasno vašemu ukazaniju ...“, Moskva 1995.

Litera, B.: Vzájemné vztahy postsovětských republik, Praha 1998.

Slavík, J.: Národnostní politika ve SSSR, Praha 1945.

Smith, J.: The Bolsheviks and the National Question, 1917–1923, Basingstoke 1999.

5.13. Novodobá politická, ekonomická a náboženská migrace do Evropy

Novodobí migranti

Evropa jako celek byla odedávna migračním cílem řady populací. Migrační proudy a vystěhovalecké vlny jsou nedílnou součástí historických procesů. Novodobá migrace v širším úhlu pohledu nepředstavuje žádný specifický problém, který by znamenal pro Evropu zásadně novou zkušenost. Devatenácté století bylo svědkem několika vystěhovaleckých vln směřujících zejména na americký kontinent. Nejen vystěhovalectví, ale i vnitřní evropská migrace představovala výrazný fenomén (např. Poláci, po porážce svých povstání zejména v ruském záboru, odcházející do západní

Evropy). Jestliže 19. století je možné bez nadsázky označit za „století masových vystěhovaleckých vln“ (Irové, Italové), po 1. světové válce nastává výrazný útlum, který je po dalším celosvětovém konfliktu vystřídán přílivem novodobých migrantů ze třetích zemí. Většinou se jednalo o muslimy, kteří přicházeli do Evropy z ekonomických, politických, ale i náboženských důvodů. Větší předpoklady pro vznik takových komunit existovaly u zemí s bohatou koloniální minulostí (Velká Británie, Francie, Nizozemí, Španělsko, Portugalsko, Belgie, Německo). Celý proces byl od 50. let umocněn hospodářskou konjunkturou západní Evropy a dekolonizací ve světě (zejména Afrika a Asie).⁹¹

Modelovým příkladem mohou být Velká Británie, Francie a Německo. Britské ostrovy se staly cílem novodobé migrace již na konci 19. století (obyvatelstvo z území dnešního Jemenu, Somálska a oblastí kolem Suezského průplavu), ale masovějších měřítek nabyla až po 2. světové válce. Vedle „koloniální elity“, která se nesmířila se ztrátou svých pozic v nových svobodných státech (Indie, Pákistán), se převažující skupinou mezi nově příchozími stali nájemní pracovníci, tzv. gastarbeitři. Převážně muslimové nacházeli práci zejména v průmyslových podnicích, (železárnách, slévárnách, ocelárnách), textilním či potravinářském průmyslu (velká města jako Londýn, Manchester, Glasgow, Liverpool). Spojené království bylo první evropskou zemí, která následně přistoupila i k regulaci přistěhovalectví. Imigrační zákon z roku 1962 zastavil migraci nekvalifikovaných pracovních sil (výjimku představovalo spojování rodin). V 70. a 80. letech přicházeli do země azylanti především z Předního východu (Libanonci, Iráčané, Íránci). Odhaduje se, že v zemi dnes žijí až 3 miliony migrantů (nejvíce Pákistánci 600 tisíc, Bangladéšané 250 tisíc, Indové 200 tisíc, obecně Arabové 250 tisíc). Lidí, jejichž kořeny jsou mimo ostrovy, je v Británii zhruba 20%.

⁹¹ Kropáček, L.: Půlměsíc na severní obloze. Muslimové v zemích Evropské unie, in: Obuchová, L. a kol.: Variace na Korán. Islám v diaspoře, Praha 1999, s. 15–52.

Francie rovněž díky koloniálnímu dědictví představuje zemi s vysokým procentem novodobých migrantů. Neoficiální čísla dnes hovoří o minimálně 4 milionech převážně muslimů. Země i v rámci vnitřní evropské migrace patřila od 19. století k nejčastějším cílům. Poláky, Španěly, Portugalce a Italy nahradili v poválečné éře migranti ze třetích zemí. V drtivé většině se jednalo o obyvatelstvo ze zemí tzv. Maghribu (Alžířany, Tunisany, Maročany, Libyjce). Pracovní migraci se země snažila regulovat od 70. let 20. století, přičemž nebránila spojování rodin. Na předměstí velkých měst tak často vznikala cizinecká ghetta, která s sebou nesou řadu nešvarů (vysoká nezaměstnanost, kriminalita, drogová závislost).

Posledním příkladem je Německo. Země oproti dvěma předešlým případům nikdy dlouhodobě neměla rozsáhlou koloniální říši, ale přesto s ohledem na silnou ekonomiku patří dodnes k nejoblíbenějším cílům novodobé migrace. Ze 7 milionů cizinců představují největší komunitu Turci (zhruba 3 miliony). Z dalších skupin je možné zmínit migranty z bývalé Jugoslávie (přibližně 150 tisíc), ze zemí Maghribu (130 tisíc) a Blízkého východu (asi 120 tisíc). Počátky hromadného příchodu Turků je nutné vidět v poválečné konjunkturu země, která usilovala o nábor i relativně nekvalifikovaných pracovních sil, a také v historické tradici obchodních kontaktů obou zemí. Dohody německé vlády s Tureckem z let 1961 a 1964 (obdobné dohody uzavřeny v roce 1964 také s Tuniskem a Marokem, 1968 s Jugoslávií) otevřely cestu do země nejprve gastarbeiterům a následně jejich rodinám. S tím se ovšem původně nepočítalo, neboť panovala obecná představa, že po skončení pracovních kontraktů námezdní síla odejde. Oficiálně byl nábor pracovníků zastaven roku 1973. Vedle pracovní migrace posilovali „komunitu cizinců“ i žadatelé o politický azyl ze všech krizových koutů světa (Kurdové, Iráčané, Íránci, Afghánci, Palestinci).

Pro migraci do Evropy je charakterickým rysem především její nepředvídatelnost. Politická rozhodnutí, která často udala směr migračnímu proudu, se v mnoha ohledech ukázala jako krátkozraká. Naivní představa o regulovatelnosti neregulovatelného s sebou přinesla nové otázky po

občanském uplatnění, svobodě vyznání, uchovávání a rozvíjení tradic, konverzi k islámu a smíšeným sňatkům.

Všechny evropské země garantují svým občanům stejně jako přistěhovalcům vedle občanských práv i svobodu náboženského vyznání. V praktické rovině se ovšem přístupy jednotlivých zemí diametrálně odlišují. Neexistuje dokonce ani jednotná integrační strategie členských zemí Evropské unie. Příkladem může být Velká Británie, kde má anglikánská církev privilegované postavení a anglikánství je zákonně uznáváno jako státní náboženství. Další konfese včetně islámu se řídí jinou právní úpravou. Oproti tomu Francie striktně lpí na odluce státu od církve, která proběhla již v roce 1905. Silně sekularizovaný stát tudíž neopírá svou legitimitu o žádné vyznání či víru a zachovává náboženskou svobodu (např. spory o nošení nikábu zahalujícího ženskou tvář). Přes dílčí specifika je možné konstatovat, že Evropa obecně poskytuje v náboženské rovině migrantům nebývalý prostor pro seberealizaci.⁹² Paradoxně tak přesídlení v řadě případů otevřelo cestu k větší náboženské svobodě, občanskému a společenskému uplatnění (např. migrantů z Afghánistánu).

Literatura

Fetzer, J. S. – Soper, J. Ch.: Muslims and the State in Britain, France and Germany, Cambridge 2005.

Eriksen, T. H.: Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národní příslušnost, rituál, Praha 2008, s. 331–351.

Klausen, J.: The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe, Oxford 2005.

⁹² Topinka, D.: Integrace imigrantů/muslimů do „české“ společnosti, in: Lužný, D. – Václavík, D. a kol.: Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství, Praha 2010, s. 253–301.

Vertovec, S. – Cohen, R. (eds.): Migration, Diasporas and Transnationalism, Cheltenham 1999.

Wimmer, A. – Glick Schiller, N.: Metodologický nacionalismus a pohled za jeho hranice: Budování národního státu, migrace a společenské vědy, in: Sociální studia 6, 2009, č.1. (Transnacionalismus), s. 11–47.

Závěr

Etnicita bývala do nedávné doby považována za stěžejní lidskou identitu. Přibližně do konce 80. let 20. století převládal názor, že je přirozenou univerzální daností společenské organizace. Následně se objevilo množství kritických hlasů, které tuto představu zpochybnily a vyvracely. K hlavním kritikům patřil Ernest Gellner, který etnicitu nepovažoval za všeobecnou vrozenou lidskou vlastnost. Etnicky definované skupiny podle něj představují velmi mladý společenský fenomén, který se objevuje až v období průmyslové revoluce. Za hnací motor, který je uvádí do pohybu, se považuje jakákoliv forma společenské mobilizace. Národní hnutí je možné nazírat skrze snahu po vytváření vlastní skupinové jedinečnosti, výjimečnosti, exkluzivity (jazykové, teritoriální). Ke konstituování nových moderních národů 19. století dochází až poté, kdy reprezentace té které skupiny, toho kterého hnutí získá politickou legitimitu a moc. Teprve po vzniku státu (Řecko, Itálie, Rumunsko) dojde ke konstituování národa. Stát totiž může využít řadu pák k tomu, aby etnicky nevyhraněné obyvatelstvo přesvědčil a přesvědčené ještě více utvrdil (kodifikovaná verze jazyka, školní osnovy). „Zlatým věkem“ pro etnicitu se jeví období 1. světové války. Nikdy předtím, ale ani poté nebude v tak široké míře uplatněno právo národů na sebeurčení jako stěžejní politický program vítězných mocností. Téměř celé 20. století se následně „potýká“ s versailleským uspořádáním. Po 2. světové válce a dočasném zhomogenizování obyvatelstva většiny evropských států dochází od 60. let k masivním migracím ze třetích zemí. Ty vyvolávají v cílových zemích celou řadu otázek, které se dají shrnout do jediné. Bude možné vytvořit fungující multikulturní společnost? Vývoj posledních let ukazuje, že přílišný optimismus nebyl na místě.

Doplňující literatura

Alcock, A. E.: The History of the South Tirol Question, London 1970.

Alijeva, S. (ed.): Tak eto bylo: Nacionalnyje represii v SSSR, 1919–1952 g., 3 svazky, Moskva 1993.

Allport, G. V.: O povaze předsudků, Praha 2004.

Allworth, E. (ed.): Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance, Pergamon 1980.

Avineri, Š.: Zrození moderního sionismu, Praha 2001.

Babič, I. L. – Sokolovskij, S. V. (eds.): Prava i status nacionalnych menšinstv v byvšem SSSR, Moskva 1993.

Bacon, E.: The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives, London 1994.

Bade, K. J.: Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí, Praha 2005.

Berija, S.: Můj otec Berija. Ve Stalinově Kremlu, Praha 2003.

Bibó, I.: Bída malých národů východní Evropy, Brno 1997.

Bromlej, J. V.: Etnos a etnografia, Bratislava 1980.

Bromlej, J.V.: Nacionalnyje procesy v SSSR: v poiskach novych podchodov, Moskva 1988.

Brouček, S.: Základní pojmy etnické teorie, in: Český lid 78, 1991, s. 237–257.

Bugaj, N. F. – Gonov, A. M.: Kavkaz: narody v ešelonach (20–60 gody), Moskva 1998.

Cabada, L. – Jurek, P. a kol.: Mentální mapy, teritorialita a identita v evropském prostředí, Plzeň 2010.

Češko, S. V.: Ideologija raspada, Moskva 1993.

Figes, O.: Lidská tragédie, Praha – Plzeň 2000.

Fowkes, B.: The Disintegration of the Soviet Union, London 1997.

Holzer, J.: Politický systém Ruska, Brno 2001.

Chinn, J.: Russians as the New Minority Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States, Oxford 1996.

Jakoubek, M. – Hirt, T. (eds.): Romové: kulturologické etudy, Plzeň 2004.

Kaiser, R. J.: The Geography of Nationalism in Russia and the USSR, Princeton 1994.

Kappeler, A.: Regionalismus und Nationalismus in Russland, Baden-Baden 1996.

Kappeler, A.: Russland als Vielvölkerreich, München 1992.

Knight, A.: Berija: Stalin's first Lieutenant, Princeton 1993.

- Kokaisl, P.: Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě, Praha 2009.
- Kostyrčenko, G. V.: Tajná politika Stalina. Vlast i antisemitizm, Moskva 2001.
- Kropáček, L.: Islám a Západ. Historická paměť a současná krize, Praha 2002.
- Kurganov, I. A.: Nacii SSSR i ruskij vopros, New York 1961.
- Latoszek, M. (ed.): Kaszubi, Monografija socjologiczna, Rzeszów 1990.
- Lipatov, A. A. – Savenkov, N. T. (eds.): Istorija sovětskoj konstitucii v dokumentach 1917–1956, Moskva 1957.
- Litera, B. (ed.): Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941), Praha 1997.
- Logašova, D. B.: Leninskaja nacionalnaja politika i novaja Konstitucija Sojuza Sovětskich Socialističeskich Respublik, in: Rasy i narody 8, 1978, s. 9–20.
- McDonald, M.: We are not French! Language, Culture and Identity in Brittany, London – New York 1989.
- Montefiore, S. S.: Mladý Stalin, Praha – Plzeň 2008.
- Nekrich, A.: The Punished Peoples: The Deportation and Fate of Soviet Minorities at the End of the Second World War, New York 1979.

Nickul, K.: *The Lappish Nation, Citizens of four Countries*, Bloomington 1977.

Papkov, S. A.: *Stalinskij teror v Sibiri 1928–1941*, Novosibirsk 1997.

Pipes, R.: *The Formation of the Soviet Union*, Cambridge 1997.

Průša, O. (ed.): *Stalinská ústava. Ústava vítězného socialismu*, Praha 1950.

Rose, R.: *The United Kingdom as a Multi-national State*, Strathclyde 1970.

Rosůlek, P. – Cabada, L.: *Evropa národů, patriotů a integrace*, Dobrá Voda 2002.

Rucker, L.: *Stalin, Izrael a Židé*, Praha 2001.

Rychlík, J.: *Rozpad Československa. Česko–slovenské vztahy 1989–1992*, Bratislava 2002.

Semjonov, Ju. I. (ed.): *Nacionalnaja politika v imperatorskoj Rossii. Civilizovannyje okrainy (Finljandija, Polša, Pribaltika, Bessarabija, Ukraina, Zakavkauje, Srednjaja Azija)*, Moskva 1997.

Smirnov, M. B. (ed.): *Sistema ispravitelno trudovykh lagerej v SSSR 1923–1960*, Moskva 1998.

Smith, J.: *The Bolsheviks and the National Question, 1917–1923*, Basingstoke 1999.

Sokolová, V.: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*, Stuttgart 2008.

Sollors, W.: Theories of Ethnicity. A Classical Reader, Basingstoke 1996.

Sullivan, J.: ETA and Basque Nationalism, the Fight for Euskadi, 1890–1986, London 1988.

Šatava, L.: Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace, Praha 2009.

Šmíd, T. – Vaňura, V.: Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru, Brno 2007.

Tucker, R. S.: Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941, Praha 2000.

Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě, Praha 2009.

Vašek, R. – Rychlík, J. (eds.): Formování moderních národů ve střední a východní Evropě v 19. a 20. století, Praha 2010.

Veber, V.: Stalin. Stručný životopis, Praha 1996.

Zwettler, O.: Populační a národnostní změny v bývalém Sovětském svazu v letech 1897–1970, I. Populační růst, Brno 1992.

Summary

The publication deals – in the historical perspective – with a broad spectrum of problems connected with the origin of modern nations, national movements, nationalism, ethnic identity and the role of language in the process of making of contemporary Europe. Attention was focused especially on the ethnical composition of European regions with emphasis laid on the mostly neglected territory of the European part of the former Soviet Union. Besides the territorial dislocation the book is dedicated to the main problems of ethnical, linguistic and religious groups (for example, their relationship with the state power) within the specific states (cultural, politic and economic characteristics). Accentuated is also very actual problem of modern migration to Europe (countries of origin, causes of the migration, goals of the migrants, their position in new countries), and also the migration within Europe (for example migration within the frame of the European Union). With these questions is also closely connected the problem of terminology, definition of basic terms (for example nation, nationalism, collective identity, ethnicity, nationality, ethnic group, national state, ethnographic group, integration, assimilation etc.) and the review of principal theoretical approaches to the problem of ethnicity.

Etnicita v historické perspektivě

**Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně etnické
kolektivní identity**

František Bahenský

Etnologický ústav Akademie věd

České republiky, v. v. i.

Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

On-line publikace

1. vydání, 118 stran

Praha 2010

ISBN 978-80-87112-44-1 (ON-LINE)

ISBN 978-80-87112-47-2 (CD-ROM)